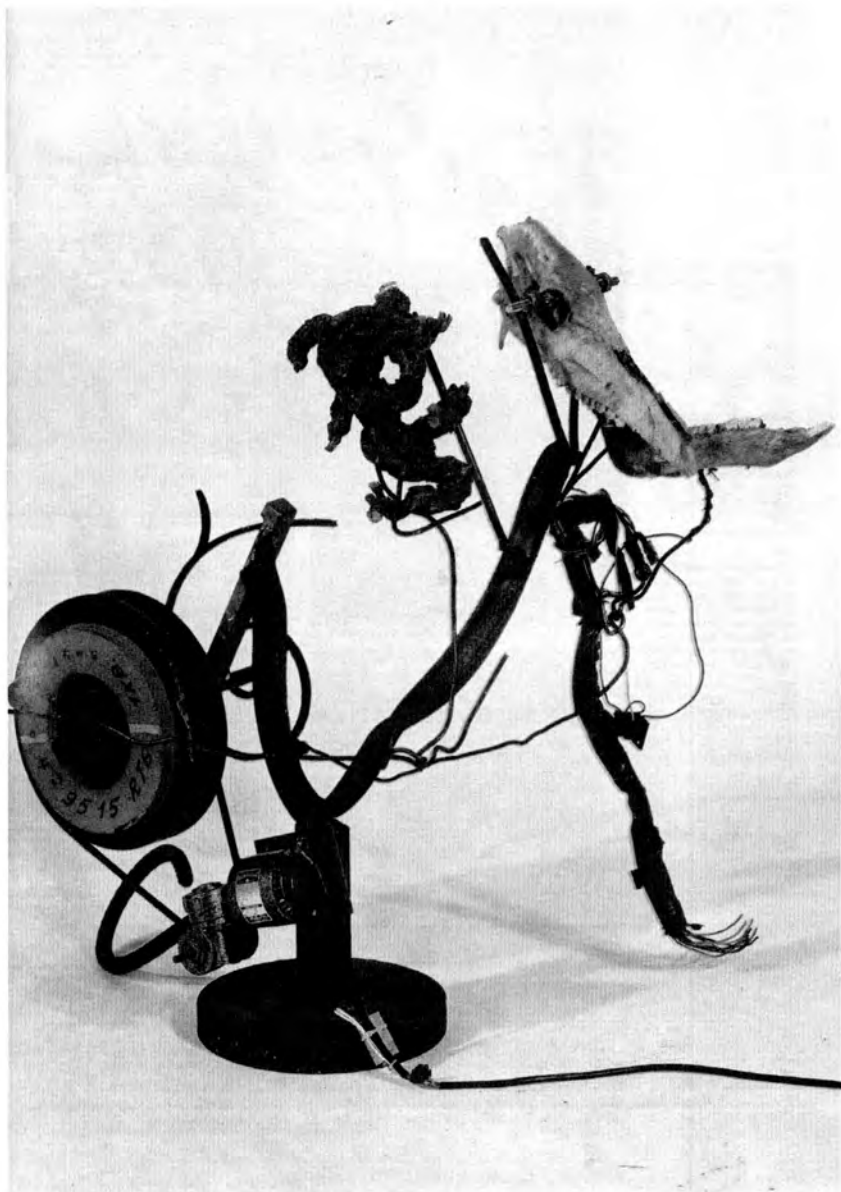

Heinz Mack: Čas hvězdy, 1963

Jean Tinguely: Proletkunst No 3, 1989

Tvůrčí analýza a interpretace básní

PAVLA PAZDERNÍKOVÁ

Podobné a poměrně frekventované povzdechy jsou důkazem, že analýza a interpretace básnického textu způsobuje problémy i vysokoškolským studentům literatury. „Básnický jazyk“ je pro některé čtenáře nesrozumitelný, jako kdyby byl jazykem cizím. Pedagog v recepčním procesu sehrává roli zprostředkovatele – jeho úkolem je sblížit indiferentní strany (studenta a báseň) a tímto spřátelením zjednodušit pochopení a interpretaci básnických textů. Následující příspěvek přináší praktický návod, jak tohoto sblížení dosáhnout s využitím technik tvůrčího psaní.¹

Nácvik analýzy a interpretace básní – návrh postupu²

Postup nácviku analýzy a interpretace básní, který bude představen na dalších stranách, je samozřejmě jen návrhem. Počet kroků není nikterak závazný, některá cvičení mohou být vynechána nebo zařazena v jiném pořadí. Důležitá je ovšem struktura postupu. Měl by být zachován logický sled těchto fází: motivace (v našem návrhu krok 1) – četba (krok 2) – cvičení zaměřená na pochopení textu prostřednictvím pohledů z různých úhlů (krok 3-7) – sumarizace získaných poznatků (krok 8) – tvorba eseje a její zhodnocení (krok 9-11).

Z nedostatku prostoru zde uvedeme jen stručnou charakteristiku jednotlivých kroků, dvěma vybraným cvičením se budeme věnovat detailněji.

- 1) *Nácvik analýzy a interpretace básní* je jedním z výstupů projektu *Vizuální stimulace v tvorbě textů* realizovaném v roce 2007 na Ústavu české literatury a knihovnictví s podporou Fondu rozvoje vysokých škol (č. 1685/2007) a Grantového fondu děkana FF MU. Financovaný projekt byl zaměřen na inovaci výuky semináře *Literární teorie a tvůrčí psaní (LTTP)*, který se věnuje praktickému procvičování poznatků z literární teorie s využitím technik tvůrčího psaní.
- 2) Postup tvůrčí analýzy a interpretace básní byl představen v doktorandském kroužku Ústavu české literatury a knihovnictví (7. 12. 2007), krok 4 – 7 byl prezentován na konferenci EUROLITTERARIA & EUROLINGUA v Liberci, 12. 9. 2007.

1. Motivace k práci s lyrickým textem

Motivace je přirozenou součástí technik tvůrčího psaní, neboť již samotné tvoření textů – tedy jakási „hra na text“³ – vede k aktivnímu vnímání textu, vytváří očekávání, vzbuzuje zájem o originální podobu textu i o literární tvorbu jako takovou. K vytvoření motivace můžeme v tvůrčím psaní použít i vypracování písemného úkolu, jehož cílem je přivést studenty k zamýšlení nad místem lyriky v jejich životě. Kožmín⁴ navrhuje např. zpracování témat *Verš, který se mi často vrací; Úryvek písně, který ve mně vyvolává hezký pocit; O čem bych chtěl napsat báseň* apod. Studenti tímto způsobem objeví, že bez ohledu na jejich vůli nebo vědomí, lyrika je součástí jejich života. V semináři LTTP jsme tuto reflexi posunuli o kousek dál – zamysleli jsme se nad smyslem literární vědy a jejím místem mezi ostatními vědami. Výchozím bodem byla esej Pavla Janouška⁵ nazvaná „K čemu je podivné myšlení o takových věcech, jako je například literatura“.

2. Četba nahlas

Zdůrazňování pozorné a důkladné četby může působit jako banalita. Přesto si ji jako důležitý krok dovolím v našem postupu připomenout. Četbě se, máme-li čas, můžeme v semináři věnovat i důkladněji. Na individuální přečtení textu může navazovat hlasitá četba ve dvojici jakožto pokus o první veřejnou interpretaci textu. Jaroslav Pízl⁶ ve své bitovské přednášce⁷ označuje řečovou interpretaci básnického textu za velmi celistvý způsob interpretace, protože „[s]vou snahou o realizaci citového a energetického potenciálu básně míří interpretace tohoto typu k její **podstatě**, k vyvolání onoho vlnění mezi slovy nalézajícími se ve smysluplné konstelaci“.⁸

Některé texty se mohou stát podkladem dramatizace, tvůrčí psaní zde může využít postupů tvořivé dramatiky.

3. Bezprostřední zážitek z četby vyjádřený automatickým textem nebo clusterem

Techniku automatického psaní a clusteringu můžeme využít k záznamu prvních dojmů z četby. Pro bezprostřední charakter těchto prvních dojmů doporu-

3) Zdeněk Kožmín uvádí příklady těchto sémantických her s výchozím textem – např. na rekonstrukci závěru, na doplnění přirovnání, na záměnu slov. Kožmín, Zdeněk. *Tvořivý sloh. Malé traktáty a malé scénáře*. Praha: Victoria Publishing, 1995. Kožmín, Zdeněk. *Interpretace básní*. Brno: Masarykova univerzita, 1997.

4) Kožmín. *Interpretace básní*, s. 149-151.

5) Janoušek, Pavel. K čemu je podivné myšlení o takových věcech, jako je například literatura. Krátký kurz sebeobrany. *Tvar*, 2005/01, roč. XVI., s. 14-16.

6) Pízl, Jaroslav. *Text a promluva. Poznámky k řečové interpretaci básnického textu* [online]. [cit. 8. 11. 2007]

Dostupné z: <http://www.ipetrov.cz/dokument.py?id=D00000000000000148>.

7) Téma přednášek na Bitově v roce 1999 bylo *Interpretace básnické skladby*.

8) Pízl, tučně PP.

čujeme zápis formou automatického textu. Při automatickém psaní⁹ pisatel znamenává své asociace volně, bez vědomé kontroly (necenzuruje obsah textu, neopravuje gramatické chyby apod.). Oddělení korekční fáze od produkční je největší výhodou této techniky, neboť běžný postup, kdy naše myšlenky zkoriguujeme po formální a obsahové stránce dříve, než je umístíme na papír, často vede k zavržení a ztrátě některých nápadů. Clustering¹⁰ je technika řízených asociací využívající k tvorbě textu práci obou mozkových hemisfér. Nejprve je zapojena pravá, imaginativní hemisféra, jejímž úkolem je vytvořit co největší počet asociací, které jsou následně rozumově zpracovány hemisférou levou (pracující lineárně a logicky). Zapojením obou polovin mozku významně aktivujeme náš tvůrčí potenciál.

4. Otázky a odpovědi

Studenti odpovídají na netradiční otázky vztahující se k básni (např. Jakou má text barvu? Jakou má text chuť? Do jakého počasí se báseň hodí? Komu byste báseň věnovali?). Otázky nemusejí mít odborný charakter (ke klasickým kategoriím – lyrický subjekt, prostor, čas – se dostaneme později). Naopak, nejlépe fungují ty, při jejichž zodpovídání čtenář jakoby nemusel přemýšlet a reaguje spontánně. U tohoto typu otázek přichází hlubší poznání prostřednictvím zpětné reflexe. Proto se otázky doplňují dalšími, které se pokoušejí odpověď analyzovat.

5. Ilustrace (k) textu

Výtvarné vyjádření nahrazuje v tomto úkolu vyjádření slovní. Výtvarná reflexe odkrývá okamžité a přímé vnímání básně, které je opět analyzováno písemnou reflexí (viz ukázka níže).

6. Podněty od kolegů

Cvičení je založeno na kooperaci a rozšiřuje analýzu o „pohled někoho jiného“. Na kolující list papíru s interpretovanou básní studenti zapisují své postřehy, náměty nebo otázky k textu. Každý student se musí vyjádřit ke všem textům. Vyzkoušeli jsme i virtuální variantu tohoto úkolu – v diskusním fóru informačního systému.

9) Srovnej: Elbow, *Freewriting*. <http://www.nwe.ufl.edu/~apease/F06/Freewriting.pdf>, cit. 9.10.2007.

Fišer, Zbyněk. *Tvůrčí psaní. Malá učebnice technik tvůrčího psaní*. Brno: Paido, 2001, s. 56.

10) Srovnej:

Fišer. *Tvůrčí psaní*, s. 57-58, s. 105-108.

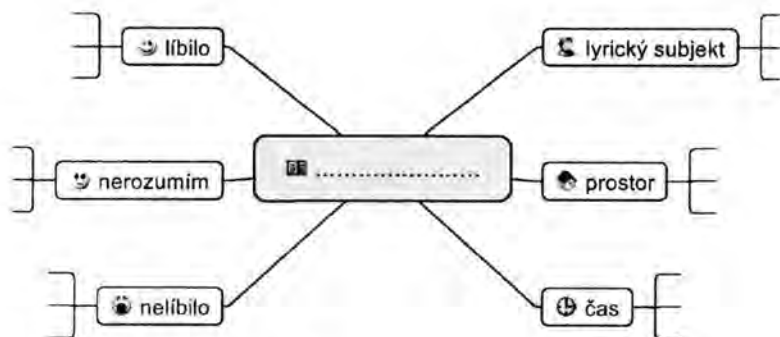
Rico, <http://www.gabrielericco.com/Main/Theory.htm>, cit. 10.10.2007.

7. Převyprávění

Postup vychází ze skutečnosti, že studenti preferují prózu před lyrikou. Úkolem studentů je převyprávět interpretované básně do prózy, což je přinutí důkladně se nad poetickým textem zamyslet (viz ukázka níže).

8. Myšlenková mapa k názvu básně

Cílem této mapy je sumarizace poznatků získaných prostřednictvím předcházejících úkolů. Mentální (myšlenkové) mapy¹¹ v podstatě kopírují proces myšlení a organizace poznatků v našem mozku – zprostředkovávají celkový pohled na rozsáhlou oblast, přičemž zaznamenány jsou nejen stěžejní informace, ale i podrobnosti. Tím, že mapy na jednom místě soustřeďují velké množství poznatků, nám umožňují se na problém koncentrovat, zorientovat se v něm a objevovat nové tvůrčí cesty. V naší mapě můžeme shrnout jak objektivní zjištění (lyrický subjekt, prostor, čas), tak osobní dojmy z textu (líbilo, nelíbilo, nerozumím). To, jaká témata budou v jednotlivých paprscích, samozřejmě závisí na učiteli (a jeho záměrech), na čtenáři nebo i konkrétním textu.

9. Interpretační esej

První verzi eseje tvoří studenti za domácí úkol. K tvorbě mohou využít všech nasbíraných podnětů, které shrnuli v myšlenkové mapě. Mapa tak vlastně slouží jako osnova budoucí eseje – proto studentům doporučíme, aby s ní i takto pracovali. Jednotlivé poznatky si mohou očíslovat nebo přepsat do formy lineární osnovy.

11) Srovnej: Buzan, Tony. *Mentální mapování*. Praha: Portál, 2007.

10. Zpětná vazba

První verzi eseje studenti přinesou na další hodinu a předají dvěma kolegům, jejichž úkolem je vypracovat hodnocení podle následujících instrukcí:

1. ČERVENÁ BARVA – JAZYK A STYL

Rovnou čarou vyznačte zdařilé pasáže.

Vlnovkou označte místa, která by potřebovala jazykovou / stylistickou korekci (vysvětlete jakou).

2. ZELENÁ BARVA – KOMPOZICE A STRUKTURA TEXTU

Rovnou čarou vyznačte místa, která by si zasloužila rozpracovat.

Vlnovkou označte místa, která by si zasloužila zestručnit / vypustit.

3. KOMENTÁŘ

Podle potřeby přidejte jakýkoliv komentář. Napište **krátké slovní zhodnocení** práce jako celku.

Hodnocení od dvou kolegů přispívá k objektivitě postupu. Tato metoda vede studenty k uvědomění si dvou elementárních zásad: 1. Odborný text má běžně několik verzí. 2. Před odevzdáním je dobré a nutné text několikrát pročíst a také konzultovat s někým druhým.

11. Druhá verze eseje

Na základě hodnocení ze strany kolegů studenti vypracují (opět za domácí úkol) druhou verzi eseje, kterou teprve odevzdají svému učiteli. I v této fázi studentům připomeneme, že také druhou (a jakoukoliv další) verzi textu mohou konzultovat se spolužáky nebo kolegy. Tvorba textu je vlastně cyklický proces, přičemž úvodní (přípravné) a závěrečné (korekční) fáze jsou stejně důležité jako fáze samotného psaní. Navržený postup je samozřejmě výhodný i pro učitele, který nemusí pročítat první verze, jež přirozeně bývají nedokonalé. Proces vracení textů se tak významně zkrátí, což jistě přispěje i k přátelské tvůrčí atmosféře.

Ilustrace a převyprávění při analýze a interpretaci básni

Představíme zde detailněji dvě ze zmíněných cvičení. Oba úkoly se budou vztahovat k analýze a interpretaci následující básně Jana Skácela:

Jan Skácel – *Co zbylo z anděla*

Ráno,

pokud jsou všechny stromy ještě obvázané

a věci nedotknuty,

mezi dvěma topoly anděl se vznáší,

v letu dospává.

V trhlínách spánku zpívá.

Kdo první na ulici vyjde,
tím zpěvem raněn bývá,
snad něco tuší,
ale nezahlédne.

Je zeleno,
a to je vše, co zbylo z anděla.

• Ilustrace (k) textu

Toto cvičení využívá k porozumění psaného textu výtvarné techniky a funguje na principech „filmové řeči“. Výtvarné vyjadřovací prostředky (filmový záběr, fotografie, obraz apod.) jsou totiž založeny na znakové podstatě, obdobně jako jazykové vyjadřovací prostředky.¹²

Začlenění ilustrace do výuky studenty často příjemně překvapí. Mnozí se přiznávají, že naposledy kreslili na základní škole. Kreslení je pro ně uvolňujícím zážitkem (pravděpodobně také z důvodu návratu do dětství – k jejich poslední výtvarné zkušenosti). Jediným negativem je pocit zahanbení, že neumějí kreslit. Tyto pocity je třeba zavčas ztlumit a studenty uklidnit, že cílem úkolu není vytvořit dokonalé výtvarné dílo – ilustrace (jakkoliv kvalitní) je jen metodou k dosažení dílčího poznání.

Změna „výrobního materiálu“ upoutá studenty nejdříve – oceňují „jiný způsob tvůrčí práce“ (Jana N.) a také propojení disciplín: „Vždycky jsem si myslela, že kreslení a psaní jsou dvě oddělené disciplíny, které mohou vedle sebe stát akorát v dětských knížkách“ (Jitka Š.). Postupně studenti objevují i další vlastnosti této metody:

- „Ilustrace přináší možnost rozvíjení vizuální představitivosti, **jiného způsobu vnímání** díla.“ (Adéla R., tučně PP);
- „Kresba mě zaujala svou impulzivností, bezprostředností. **Okamžitou reakcí na báseň**. Vyjadřovala první dojmy a pocity.“ (Jarmila M., tučně PP).

Shrneme-li postřehy ze studentských reflexí, zjišťujeme, že ilustrace přináší nový pohled na text díky tomu, že **nepoužívá slovní vyjádření**. Výtvarné prostředky umožňují zobrazit **bezprostřední a podvědomé vnímání textu** – vizualizace pomáhá odkrýt význam textu, respektive některé jeho složky.

Reflexe ilustrace

Je důležité, aby student ilustraci doplnil reflexí – zamyslel se nad vztahem obrázku a textu, a získal tak nové postřehy k textu. Studentů jsme se zeptali:

¹²⁾ Srovnej:

Huyghe, René. *Řeč obrazů ve světle psychologie umění*. Praha: Odeon, 1973.

Perkner, Stanislav. *Řeč dramatu: umění vnímat umění 2, Film a televize*. Praha: Horizont, 1988.

Plažewski, Jerzy. *Filmová řeč*. Praha: Orbis, 1967.

Proč jste k textu namalovali právě takovou ilustraci?

Proč jste zvolili takové barvy, styl apod.

Jak na vás ilustrace působí?

Jak koresponduje s textem / s vaším vnímáním textu?

Odhaluje ilustrace nějaký nový význam textu, o kterém jste dosud nevěděli, který jste doposud nedokázali pojmenovat?

Ukázka ilustrací k básni *Co zbylo z anděla* a jejich reflexí:

Autorka ilustrace: Adéla R. (JS 2007)

Reflexe:

Kreslila jsem zimu, protože jsem ji z básně intuitivně vycítila. Proto jsem na část obrázku zvolila modrou a hnědou barvu na stromy, aby z toho byla cítit taková opuštěnost zimy a klid. Obrázek jsem rozdělila do dvou částí, jelikož jsem v básni objevila významový protiklad a chtěla jsem jej zvýraznit v obrázku. Na druhé části obrázku svítá, proto jsem užila červené. Autor píše: „kdo první na ulici vyjde“, nezmiňuje už žádné stromy, přírodu – cítím z toho tedy i protiklad města a přírody. Proto jsem vykreslila město panelákovou šedí. Má kolem sebe zelenou trávu, jež je vším, co zbylo z anděla.

Autorka ilustrace: Dana K. (PS 2007)

Reflexe (zkráceno):

I když je anděl v básni míněn jako metafora, zaujala mě jeho představa vznášejícího se mezi topoly a následně v jednom pomíjivém okamžiku mizícího (na obrázku v topolech, protože z něj zbylo zeleno). Zelenou jsem použila proto, že se vyskytuje v závěru básně a rozhodně se hodila k zeleni stromů a bílou proto, že celý text (až na konec) na mě působí snově mlžně, navíc anděl v člověku evokuje bílou barvu.

Nevím, jak to popsat, ale na celém textu se mi velmi líbí právě to (a ono to je asi stejné na všech básních nebo literárních textech), že si z něho můžete vzít, co chcete, a můžete ho chápat přesně tak, jak chcete. A i když víme, že básník nepopisuje skutečného anděla, jenom něco přirovnává k jeho existenci, nemusíme, pokud nechceme, v něm jeho skutečný význam vidět. Nevím, jak to přesně vyjádřit, ale tak můžeme nechat báseň prostě působit a vyvolávat obrazy a pocity.

Máme-li k dispozici více ilustrací k jedné básni, můžeme je porovnat, a rozšířit tak reflexi tohoto úkolu.

Vliv ilustrace na výslednou interpretaci

Studenti tento postup hodnotili ještě jednou – po dokončení interpretační esej. Odpovídali na tyto otázky:

Pomohla vám ilustrace při psaní interpretace?

Pokud ano, jak?

Pokud ne, proč ne?

Autorka první ilustrace (Adéla R.) nejprve vyjadřuje pochyby: „Nevím, jestli mi obrázek pomohl, jelikož mám pocit, že tak nějak jsem to intuitivně viděla ve své představě.“ V dalším komentáři však „uvažuje nahlas“ a odkrývá podstatu této techniky: „Možná je ale dobré si to nakreslit, ať člověk nemusí hledat v paměti a může to mít před sebou.“ S tímto postřehem nelze než souhlasit, ověřuje si jej i sama studentka v následující hodině, když na základě opakovaného pozorování obrázku přidala nový komentář: „Možná až teď tam vidím, že nejen tím zpěvem jsou propojeny jednotlivé motivy, ale i tím člověkem.“

• **Převyprávění**

Do procesu hlubšího pochopení výchozího textu lze zapojit také textová, zejména reformulační cvičení. Z hlediska cíle, který potřebujeme dosáhnout (tedy pochopení textu), se zdá být nejvhodnější převyprávění básně do epického příběhu (vycházíme ze skutečnosti, že studenti lépe, a proto i raději přijímají epické texty). Jedná se vlastně o cvičení založené na inspiraci výchozím textem (básní) a jeho přetvoření do jiného literárního druhu. Kromě správného pochopení textu si pisatel ověří i znalosti týkající se znaků lyriky a epiky.

Cvičení, v nichž báseň je podnětem k další tvořivé práci, zmiňuje také Kožmín v *Interpretaci básní*.¹³ Uložil svým žákům, aby vytvořili k básni K. H. Máchy *Hoj, byla noc!* scénář či režijní poznámky, nebo např. aby Mikuláškův text *Žena-kamínek* převedli do výtvarné podoby. Doporučený postup komentuje takto: „Orientace na sám text a jeho promyšlení z hlediska jiného druhu umění má velkou heuristickou cenu i zpětně pro vlastní interpretaci textu.“¹⁴

Ukázka: Prozaizace básně *Co zbylo z anděla*.

Na přechodu mezi zimou a jarem, když je na stromech ještě obvaz jinovatky, vznášel se mezi dvěma topoly anděl. V letu ještě dospával. Chystal se k novým povinnostem strážení. Musí bdít nad svým člověkem každý den. Jeho řehole jako vločka v přesných konturách. To zamřené ticho. Mezi spaním, ani o tom nevěda si prozpěvoval. Slunce začínalo vycházet a první chodec

13) Kožmín. *Interpretace básní*, s. 174-176.

14) Kožmín. *Interpretace básní*, s. 175.

vyšel na ulici. Byl raněn tím zpěvem. Cítil tu tesknost a naději ve svém srdci. Možná, že něco tušil. Možná cítil to období, kdy něco končí a něco začíná. Možná věděl. Ale nezahlédl. Viděl už jen, co přišlo, svěží zelenou trávu. Sněhová vločka se rozpustila a tráva byla vším, co zbylo z anděla. (Adéla R., LTTP JS 2007)

Stává se brzy zrána, kdy se ještě svět tak úplně neprobudil z minulého dne a je určitým způsobem nedotknutelný a zahalený tajemstvím, že se mezi stromy vznáší anděl nebo něco, co bychom jím v jeho neuchopitelnosti mohli klidně nazvat. Snáší se pomalu a vzduch kolem je naplněn zvláštním zvukem nebo snad zpěvem, jakoby uvězněným mezi světy. Je mnoho těch, kteří to zažili. Jsou to první lidé, co se brzy nad ránem procházejí chladnými ulicemi. Ten zvláštní zpěv je uchvátil a zasáhl, ale jak a proč, to popsat nedokážou nebo už si nevzpominají. Ví jen, že se jedná o pouhý okamžik, pomijivou chvíli dne, v jejímž závěru zůstane z jejich snového anděla jen další zeleno ve světě. (Dana K., LTTP PS 2007)

Získáme-li několik verzí převyprávění jedné básně, nabízí se nám možnost jejich srovnání, čímž můžeme množinu poznatků ještě dále rozšířit. (Obdobně jako u cvičení s ilustracemi.)

Reflexe úkolu

Z reflexy úkolu vyplývá, že se studentům práce na reformulacích líbila. Zároveň se přiznali, že zvládnutí úkolu vyžadovalo **doopravdy** se nad básní zamyslet:

- Tento úkol mě bavil mnohem víc, protože já poezii moc nečtu, a tím pádem jí ani moc nerozumím, ale napsat příběh podle básně byl zajímavý úkol nejen z toho hlediska, že jsem to nikdy nedělala, ale hlavně proto, že jsem se nad básní už musela **doopravdy** zamyslet a nebrat ji jenom pocitově. (Jitka Š., tučně PP)
- Epickým převyprávěním jsem se dostal básničce více **pod povrch**. Musel jsem ji rozvádět do složitějších vět a to mi umožnilo se do básně více **ponořit**. (Martin D., tučně PP)
- Tohle cvičení mě bavilo, vždycky si u čtení představuju, co se asi tak dělo, co ta slova vyjadřují. Tady jsem si to mohla vyzkoušet. (Hedvika N.)

Během převyprávění se studenti zaměřují převážně na dějovou složku, měli by však zachovat rovnováhu všech aspektů lyrické předlohy (např. atmosféru básně, rytmus apod.). Úkol může pomoci odstranit častý nešvar interpretací – přidávání významů do básně, které v ní vůbec nejsou.

Za zmínku stojí též atmosféra, která je v hodině vytvořena četbou dramatictějších příběhů k ilustracím promítaným na plátně: „Při čtení textů a promítání obrázků některých mých kolegů mě mrazilo v zádech“ (Jitka Š.). Narážím tu na pozoruhodný paradox – obdobné pocity vytržení by studenti měli mít již při úvodním čtení básně. Zážitek je však spojen až s četbou epického textu, který je explicitnější. Přesto může tato zkušenost pomoci i zpětnému docenění básně. Zážitek je společný příběhům a ilustracím, které jsou založeny na básni. Jedná se o příklad motivace prožitkem, o němž hovoří zážitková pedagogika a který je považován za důležitý zdroj učení a rozvoje osobnosti. Pro-

to se nabízí využití podobných cvičení v úvodní fázi, kdy chceme studenty motivovat k práci s lyrickým textem.

Závěr

V příspěvku byl navržen postup, který má pomoci při analýze a interpretaci lyrického textu a tvorbě interpretační eseje. Cvičení, která jsou jen ukázkou možných metod, vycházejí z technik tvůrčího psaní. Hravost a přitažlivost těchto technik nijak nesnižuje odbornost získaných výsledků (v našem případě analýz a interpretací textu). Tvůrčí techniky odkrývají nové úhly pohledu, zpříjemňují vědeckou práci a současně k této činnosti motivují. Studenti, kteří na začátku vzdychali, že poezii nerozumi, získávají k lyrice vztah: „Rozhodně mi všechny tyto úkoly pomohly v tom, že jsem si doma přečetla sama od sebe nějaké básně, což by mě nikdy před tím ani nenapadlo.“ (Jitka Š.)

Zároveň je třeba si uvědomit přesahy této metody, tohoto příspěvku a tvůrčího psaní jako takového do různých oborů. Tvůrčí psaní má interdisciplinární charakter, čerpá podněty z mnoha odvětví lidské činnosti (humanitně i přírodovědně orientovaných), a proto ve zpětném procesu dokáže svými výsledky mnohá odvětví obohatit (často několik oborů současně). Postupy představené v tomto příspěvku jsou samozřejmě cenné pro didaktiky (nejen literatury a slohu, ale např. i výtvarné nebo dramatické výchovy), zároveň však pro literární teoretiky, neboť se zabývají principy a faktory spojenými s tvorbou textu.

Literatura u autorky

Naplnění života v psychologických souvislostech

JOSEF ŠVANCARA*

V osnově této úvahy jsou tři klíčové pojmy: naplnění života, kvalita života, životní styl; jsou v recipročním vztahu. Indikátory kvality života udávají, jak a čím se uskutečňuje naplnění života. Životní styl je takřkajíc signaturou osobnosti; jako kadlub vpečetuje individualitu jedince v naplňování života.

1

Psychologická zkoumání naplnění života a kvality života vyklíčila v evropské psychologii v období mezi dvěma světovými válkami. Připomeňme si ještě vrcholů života v monografii Ch. Bühlerové (1933) nebo typologii životních forem E. Sprangera (1930). Kvalita života se stala nosným tématem Jungovi, Adlerovi, Franklovi, Allportovi, Rogersovi aj. Empiricky orientovaní badatelé směřovali k vytvoření nástrojů pro „měření“ kvality života. Vznikla řada dotazníků a škál. Evidence vynikajících výkonů v jednotlivých etapách života (Lehmann aj.) je jednou z cest ke srovnatelnému zachycení kvality života. Spíše však šlo o profesní efektivnost, a tyto výzkumy nezřídka zreduko-

* Autor článku, profesor Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, se dožívá 2. dubna osmdesáti pěti let. Tohoto věku dosahuje v plné síle a výkonnosti jak ve vědecké, tak i v pedagogické činnosti.

Jeho profesní i životní dráha byla ovlivněna společenskými a politickými změnami ve státě i na univerzitě samotné. V jeho životě, plném peripetii, se odrážejí zvraty posledních dvou třetin dvacátého století a začátku 21. století. Léta přednášení na filozofické fakultě byla vystřídána nucenými odchody z politických důvodů. V období normalizace byl poslán do důchodu. Hned po roce 1989 byl znovu povolán k práci v Psychologickém ústavu FF MU, kde působí jako emeritní profesor dodnes.

Práce profesora Švancary se neomezovala jen na univerzitu, Českou republiku či na okolní státy; je percipován jako významný psycholog i v kontextu mimoevropském. Přednášel na mnoha významných konferencích a sjezdech, působil jako hostující profesor např. v kanadském Montrealu a ve švýcarském Bernu.

Je výrazným představitelům vývojové psychologie, jeho práce však inklinují k nejobecnějším otázkám psychologie i k jejím styčným bodům s dalšími vědeckými disciplínami. Profesor Švancara reflektuje současný vývoj vědy, umění a celé společnosti, nesetřívá na svých celoživotních tématech. Posledních několik let např. intenzivně spolupracuje s kartografy na Přírodovědecké fakultě MU, zabývá se psychologickými aspekty vnímání geografických materiálů a dalších souvislostí. Na fakultě vede semináře studentů doktorského studia, pro které je autoritou i oporou. Ostatně takto je vnímán i svými kolegy z ústavu.

Přeji profesoru Josefu Švancarovi mnoho dalších plodných a klidných let a těším se, že bude nadále obohacovat své kolegy i studenty a všechny, kteří s ním přicházejí do styku.

M.Svoboda

valy kvalitu života na kvantitu výkonů. Podnětné bylo pojetí kvality života T. Tomaszewského (1976). Podle něho lze kvalitu života hodnotit na základě toho, nakolik se v chování a jednání jedince uplatňuje:

1. převaha prožívání,
2. uvědomělost,
3. čínorodost,
4. tvořivost,
5. společenství s druhými.

Pořadím těchto kategorií se naznačuje vzestupný trend rozvoje osobnosti, gradienty autoregulace. V této linii postupuje autor logoteorie a logoterapie V. Frankl (1994) ke kritériu sebetranscendence, jež vyjadřuje, nakolik je člověk zaměřen na něco jiného nežli na sebe sama, jmenovitě na smysl, který má být naplněn, nebo na jiné lidi, s nimiž by se v lásce setkával. Pěknou knížku na toto téma napsal J. Křivohlavý (2006). R. W. Coan (1999) při zkoumání dimenzí „optimální osobnosti“ dospěl k pěti základním způsobům naplnění života:

1. efektivní fungování v intelektuální, společenské nebo fyzické oblasti,
2. tvořivost,
3. vnitřní harmonie,
4. uskutečňování lidské pospolitosti,
5. transcendence.

Jde tedy v podstatě o životní styl, o kvalitu života i o životní naplnění. Původní model kvality života předkládá ve své monografii D. Kováč (2007). O individualizovaném zjišťování kvality života pojednává J. Mareš (2008). V současné době se brněnský interdisciplinární tým, koordinovaný Psychologickým ústavem AV, zaměřuje na široký okruh indikátorů kvality života – od zdravotních až po psychologické. Lze předpokládat, že kulminujícím bodem bude integrativní funkce osobnosti.

2

Slovo „naplnění“ patří spíše do okruhu knižních výrazů: naplnil se osud, naplnil se čas, naplnily se dny života. Naplnění (*live's fulfillment, completion, Erfüllung, Völlendung*) se však udržuje také v ustálených formulacích, například právnických, jako: naplnit/nenaplnit podmínky uzavřené dohody, naplnit skutkovou podstatu trestného činu. O naplnění života se pojednává ve filozofii, v umění nebo v náboženství. Pokud jde o etymologii, zejména v německém *Vollendung* může zaznívat dokonalost, mistrovství. Sotva nám vadí, že u „naplnění“ v těchto významech jde o metaforu. Klíčový pojem tohoto článku „naplnění života“ je metaforou, vztahující se k objemu, který má být plněn určitým obsahem. Co je tím objemem v oblasti vývoje osobnosti a co je náplní? Co je mírou psychologického objemu a jak měřit obsah? Jsou tyto otázky psychologicky relevantní?

Jako psychologové se nezdíká uchylujeme k metaforám, neboť mají kouzlo předpodstatňování, ale nepochybně inspirují při generování hypotéz. Dimenze prostoru, objemu, kterou předpokládá „naplnění“, se řadí k analogickým metaforám typu „široké“ nebo „hluboké“ vědomosti, „hloubka“ citu, „dívat se na věci také z druhé strany“, mít pocit „prázdnoty“ atd. Neříkáme tím nic nového. Je však třeba připomenout, že v psychologii bereme tyto metafory jako explikanda. Jak můžeme přistupovat k této explikaci? Zaznamenal jsem si pět otázek a nepochybují o tom, že každý čtenář by dovedl doplnit šestou a sedmou otázku.

Je vůbec namístě zabývat se „naplněním života“ jako pojmem, který zaslouží, aby byl včleněn do psychologického pojmosloví? Nebo je to pojem redundantní, jehož obsah je již zakotven v pojmech „kvalita života“, „životní styl“, „smysl života“, „potřeba seberealizace“, „moudrost“? Domníváme se, že není redundantní, i když se s těmito kategoriemi prolíná. A další otázky: Patří vědomí a prožitek naplnění života pouze k mimořádným životním situacím, které vedou k autoreflexi a bilancování? Je naplnění života jakousi ontologickou žizní, zakotvenou v kolektivním nevědomí, jak je ztvárněno v archetypch; je zde prostě od začátku jako tvar, který ještě nenabyl své „tvarovosti“, jakési plné nic, Anaximandrov apeiron?

Ke každé z těchto pěti otázek lze připojit podotázku geneze: Ve kterém věku jedinec dospěje k vědomí a prožívání naplnění života, nebo je schopnost bilancovat běh a obsah vlastního života integrativní funkcí osobnosti v mimořádné situaci bez ohledu na věk? Je tato schopnost součástí autonomního regulačního systému osobnosti člověka?

Do pojmu naplnění života je třeba zahrnout subjektivní skutečnost, zejména sebereflexi, sebehodnocení, prožitky kladné i záporné, a rovněž cílevědomé usilování o naplnění vlastního života. Ke všem těmto modalitám kognice, citových stavů a vůle lze přistupovat v kontextu psychologie životní dráhy člověka, psychologie osobnosti a psychologie motivace; naplnění života se však dotýká také dalších disciplín (klinická psychologie, duševní hygiena a psychoterapie, psychologie kultury, vzdělávání dospělých a další). Je to téma, k němuž najdeme méně nápořád v současné početné produkci amerických prací, ač se zde dočteme mnoho o zkoumání životní spokojenosti. V často citovaných kritériích životní spokojenosti amerických autorů není nic, co by se podstatně vztahovalo ke kategorii naplnění života. Chceme-li se dostat k hlubším stavům vědomí a prožívání, než to naznačuje „*life satisfaction*“ nebo pouze „*well-being*“, nemůžeme nechat stranou také hluboké životní krize vyplývající z bilancování života. A. Lepiški (1986) naznačuje, že nelze nechat stranou ani chmurnou reflexi ve stáří, že se „život naplnil, že se už nic víc nemůže stát.“

Na rozdíl od takového statického a gerontologicko-psychiatrického pohledu i na rozdíl od studií bazrujících pouze na skóre „životní spokojenosti“ najdeme například u J. Mrkvičky (1984) moudré konstatování, že o integritu, ce-

listvost je třeba zápat v napětí mezi životním naplněním a životní prázdnotou. Neobvyklou a originální syntézu naplnění vlastního odborného a osobního života představuje monografie D. Kováče (2007).

3

S řešením naznačených otázek je ovšem spojena řada metodologických problémů. Slibným začátkem zkoumání může být rekognitivní scénář vlastního života, tedy *životní příběh*.

Jestliže hovoříme s druhými o sobě, snažíme se prezentovat svůj život sdělitelným způsobem, přihlížejíce bezděčně k tomu, co druhé zajímá, ale také se zřetelem k souvislostem. Lidé obvykle prezentují svá já (selves) v tom, jak koncipují svůj životní příběh, užívajíce základní životní příběhy, jak se vykrystalizovaly a jak jsou sdíleny všemi členy určité kultury. Základní příběhy zde slouží jako model pro mapování vlastních životních zkušeností do struktury takových příběhů. Tato struktura přiřazuje životní zkušenosti do určitých pozic půdorysu příběhu. Automatickým průvodním jevem tohoto umístování je fakt, že tyto zkušenosti získávají určitý význam jak pro vyprávěče, tak pro posluchače. „Objektivně“ táž zkušenost pak nabývá různého významu podle toho, jak je zakotvena do základních životních scénářů. Životní příběh značné části vyprávěčů lze začlenit do některého z těchto pěti scénářů: životní příběh jako *romance, tragédie, ironie, komedie, zázrak*.

Stylizace životních příběhů lze využít v rámci přirozeného experimentu. Bohatým zdrojem zkušeností o stylizaci životních příběhů je běžný společenský kontakt. Nejsou to výjimečné případy, kdy dojde k zpochybnění hodnověrnosti či identity osoby, jestliže někdo prezentuje podruhé a potřetí odlišně uspořádání svých životních zkušeností, užívaje jiného základního příběhu nežli užil předtím. Taková změna uspořádání průběhu života implikuje odlišné významy událostí a odlišnou (mravní) identitu osoby. K takovému zpochybnění dochází nezdědka v každodenním životě zejména v situacích sporů, hádek, ale také ve skupinové psychoterapii. Holandský autor P. Heymans (cit. Koops et al., 1994) referuje na základě dokumentace z terapeutických skupin o tom, jakou odezvu vyvolávají u členů skupiny, když některý člen prezentuje změněný scénář svých životních zkušeností. Změny životního příběhu vedou k zpochybnění identity osob. Lidé, kteří takto mění scénář svého života, bezpochyby o sobě mnoho prozrazují. Takové kaleidoskopické přeskupování obsahů vlastního života bezpochyby koreluje s životním stylem respondentů. Typologii pěti životních stylů F. Thorna (1975), totiž *styl agresivní, konformní, obranný, individualistický a rezistentní*, zajímavým způsobem modifikovali R. Driscoll a D. Eckstein (cit. Corsini, 1994) pomocí prototypů chování zvířat: *tygři* – útočně si prosazují svou cestu, *chameleóni* – konformní, flexibilní, *želvy* – stabilní, defenzivní, *orli* – individualističtí, *lososi* – plující proti proudu, rezistentní. Tyto metaforické charakteristiky mohou sice vystihovat, jak se v životě realizuje individualita jedince, diagnostika osobnosti se však opírá

o systematicky vypracované typologie; některé z nich jsou všeobecně známé (typy temperamentu; extroverze-introverze; cyklotymie-schizotypie; hédonický-asketický; analyzující-syntetizující; teoretický-praktický; adaptor-inovátor a další). Komplexní diagnostické systémy zahrnují ovšem další složky osobnosti, komponenty inteligence, motivace, vůle.

4

Některé studie zkoumající naplnění života se vyjadřují k podílu somatických a psychických složek osobnosti a jejich relativní autonomii v průběhu dospělosti. Jak to dokládá Freya Dittmann-Kohli (in: Koops et al., 1994), *psychologické já (self)* je hlavní oblastí názorů *mladých* dospělých při interpretaci sebe, zatímco u *starších* má ústřední význam *fyzické já*, které se dostává stále více do popředí při sebereflexi stárnutí. Zatímco mladí dospělí chápou svůj vývoj především jako osobní růst, starší prožívají vývoj do značné míry jako proces „vnucených“ změn biologického organismu. Fyzické já je tedy spjata s redukcí kompetence a životní autonomie. V tomto smyslu se ztělesnění (*embodiment*) sebe v organismu stává prožívanou realitou pro mnohé jedince pouze ve vyšším věku a má silné důsledky, které se projevují v chování a v kvalitě života.

V tomto bodě je na místě zdůraznit některé klíčové souvislosti, které tvoří architekturu smyslu života. Pozoruhodnou kategorizaci schopností pojímat věci v souvislostech rozvinul Teilhard de Chardin (1990), který rozlišuje *sedm „myslů“*: smysl pro nesmírnost prostoru, smysl pro hloubku času, smysl pro množství a závrtnou mnohost hmotných a živých prvků, smysl pro proporce, smysl pro kvalitu, novost, smysl pro pohyb, smysl pro organicitu a strukturní jednotu. Kdyby člověk postrádal tyto kvality, byl by podle Teilharda „bludným předmětem v nesouvislém světě“. Je to jistě inspirativní hledisko pro psychologickou charakteristiku naplnění života. Do kontextu životního stylu a naplňování života lze začlenit jeden z diskusních příspěvků autora koncepce sedmi inteligencí H. Gardnera, který upozornil na to, že žijeme v době, kdy se oceňuje vysoká inteligence a tvorba inovací. Některé *inovace* však mohou vést k pohromám a k neštěstím. Je třeba dbát na vyváženost inovací a odpovědnosti. Jestliže hodnotíme naplňování života ze zorného úhlu hierarchické struktury osobnosti, pak dílčí schopnosti a vlastnosti získávají plnou hodnotu teprve v integraci s mravní osobností a moudrostí.

K otevřeným otázkám pro další zkoumání kvality života a jeho naplnění i pro vývoj nových metod patří zejména:

1. pojetí naplnění života jako kognitivní schéma, jako pořádací princip;
2. proces obsahu naplňování života z hlediska implicitní filozofie, zahrnující sebepřesahné zaměření osobnosti a vědomí odpovědnosti za vlastní život;
3. analýza prožitku naplnění života v mimořádných situacích, zejména v křizích osobní identity.

Naplňování života je věcí praxe, hovoří se o umění žít. Jestliže chceme poněkud satiricky nastínit nesnáze, s nimiž je naplnění nebo lépe naplňování života spojeno, dejme zaznít starověkému rčení: *Vita brevis, ars longa, occasio celeris, experimentum periculosum, iudicium difficile*. Pokud nám jde o to, abychom se na každé z těchto omezení podívali z hlediska pozitivní psychologie, pak zvolíme patrně postup od „ačkoli...“ ku „nicméně...“.

5

Současný život probíhá často v chvatu „rychlovek“, *quickies*. Čas, který máme k dispozici, musí být stále intenzivněji obhospodařován. Vždyť téměř všichni chtějí toho více zařadit a více prožít v zaujatě stále kratších časových rozpětích. Zrychlení a zhuštění činí obtížným synchronizovat „vnitřní hodiny“, tedy naše individuální, biologicky programované životní tempo s mnoha vnějšími časovači. Co mohlo být v méně hektických časech vítané – pauza, přestávka – dnes vyúsťuje nezřídka ve stres. Čekací doby deptají spěchajícího: červená na křižovatce, fronta u přepážky, ale třeba i nepatrné přesýpací hodiny v internetu atd. Takové situace si vynucují zastavit se, což těm z nás, kteří jsme podmiňováni na časovou efektivitu, vyžene tlak krve do výšky.

Šťastní lidé se liší od méně šťastných v neposlední řadě ve vědomí času: pečují také o své vzpomínky jako o cenný „protisvět“, tzn. vlastní mikrokosmos v kontaktu se světem „tady a teď“. Ačkoli často vzpomínají, dbají tito lidé na výhled dopředu a nezapadnou do ledabylosti typu „ze dne na den“. Jinak řečeno: šťastní jedinci ponechávají svému já, aby „*expandovalo v čase*“, žijí současně ve třech časech, tím že zpracovávají minulost a budoucnost jako spojení přítomnosti, unikají tlaku, aby z okamžiku vymačkali vše, co se dá. S určitou nadsázkou lze říci, že snažení o maximální zrychlení každodenních činností je nebezpečné v tom, že z nás činí zajatce přítomnosti. Bylo by možné doložit, že pouhé zrychlení nám štěstí nepřidá.

Pouze stručným odkazem se zmiňujeme o *typologii prožívání času*, jako prototypy se prezentují: aktivní styl, kontemplativní styl a prožívaný styl v práci s časem (Knapp, Garbutt, 1957).

Jiný přístup směřuje k jakési mapě času, resp. životního tempa s předpokladem, že existuje *rytmus kultur*. Levine uvádí pět faktorů rozhodujících o tom, jak rychlé nebo pomalé je životní tempo v různých kulturách:

1. blahobyť;
2. stupeň industrializace;
3. počet obyvatel;
4. klima;
5. individualismus – vesměs, čím vyšší úroveň, tím rychlejší tempo.

Pěknou myšlenku můžeme najít u Johna Lennona: „*Life is what happens while we are making other plans.*“ Z toho zaznívá apel adresovatelný pro některé cílové skupiny: opusťme plány mít čas v rukou, naučme se jednoduše být

v čase. V dosahu tohoto zaměření je užití volného času; je to rovněž jedna ze slibných oblastí v aplikacích psychologických poznatků.

Výběr literatury:

- Birren J. E., Schaie, K. W., 1990, Handbook of the psychology of aging, 3rd ed. New York, Academic Press.
- Bühler, Ch., 1933, Der menschliche Lebenslauf als psychologisches Problem. Leipzig, Hirzel.
- Coan, R., W. 1999, Optimální osobnost a duševní zdraví. Praha, Grada.
- Corsini, R. J. (Edit.), 1994, Encyclopædia of Psychology, 2nd ed. New York, J. Wiley & Sons.
- Frankl, V. E., 1994, Vůle ke smyslu. Přel. V. Jochmann. Brno, Cesta.
- Jung, C. G., 1994, Duše moderního člověka. Přel. K. Plocek. Brno, Atlantis.
- Koops, W., Hopkins, B., Engelen, P., 1994, Abstracts of the Thirteenth Biennial Meetings of the International Society for the Study of Behavioural Development, 28 June – 2 July, Amsterdam.
- Kováč, D., 2007, Psychologiu k metanoi. Bratislava, Veda.
- Křivohlavý, J., 2006, Psychologie smysluplnosti existence. Praha, Grada.
- Lepinski, A., 1986, Rytmus života. Praha, Avicenum.
- Mareš, J. a kol., 2008. Kvalita života u dětí a dospívajících. Brno, MSD.
- Mrkvička, J., 1984, Knižka o radosti. Praha, Avicenum.
- Švancara, J., 1983, Psychologie stárnutí a stáří. Učební text, 2. vydání. Praha, SPN.
- Teilhard de Chardin, P., 1990, Vesmír a lidstvo. Praha, Vyšehrad.
- Tomaszewski, T., 1976, Rozwój wszechstronny i ukierunkowany, Psychol. Wychow, 3.

Ze současné medicíny

Dějiny transfuzní služby v Brně

(K 90. výročí Masarykovy univerzity v Brně)

JIŘINA JEDLIČKOVÁ

Možnost transfuze lidské krve předpověděl anglický lékař, anatom a fyziolog William Harvey (1578-1657), který prokázal existenci krevního oběhu poháněného srdcem. Byl první, kdo přišel s názorem, že lidskou krev lze nahradit jinou krví (pokusy prováděl na psech). Po něm ve Francii provedl Jean Baptiste Denis úspěšně v r. 1667 transfuzi ovčí krve člověku. V r. 1677 byly tyto transfuze zakázány, protože po nich docházelo k úmrtí. První transfuze lidské krve je známa z r. 1770, provedl ji americký lékař Philip Syng Physick; pak se už vývoj nezastavil.

Transfuziologie jako odvětví se začala rozvíjet až po objevení krevních skupin, k němuž došlo na počátku XX. století. V r. 1901 objevil 3 krevní skupiny, označené jako A, B, C, rakouský lékař Karl Landsteiner (Nobelova cena). Transfuze však byly často neúspěšné. Tušil existenci další skupiny, kterou prokázali v roce 1902 jeho spolupracovníci A. Decastello a A. Sturli, kteří na místo označení skupiny C použili označení 0. K praktickému uplatnění systému AB0 krevních skupin však došlo až v příštím desetiletí. Nezávisle na této vídeňské skupině vědci popsal v r. 1907 český psychiatr Jan Janský na souboru více než 3.000 psychotiků 4 krevní skupiny, které označil římskými čísly. Protože se krevní skupiny označovaly nejednotně (i jinými autory) docházelo často k záměnám. Proto v r. 1937 na II. sjezdu pro krevní transfuzi v Paříži byla vyhlášena jednotná nomenklatura systému AB0.

Faktor Rh krve byl objeven spolupracovníkem Landsteinerova v USA Wienerem v r. 1938. K dalšímu pokroku došlo objevením účinku citrátu zabraňujícím srážení krve, což umožnilo její delší skladování a otevřelo cestu ke vzniku krevních bank. Transfuze se prováděly za pomoci hadiček nebo stříkaček z oběhu dárce přímo do oběhu příjemce. I když byla známá již konzervace krve, přetrvávala přesto k převodu krve nedůvěra. V nutných případech se využívaly přímé transfuze krve od dobrovolných dárců. Pro zajímavost uvádím příklad prof. MUDr. Jana Kabelíka (1891-1947), pozdějšího profesora a přednostu Mikrobiologického ústavu MU v Brně (v letech 1923-1936), který koncem I. světové války v době epidemie skvrnitého tyfu s dobrým efektem aplikoval krev rekonvalescentů pacientům s počínající infekcí skvrnitého tyfu. Byl v r. 1962 odměněn za celoživotní dílo Medailí J. E. Purkyně.

Masarykova univerzita, zřízená dne 28. 1. 1919, měla velké štěstí, že se do vedení klinik a ústavů dostávali tehdy mladí, vzdělaní a osvědčení přednostové. Ti vychovali své úspěšné nástupce. Na chirurgické klinice MU vedené profe-

sorem MUDr. Petřivalským (1873-1945) se prováděly přímé transfuze již od r. 1922. Z hlediska hematologie a transfuzní služby byl velmi významný prof. MUDr. Josef Podlaha, DrSc. (1893-1975), nástupce prof. Petřivalského, který se kromě jiných chirurgických oborů zasloužil také o vybudování dokonale transfuzní služby. V r. 1946 (po svém návratu z koncentračního tábora) již jako děkan LF a přednosta chirurgické kliniky od června 1945 pověřil promo- vaného MUDr. Leopolda Vémolu (1915- 1967) prováděním krevních převo- dů. Ty se pak aplikovaly, podle svědectví pamětníků, na I. chirurgické klinice v předsáli a dr. Vémola již tehdy (asi krátkodobě) konzervoval v chladničkách plazmu.

Dalším významným profesorem LF MU, zabývajícím se chorobami krve, nádorovými chorobami (především lymfogranulomem a leukemiemi) i pa- ternitami, byl přednosta experimentální patologie (později přejmenované na patologickou fyziologii) prof. MUDr. et RNDr. Vilém Uher, DrSc. (1902 - 1970), který vedl v tomto duchu své žáky a spolupracovníky, z nichž vyjí- mám doc. MUDr. Otakara Bílka, pozdějšího přednostu Výzkumného pedia- trického ústavu, doc. MUDr. Dušana Wiedermanna (zabýval se paraprotei- nemii), další vynikající morfology a pro TS službu velmi významného MUDr. Josefa Kideryho. Ojedinelá byla spolupráce těchto odborníků s po- zdější III. interní klinikou, vedenou do r. 1954 prof. MUDr. Františkem Ho- rou, především však s prof. MUDr. et PhDr. Jaroslavem Pojerem, DrSc., po- stavená na vzájemném propojení teoretického a klinického pracoviště (exi- stovala až do konce 60. let).

Úsilím profesorů Podlahy, Uhra, Pojera a odborného asistenta Josefa Ki- deryho a Leopolda Vémoly bylo vybudováno v r. 1948 - 1949 Transfuzní od- dělení v areálu nemocnice U Sv. Anny, a to v budově Mikrobiologického ú- stavu, postaveného v r. 1923 úsilím významného prof. MUDr. Václava Neu- manna. Jejím prvním primářem se stal odborný asistent MUDr. Josef Kidery (1916 -1957) z Ústavu experimentální patologie. Ten v r. 1947 odjel na sti- pendium studovat transfuzní službu do Anglie a do Francie. Po válce se v o- bou těchto zemích prováděly transfuze běžně a bezplatně. V USA už byly vy- tvořeny krevní banky, ovšem na komerčním základě, dárci byli hlavně stu- denti. Po návratu začal J. Kidery podle anglického a francouzského vzoru v části Mikrobiologického ústavu v přízemí zřizovat oddělení dárců a v I. patře pak laboratoře k výrobě konzerv krve a lyofilizované plazmy. Stanice byla slavnostně otevřena 1. 6. 1949 a ještě téhož dne byl pozván první dárci k odběru Josef Langer (krevní skupina AB, Rh negativní). Pracoviště bylo špičkově vybaveno, jediné ve střední a východní Evropě vlastnilo americký aparát STRUMIA na výrobu lyofilizované plazmy, dodaný UNRROU, a de- stilační přístroj na výrobu apyrogenní vody (dar od amerických krajanů).

V r. 1950 nastoupila na místo sekundáře Transfusního odd. MUDr. Alena Kouřilová-Kubíková (nar. 1925), která zajišťovala kontinuitu ve vedení při dalších změnách v primariátech až do r. 1963, kdy odešla do Výzkumného pe- diatrického ústavu.

Problematiku získávání dárců krve v Brně přebírá v r. 1949 ČSČK.

Prim. MUDr. Josef Kidery odešel z Transfuzního odd. v Brně v lednu 1951 na místo ředitele závodu na výrobu krevní plazmy do n. p. PENICILIN. V r. 1952 se stal prvním přednostou Ústavu hematologie a transfuze krve v Praze, jehož prvně zřízeným oddělením byla právě Transfuzní stanice.

Nástupkyní primáře MUDr. Kideryho v Brně se stala MUDr. Ludmila Bílková (1922 - 1956), tehdy 27letá charismatická osobnost, která již do té doby stačila založit Transfuzní oddělení v Třebíči. (Už při svém nástupu v Brně věděla, že trpí lymfogranulomem). Byla manželkou docenta MUDr. Otakara Bílka z experimentální patologie, který ji v její činnosti podporoval a zároveň ji léčil spolu s dalšími kolegy. Zemřela na III. interní klinice na odd. 49, kde byla klinická základna pro pacienty s krevními chorobami až do konce 90. let.

Po její smrti nastoupil do vedení tehdy již Fakultní transfuzní stanice KÚNZ Brno 1. 11. 1957 MUDr. Zdeněk Malaska z KÚNZ v Olomouci (nar. 1917). Během jeho působení došlo k výstavbě nové typizované Transfuzní stanice na Žlutém kopci, na ulici Tomešově, moderní budovy stylu „Sorely“, se samostatnou budovou zvířetníku. Chovali se v něm berani, králíci, myši, morčata, opičky i koza, jejich krev sloužila k výrobě diagnostických sér užívaných v imunoematologii. Využívala se i krev úhořů, jejichž sérem se vyšetřovaly krevní podskupiny. Slavnostně ji otevřel náměstek ministra zdravotnictví 3. 5. 1958. Tato budova se pak stala centrem transfuzního lékařství v Jihomoravském kraji a dobře sloužila až do konce 20. století; byla přímo řízena KÚNZ.

Po přestěhování Transfuzní stanice na Žlutý kopec byl U Sv. Anny zřízen krevní sklad připojený k Oddělení klinické biochemie a hematologie (OKBH), vedený MUDr. Marií Beranovou (1925-1999).

V r. 1960 – po celostátní reorganizaci – se stala brněnská fakultní transfuzní stanice metodicky řídicím ústavem i pro dalších 13 transfuzních stanic Jihomoravského kraje. V témže roce byla v Logarexu v Českých Budějovicích zahájena výroba transfuzních souprav na jedno použití a brněnská stanice zajišťovala jejich sterilitu.

Dne 9. 1. 1962 byl jmenován dalším primářem transfuzní stanice MUDr. Jan Vacl (1919 - 1987), bývalý primář transfuzní stanice v Třebíči. Ten podle vzoru Kliniky hematologie a transfuze krve v Bratislavě, vedené prof. MUDr. Hrubíškou, DrSc., vybudoval Ústav hematologie a transfuze krve, v němž vytvořil moderní imunoematologické odd. pod vedením MUDr. Zdenka Hilla, biochemické odd. pod vedením MUDr. Jan Pintery a hematologické odd., kde se hodnotily sternální punkce superkonziliárně pro okresní pracoviště a kde se především dispenzarizovali a léčili hemofilici z celého kraje pod vedením MUDr. Svatopluka Valníčka, pozdějšího přednosty hematologického oddělení Fakultní dětské nemocnice.

V r. 1964 zde bylo zřízeno středisko pro doškolování středních zdravotnických pracovníků v oborech hematologie a transfuzní služby. Odborníci z ústavu se podíleli i na výuce mediků a studentů středních zdravotnických škol.

Proti koncepci spojení transfuzního odd. s hematologickým se stavěl doc. MUDr. Vilém Hule, CSc. (1916 - 1979), přednosta odd. klinické hematologie a biochemie v nemocnici U Sv. Anny, který prosazoval oddělení hematologie od transfuzní stanice s tím, že koagulace, jakožto biochemický proces, by měla být stanovována v rámci biochemického odd., zatímco léčba a diagnostika hematologických a onkohematologických chorob by měla být problematikou interní medicíny. Vývoj mu dal za pravdu.

Primář MUDr. Jan Vacl v Ústavu hematologie a transfuze krve pořádal pravidelné semináře, jichž se povinně účastnili primáři transfuzních stanic ze 13 okresů Jihomoravského kraje a všichni pověření transfuzní lékaři klinik a oddělení KÚNZ z Brna. Vzájemné kontakty vedly ke zlepšení konziliární služby v oboru hematologie a transfuze v celém kraji. Akceschopnost ústavu prověřilo železniční neštěstí u Říkonína (1970), kdy bylo během jednoho dne provedeno 140 odběrů krve.

Vaclovými spolupracovnicemi a žákyněmi byly v 70. letech MUDr. Jitka Hrubešová a MUDr. Marie Calábková, pozdější vedoucí Krevní banky ve FN Brno Bohunice.

Po primáři Vaclovi v r. 1977 nastoupil do funkce přednosty Krajské transfuzní stanice na dalších 10 let MUDr. Ctirad Kráčmar (1920 - 2001), bývalý primář malého Transfuzního odd. ve Vojenské nemocnici. Po jeho odchodu do penze se v roce 1988 stává primářkou MUDr. Jitka Hrubešová (1942 - 1995).

V letech 1988-1993 probíhala rekonstrukce Transfuzní stanice na Žlutém kopci, proto byla v areálu nemocnice U Sv. Anny v rámci KÚNZ rekonstruována budova s bývalými byty zaměstnanců nemocnice tak, že 3 podlaží dostala k dispozici Transfuzní stanice a 2 podlaží Ústav imunologie. V r. 1990 byla v těchto prostorách zřízena samostatná Krevní banka FN U Sv. Anny, primářem byl doc. MUDr. Jan Pantera, CSc. (1932). Ten začal provádět 2x týdně autotransfuze u pacientů před plánovanými operacemi.

V únoru 1991 bylo zřízeno jako detašované pracoviště TS vedené prim. MUDr. Hrubešovou plazmaferetické centrum, první svého druhu v ČR. (Nyní sídlo ombudsmana.)

V r. 1993 se konečně vrátila transfuzní stanice do rekonstruované budovy na Žlutém kopci a současně primář MUDr. Jan Pintera z Krevní banky FN U Sv. Anny odešel do důchodu.

Po předčasně smrti prim. Jitky Hrubešové se prozatímní vedoucí transfuzní stanice stává MUDr. Alena Hontelová a po ní je jmenována prozatímní primářkou MUDr. M. Matýšková, CSc.

V r. 1993 se stává primářkou Krevní banky FN U Sv. Anny MUDr. Jiřina Jedličková (1935), bývalá ordinářka pro hematologii při III. interní klinice nemocnice U Sv. Anny. Ta rozvinula program autotransfuzí jak ve FN, tak konziliárně i pro jiná chirurgická pracoviště. Výhradně ze sponzorských darů zřídila moderní odběrový box při ambulanci pro odběr autotransfuzí a vybavila pracoviště chladničkami a mrazničkami pro sklad krve a dalším potřebným zařízením.

V r. 1996 se sloučila FTS na Žlutém kopci s Krevní bankou bohunické nemocnice. V r. 1998 zde nastoupila na primariát MUDr. Eva Slavičková. V r. 2001 se toto pracoviště – jako první státní zdravotnické zařízení v ČR – stalo registrovanou společností řízenou normou ISO 9001.

V r. 2002 bylo v rámci FN Brno Bohunice dostavěno (základní kámen položen 31. 5. 2001) zcela moderní Transfuzní oddělení, v jehož čele stanula primářka MUDr. Eva Tesařová – Slavičková (1953). Ta se postarala o další rozvoj největšího transfuzního odd. v ČR, jehož součástí se stala i bývalá transfuzní stanice v Třebíči.

V r. 2001 se stala primářkou Krevní banky FN U Sv. Anny MUDr. Jarmila Celerová (1965), která získala pro transfuzní odd. certifikát ISO 9001/2001 jako první pracoviště ve FN U Sv. Anny. Zavedla automatizaci registrace teploty chladniček a mrazniček.

To už je ovšem v obou FN v Brně nová kapitola moderního rozvoje transfuzní služby v novém tisíciletí.

Redakci Universitas došlo

Antonín Bartoněk, *Řecko-latinská syntax v evropském kontextu*. Masarykova univerzita Brno, 2008

COHERENCE AND COHESION IN SPOKEN AND WRITTEN DISCOURSE. Brno, 22-23 September 2008. Ed.: Martina Malášková. MU Brno 2008

Jaroslav Čuřík, *Objevte svůj vlastní Evropský parlament!* Příručka pro novináře. Masarykova univerzita Brno, 2008

Diagnóza ne-hodgkinův lymfom. Informace pro pacienty a jejich blízké. MUDr. Ingrid Vášová, MUDr. Lenka Šmardová, MGr. Libuše Kalvodová, MUDr. Milan Navrátil, prof. MUDr. Jiří Vorlíček, CSc. Interní hematologická klinika Lékařské fakulty Masarykovy univerzity Brno. MU Brno, 2008

Vít Dočkal, Petr Kaniok, Jan Závěšický, *Evropský parlament*. Masarykova univerzita Brno, 2007

Ivan Dorovský, *Slovanské literatury a dnešek*. Masarykova univerzita Brno, 2008

HELMINTHOLOGICAL DAYS 2006 - 2008. Book of Abstracts. Ed.: I. Hodová, L. Mikeš, B. Koubková. Masarykova univerzita Brno, 2008

Karel Maráz, *Pečeti Jana Lucemburského*. Masarykova univerzita Brno, 2007

Mezinárodní seminář Stomatologického výzkumného centra. Výzkumné aktivity řešitelských týmů. Brno 24. - 25. 6. 2008. Masarykova univerzita Brno, 2008

Sborník z konference Fórum výchovy ke zdraví, 11. - 13. dubna 2008 v Benešově u Prahy. *Program Zdraví 21 a výchova ke zdraví 2008*. Ed.: Petr Kachlík, Vladislav Mužik. Masarykova univerzita Brno, 2008. CD.

pokračování na str. 34 →

Co nového v přírodních vědách**Obnova ekologické stability
na Brněnské přehradě**

BLAHOŠLAV MARŠÁLEK

1. Úvod

Znečištění povrchových vod živinami, především fosforem, je příčinou často nežádoucího rozvoje primárních producentů (bentických a planktonních řas, sinic, vodní makrovegetace). Nejčastěji používaný termín pro znečišťování povrchových vod živinami – tzv. eutrofizace byl zaveden pro případy, kdy se na oligotrofním jezeře, nádrži, nebo řece začaly projevovat procesy charakteristické pro znečištění vody makronutrienty (dusíkem a fosforem). Zde je označení eutrofizace přijatelné. V současnosti se však nezdá setkáváme s případy, kdy se z typicky eutrofní nádrže stává ekosystém ještě „eutrofnější“, například polytrofní, popř. hypertrofní. Zde už vlastně nejde o eutrofizaci v pravém slova smyslu. Mělo by se mluvit konkrétně např. o hypertrofizaci. Eutrofizace hypertrofního vodního ekosystému by vlastně, přesně vzato, znamenala, že se výchozí stav zlepšil natolik, že je voda již „jen“ eutrofní. Mluvíme-li tedy obecně o procesu znečištění živinami, doporučujeme používat termín trofizace a v případě, kdy mluvíme o konkrétní nádrži, je dobré používat exaktní termíny podle stupně trofie, tedy eutrofizace, polytrofizace apod.

Cílem moderních projektů obnovy nádrží je realizovat takové procesy a taková opatření, která navrátí ekosystém do požadovaného stavu, nastolí rovnováhu vodního ekosystému a zahájí integrovaný a dlouhodobě udržitelný management nádrží a jejich povodí. Pokud jde o procesy, musí jít o rovnováhu jak procesů – například kyslíkového režimu –, tak struktury, například omezení dominance určité skupiny (rozzrůstání makrofyt, masový rozvoj vodních květů sinic apod.). Aby bylo možno realizovat takové projekty obnovy nádrží, které splní stanovený cíl, je nutno mít k dispozici data, která umožní nahlédnout do fungování celého systému (povodí-nádrž). V případě projektů omezení rozvoje sinic jde konkrétně o data, která podají přehled o pohybu, osudu a transformaci živin v povodí a v nádrži, umožní vytvořit látkové bilance za různých hydrologických podmínek (jarní průtoky, letní minima). Na základě těchto dat pak lze připravovat konkrétní scénáře pohybu a osudu živin a rozvoje sinic v konkrétním povodí i v konkrétní nádrži. Jinými slovy – chceme-li odpovědně zasahovat do nádrží a být u toho schopni předpovídat, jak se budou procesy v nádrži vyvíjet, musíme znát historii nádrže a trendy podstatných parametrů (například znečištění živinami, nebo jak často byly v nádrži vodní květy sinic).

2. Historie sinic na Brněnské přehradě

Pro pochopení trendů ve složení a množství sinic a řas ve vodě Brněnské přehrady byla soustředěna dostupná a věrohodná data, která sledovala sezonní změny v druhovém složení a kvantitě fytoplanktonních společenstev a vybrané fyzikálně-chemické a biologické parametry. Zatímco se složení fytoplanktonu v jarních a podzimních periodách jednotlivých let opakovalo, v letních obdobích bylo zaznamenáno několik významných změn dominantních organismů.

Z analýzy dlouhodobých dat vyplývá, že například nádrž Vír měla již v roce 1954 více fytoplanktonu a více sinic než Brněnská přehrada a průhlednost vody byla na Víru menší než v Brně. Ač byla Brněnská přehrada v roce 1954 z pohledu množství sinic čistší, obsahovala sinice jako dominantní složku fytoplanktonu. Celkový počet buněk fytoplanktonu v roce 1954 – 33.467 buněk/ml, 1,25 milionu buněk /ml v roce 1999 a 3,7 milionu buněk /ml v roce 2007 je neoddiskutovatelný důkaz, že sinice tu byly od počátku, ale masového rozvoje dosáhly až v posledních cca 15 letech. Je tomu tak pravděpodobně proto, že cyanobakterie jsou k-stratégové, to znamená, že jde o organismy, které si své dominantní místo dobývají velmi pozvolna, pomalu, plíživě, dlouhodobě (desítky let), ale jakmile jednou tohoto postavení dosáhnou, mají mnoho mechanismů, které je v tomto dominantním postavení udrží též dlouhodobě, a je velmi obtížné je z této pozice odstranit. Jinými slovy – této problematice nebyla příliš dlouho věnována dostatečná pozornost, sinice „zakořenily“ v sedimentech velmi dobře, a proto nelze soudit, že odstranit sinice z této pozice bude snadné a levné.

Je s podivem, jak málo exaktních dat existuje o fytoplanktonu Brněnské přehrady v průběhu 70. - 80. let. Data Povodí Moravy z té doby nejsou přístupná a podle sdělení pracovníků Povodí Moravy pravděpodobně ani nebyla pořizována. Určitá data by měla být u BVK, a.s., (Brněnské vodovody a kanalizace, které realizovaly analýzy pro úpravnu Pisárky). Tato data rovněž nebyla přístupná. Z poznámek Marvana a Maršálka, kteří v tomto období prováděli náhodilé experimenty a odběry, vyplývá, že od konce 60. let do roku 1986 zde kulminovala biomasa fytoplanktonu většinou v srpnu až první polovině září a v biomase dominoval druh sinice *Aphanizomenon flos aquae*, který se v současné době na nádrži vyskytuje pouze na počátku letního období a bývá následně vytlačen jinými druhy.

Od roku 1987 dominovala *Microcystis aeruginosa*, která si své dominantní postavení udržela 7 let až do roku 1993. O důvodech změn dominanty v 80. letech lze uvažovat pouze hypoteticky, protože exaktní data nejsou dostupná. Obecně se udává, že *Microcystis* snáší lépe než *Aphanizomenon* vyšší znečištění živinami, které bylo intenzivní zejména v 2. polovině 80. let. Vyloučit však nelze ani likvidaci populací *Aphanizomenon* parazity. *Aphanizomenon* se vyskytoval v biomase fytoplanktonních sinic prakticky od počátku padesátých

let a může se vrátit zpět jako dominantní druh, protože v sedimentech má stále dostatek inokula.

Podrobné analýze byla podrobena data od roku 1992 do 2008. Podstatné změny ve složení sinic proběhly v letech 1994-1998. K těmto sezonám jsou koncentrována také chemická, meteorologická a biologická data tak, aby bylo možno objasnit příčiny změn. Sinice *Microcystis aeruginosa*, dominující na této nádrži od roku 1987 do 1993, byla v létě 1994 náhle vytlačena druhem *Microcystis wesenbergii*. Důvodem této změny byly hlavně meteorologické faktory, zvláště nadprůměrné teploty se slunečným počasím a vyšší koncentrace některých nutrientů (PO_4^{3-} , NO_2^-), ale od roku 1999 do 2008 je opět dominující organismus druh *Microcystis aeruginosa*. Z příkladu *Microcystis aeruginosa* je zřejmé, že prezenze dostatečného množství životaschopného inokula je pro některé koloniální druhy sinic důležitým produkčním faktorem, který jim dává výhodu v kompetičních vztazích s ostatními druhy. Podle množství a stavu inokula v sedimentech nádrže můžeme částečně předpovídat sezonní změny dominant fytoplanktonu v nádrži.

Roky 1995-1997 byly charakterizovány další výraznou změnou dominanty. V Brněnské přehradě převládaly vláknité druhy sinic *Limnothrix redekei*, *Planktothrix agardhii* a *Pseudanabaena limnetica*. Primární důvod této změny je nejasný. Nejvýraznějším rozdílem těchto let od let předchozích byla absence výrazného stadia jarní deprese fytoplanktonu, která významně ovlivňuje světelný režim nádrže. Druhým a neméně významným faktorem bylo pozdější zvýšení teploty vody v nádrži nad 10°C , které je nutné pro nástup koloniálních druhů rodu *Microcystis*. V období, kdy teplota vystoupila k těmto hodnotám, byly v nádrži již pomnoženy výše uvedené vláknité druhy, které se díky své vysoké produktivitě rychle v nádrži rozšířily. Jejich distribuce ve vodním sloupci byla navíc jedním z důvodů výše uvedené nevýraznosti stadia období tzv. čisté vody (kdy se mění jarní typ planktonu – tedy drobných organismů ve vodním sloupci – za letní typ planktonu). Koncentrace dusíku a fosforu (a jejich forem) během sledovaných let výrazně nekolísala a neprokazovala vliv na složení planktonních sinic. Výjimkou byl pouze povodňový rok 1997 (viz níže). V eutrofních nádržích typu Brněnské přehrady, pro které limitace nutrienty není obvyklá, se tak výrazněji uplatňují klimatické vlivy ve spojení s mnohdy podceňovanými biotickými faktory.

Součástí monitorované periody byl také rok 1997, charakterizovaný povodňovou situací na nádrži a celém povodí. Sezonní průběh tohoto roku prezentoval zajímavou alternativu omezení masového rozvoje vodních květů přírodní cestou. Velká voda s nízkou teplotou a poměrně značným anorganickým základem limitovala optimální podmínky pro rozvoj jakéhokoliv druhu planktonních sinic. Tento fakt společně s pravděpodobným dostatkem křemíku, který se dostal opětovně do vody z depositů rozvířeného dna, byl důvodem nástupu druhé vlny centrických rozsivek, dominujících každoročně v jarním období. Navíc je pravděpodobné, že přívaly vody důkladně propláchly nádrž a odnesly s sebou značné množství nasedimentovaného inokula sinic. Fakt vý-

znamného naředení vody v nádrži se podílel i na snížení koncentrace jednotlivých forem dusíku a fosforu, kdy se hodnoty (zvláště fosforu) pohybovaly na hranici, kdy tento prvek mohl limitovat růst sinic. Další zlom nastal v roce 1998. **Od roku 1998 do současnosti** jsou každoročně velmi masivní vodní květy sinic tvořeny opět dominantou *Microcystis aeruginosa*.

Z taxonomických analýz struktur fytoplanktonu na Brněnské přehradě v letech 1999-2008 je zřetelný ještě jeden fenomén. Zatímco struktura společenstev před 10 lety prokazovala dobrou druhovou bohatost konkurenčních skupin fytoplanktonu (viz dlouhý seznam nalezených druhů z odběrů v dubnu a počátkem května) společenstva v červnu a červenci byla chudší a chudší, až dosáhla totálního minima ve vzorcích odebraných v srpnu a září posledních 3 let, kde **byla konstatována minimální biodiverzita a naprostá dominance pouze cyanobakterií vodního květu** – tedy stejná situace, jaká byla poprvé detekována již v roce 1999. **Jde o učebnicový příklad zcela degradovaného vodního ekosystému.** Cyanobakterie si své postupně budované dominantní postavení pojišťují produkcí toxinů, kterými inhibují nejen konkurenční skupiny fytoplanktonu (např. řasy a rozsivky), ale ovlivňují věkovou a druhovou strukturu populací a společenstev zooplanktonu (drobní živočichové vodního sloupce), zoobentózu (drobní živočichové dna). V této souvislosti stojí také za zmínku, že v nádrži už nejsou vůbec žádné vodní rostliny, ani ponořené (stolístky, rdesty apod.), ani pobřežní vegetace – rákosiny apod. Masovým rozvojem sinic je také výrazně ovlivněn zdravotní stav a přirozená reprodukce ryb.

Pro rozhodování o možnostech omezení masového rozvoje sinic na Brněnské přehradě to znamená, že v sedimentech nádrže je nejen dostatek živin, ale také dostatečná zásoba nejrůznějších sinic, které mohou tvořit vodní květy, protože ty se vyskytovaly v minulých letech podle průběhu sezony ve velkých abundancích. Jde především o *Microcystis* (současná dominanta), *Aphanizomenon* (dlouhodobě dominoval od 50. do poloviny 80. let), ale také vláknité cyanobakterie rodů *Planktothrix* a *Limnothrix* (1995-1996), které patří k nejtoxičtějším sinicím. To, které budou dominovat v příštích letech, bude záviset především na zdravotním stavu sinic v sedimentech (napadení parazity) a na průběhu počasí v daném roce (teplý a suchý – *Microcystis*, deštivý *Planktothrix* a další vláknité druhy). Vždy to však budou sinice tvořící vodní květy, protože přirozené populace konkurentů – řas jsou zde v letní sezoně již několik let zcela zdecimovány. Bez zásahu člověka bude tato nádrž v budoucnu jen více a více degradována, protože přirozené mechanismy obnovy jsou zde v létě při výskytu vodních květů velmi inhibovány. Z našich dosavadních zkušeností vyplývá, že infekceschopné inokulum není pravděpodobně dlouhodobě uchováváno v celém profilu nádrže. Pro odpovědné rozhodování o volbě prioritních lokalit určených k ošetření nebo k odstranění sedimentů byla vypracována mapa dna s kvantifikací a složením sedimentů s lokalizací zdrojů infekce sinic.

Informace o lokalitách, kde dochází k počáteční infekci nádrže sinicemi, může ušetřit velké investiční částky při realizaci opatření v sedimentech nádrže.

3. Projekt obnovy Brněnské přehrady

Finální verze projektu obnovy Brněnské přehrady byla vypracována v polovině roku 2008. Byla odevzdána ve variantách a představuje přes 1500 stran. Proto je velmi složité představit projekt jednoduše. Veškeré podrobnosti jsou soustředěny na Odboru životního prostředí JMK, který akci organizoval.

V povodí nad nádrží bylo postaveno či rekonstruováno 17 čistíren odpadních vod, bylo konkretizováno 15 lokalit pro protipovodňová a 13 lokalit pro protierozní opatření s cílem zadržet vodu a tedy živiny v krajině. Dále bylo vybráno 7 lokalit pro možné stavby přednádrží s cílem omezit erozní smyv do Brněnské přehrady (ty se však nebudou pravděpodobně realizovat). Mezi dalšími opatřeními byl nastaven monitoring, který přinesl podklady pro rozhodování o volbě prioritních opatření

Velmi podrobně byl realizován **monitoring sedimentů** Brněnské přehrady. Pro analýzy sedimentů bylo realizováno 144 sond k odběru sedimentů, ze kterých bylo vytvořeno 43 směsných vzorků, které reprezentují sedimenty Brněnské přehrady od Veverské Bitýšky po hráz, a to v horizontech 0-20 cm, 20-40 cm, 40-60 cm a 60-100 cm.

Radiologický rozbor vzorků sedimentů z Brněnské přehrady prokázal malé reziduální znečištění radiem 226 v důsledku těžby a zpracování uranových rud v povodí Svratky v oblasti Dolní Rožinky. Při klasifikaci kontaminace říčních sedimentů tímto radionuklidem bylo ve třídě čistoty II zařazeno 10 vzorků sedimentů indikujících slabé znečištění odpady uranového průmyslu. Průměrná hodnota poměru hmotnostních aktivit radia 226 a radia 228 na úrovni 1,26 odpovídá rozmezí zjišťovanému v oblastech s přirozeným výskytem přírodních radionuklidů.

Zjišťované rozmezí hmotnostních aktivit cezia 137 je pro naše území běžné a odpovídá např. současné úrovni výskytu cezia 137 v sedimentech přítoků a v nádrží Orlik, podrobně monitorovaných v souvislosti s kontrolou vlivu jaderné elektrárny Temelín.

Při hodnocení hmotnostních aktivit radia 226 podle vyhlášky SÚJB č. 307/2002 Sb. [1] je možné konstatovat, že v žádném případě nebyl překročen limit pro uvolňovací úroveň 300 Bq/kg. Podobně lze hodnotit i hmotnostní aktivity radia 228 a cezia 137, pro které je také limitní hodnota pro uvolňovací úroveň 300 Bq/kg. V případě cezia 137 bude docházet k ubývání jeho aktivity v důsledku jeho poločasu přeměny 30,17 roků.

Na základě hodnocení obsahu radioaktivních látek v odebraných dnových sedimentech z VN Brno lze konstatovat, že zjištěný obsah přírodních a umělých radionuklidů nevyžaduje žádná zvláštní opatření. Obsah radioaktivních látek ve dnových sedimentech nebude významnějším způsobem ovlivňovat jakost vody ve styku s nimi.

Dále byly analyzovány PCB, toxické kovy, pesticidy, dioxiny a další analyty. Bylo prokázáno, že sedimenty Brněnské přehrady jsou netoxické, mají velmi nízký obsah živin a jsou použitelné jako materiál na rekultivace, popřípadě jako příměs do substrátů pro pěstování např. energetických plodin apod. bez obav, že by inhibovaly aktivitu půdních organismů nebo negativně ovlivňovaly růst rostlin. Bylo však také zjištěno, že v nádrži je cca 2 miliony m³ těžitelných sedimentů, které se však těžít nemohou, protože jde o velmi drahou záležitost (těžba, doprava a uložení 1 m³ stojí cca 1000 Kč) a také je problém kam uložit takové množství (předběžně bylo vyjednáváno uložení pro rekultivaci Černovické terasy).

Pokud jde o opatření ve vlastní nádrži, byla rozdělena na sedimenty a volnou vodu.

Sedimenty obsahují velké množství živin a organických látek, což vyhovuje sinicím. Proto bylo navrženo **upuštění nádrže** (vypuštění bylo připravováno, ale nakonec bylo změněno na upuštění, protože se ukázaly snahy některých skupin neumožnit znovunapuštění nádrže) a to na jednu vegetační sezonu (budou-li peníze na projekt, bude to pravděpodobně léto 2009). S tímto opatřením souvisí také odlov ryb a další opatření, která musí minimalizovat veškerá známá a potenciální rizika spojená s upuštěním nádrže.

Protože mineralizace sedimentů je přírodně velmi pomalý proces, bylo navrženo podpořit tyto procesy **vápněním**. Cíle vápnění byly tři:

- nastartovat procesy restrukturalizace mikroflory v sedimentech a postupně tak připravovat nádrž na upuštěný stav,
- podpořit mineralizaci organických látek v sedimentech a tím zhoršit podmínky pro uchování sinic v sedimentech
- protože řadě vápník váže fosfor, v sedimentech by měl být tedy pomalejší či opožděnější nástup sinic na počátku léta.

Doposud byl aplikován vápenný hydrát v množství 400kg/ha ve 3 termínech (listopad 2007, únor a listopad 2008). Jde o velmi malou dávku (rybníkáři používají dávku 2-4x vyšší). Vyhodnotit aplikaci vápenného hydrátu po necelém roce je velmi složité, podle některých odborníků téměř nemožné a v každém případě je pravděpodobně předčasné. Je tomu tak proto, že procesy, které tento typ ošetření sedimentů spouští (navíc při realizovaných dávkách), jsou pomalé, což se vědělo již před první aplikací, a právě proto byly tyto aktivity spuštěny v ročním předstihu před upuštěním.

Obnažení břehů a jejich vápnění má dobrý vliv na úbytek sinic v sedimentech i na procesy mineralizace (úbytek organických látek i inokula sinic v sedimentech), ale musí být realizováno společně s dalšími opatřeními, která omezí vnos nových organických látek na povrch sedimentů (omezí tvorbu biomasy sinic v nádrži). Z výsledků tohoto monitoringu lze totiž jasně sledovat fakt, že pokud nebude omezen rozvoj sinic ve vodním sloupci, budou procesy vráceny na počátek, protože množství nových organických sedimentů tvořených biomasou sinic z vodního sloupce je na podzim vyšší než mineralizační

kapacita procesů podporovaných obnažením sedimentů, vymrznutím a vápněním. Tyto procesy jsou totiž pomalejší než růstová rychlost sinic rodu *Microcystis*, která dominuje v biomase vodních květů na Brněnské přehradě.

Mineralizace sedimentů by měla být také podpořena **bioaugmentací** (aplikací probiotických kultur na povrch sedimentů). Tato moderní biotechnologie byla vyzkoušena na několika nádržích a její účinnost je založena na principu zvýšené mineralizace sedimentů a na poutání fosforu do biomasy bakterií (a na pravděpodobnou produkci antibiotik, která inhibují přežívání a rozvoj sinic v sedimentech).

Mikrobiální aktivity by měly být podpořeny aeračním systémem, který vnese kyslík až ke dnu nádrže. Aerace sedimentů a vodního sloupce je prospěšná zejména z následujících důvodů:

- dojde k oxidaci svrchní vrstvy sedimentů a tím ke zhoršení životních podmínek pro sinice, což se projeví snížením jejich počtu v sedimentech,
- aerobní podmínky na rozhraní sediment/vođa sníží obsah živin – fosforu ve vodním sloupci,
- vlivem umělého promíchávání vodního sloupce dojde ke zrušení stratifikace nádrže, které je výhodné právě pro sinice, jež jsou schopny regulovat svoji pozici ve vodním sloupci pomocí vzduchových měchýřků.

Jako **pojistné metody** jsou uvažovány nechemické (fyzikální) nebo přírodní blízké přípravky (modifikované humínové preparáty), které by měly snížit koncentraci sinic pod práh ekologické škodlivosti (100.000 buněk sinic/ml). Velmi diskutované v této souvislosti jsou také nanotechnologie, které jsou vyvíjeny na mnoha pracovištích, například také na našem. Zde je však vhodné si uvědomit, že cesta od nadějných laboratorních výsledků k reálnému použití je asi tak dlouhá, jako cesta nadějných molekul k reálně použitelnému léčivu.

Při výpočtech možných rizik a rozvoji biomasy sinic v Brněnské přehradě se jako největší riziko jeví trvalý přísun živin z povodí nad nádrží. Brněnská přehrada je nádrž s krátkou dobou zdržení vody (cca 1 měsíc). Kvalitu vody v nádrži tedy řídí kvalita vody v přítoku. Nebudou-li plně funkční opatření na čistírnách odpadních vod v povodí nad nádrží (splaškové vody z domácností jsou dominantním zdrojem fosforu), nelze předpokládat, že sinic v nádrži ubude. Jako pojistný mechanismus na dobu nezbytně nutnou je uvažována také aplikace síranu železitého či hlinitého na přítoku řeky Svratky do Brněnské přehrady po dobu 3-4 měsíců (duben-květen, červen, červenec), což se jeví z hlediska ekologického a ekonomického jako účinná a finančně nenáročná metoda pro snížení dodávek fosforu z povodí nad nádrží.

Z vědeckého hlediska byly zvažovány také další možnosti boje proti sinicím. Zjišťovali jsme, jak životaschopné jsou sinice po projití zaživacím traktem ryb. Zjistili jsme a publikovali, že zatímco tolstolobík nebo kapr nemá na sinice prakticky žádný vliv, po projití zaživacím traktem ryby Tilapie nilské zůstane pouze 10-15% sinic životaschopných. Dále jsme zkoumali možnost využít k boji proti sinicím cyanofágy, tedy víry specifické pro sinice. Zjistili

jsme, že virů je ve vodě Brněnské přehrady i v řece Svatce opravdu hodně, ale možnost izolace, kultivace a technologického využití cyanofágů je v současné době technologicky nerealizovatelná, i když po stránce vědecké jde o velmi zajímavou oblast. Výhodou cyanofágů je fakt, že jsou velmi specifické pro své hostitele. Nevýhodou je vysoká plasticita genomu cyanofágů, což by v praxi vedlo k tomu, že by taková metoda mohla být funkční jen několik týdnů, možná ani ne jednu vegetační sezonu.

4. Plánované aktivity

Od roku 2009 jsou připravena opatření, která (pokud budou financována) mají podpořit přírodní procesy v nádrži:

- Upuštění nádrže na kotu 219 m n.m. (tedy o 4 m více, než bývalo upuštěno na zimu v letech minulých). Tento stav znamená, že po celý rok 2009 by měla být plocha nádrže jen 78 ha – zbytek budou obnažené břehy (dle předpokladů do jara 2010).
- V upuštěné nádrži budou instalovány aerační systémy, které vnesou kyslík až ke dnu a urychlí/nastartují mineralizaci sedimentů (sníží množství organických látek a sinic v sedimentech, a tak oslabí rozvoj sinic v letních obdobích). V současné době je například v těle nádrže u dna prostředí bez kyslíku, takže zde nejsou nejen ryby, ale neprobíhají očištné procesy, které probíhají ve zdravých vodních ekosystémech.
- Mineralizace bude podpořena probiotickými kulturami mikroorganismů, která zrychlí proces obnovy nádrže.
- Pokud nebudou účinná opatření v povodí nad nádrží a do nádrže bude přitékat vyšší množství fosforu než 40 µg/l, měl by být fosfor srážen na přítoku do nádrže, a to pouze v období květen-srpen tak, aby byl snížen zdroj živin pro sinice.
- V prvních 2-3 letech se očekává, že sinice budou odolávat opatřením, protože jsou v nádrži dobře „zakořeněny“, a proto jsou připraveny nechemické metody omezování rozvoje sinic (fyzikální a mechanické metody) tak, aby nenastala situace jako v roce 2008, že vápněním bylo zmineralizováno cca 0,5-1 cm sedimentů, ale nově narostlé sinice vytvořily na povrchu sedimentů vrstvičku 6-9 cm.
- Až bude nádrž v roce 2010 napuštěna, bude prokysličením instalováno na klíčová místa s cílem nejen prokysličit vodu až ke dnu, ale také promíchat určité vrstvy vody tak, aby byla zrušena konkurenční výhoda sinic a podpořila se konkurenceschopnost řas a rozsivek.
- Zároveň s opatřeními v nádrži budou pokračovat opatření nad nádrží tak, aby bylo dlouhodobě dosaženo koncentrací fosforu na přítoku dlouhodobě pod 30 µg/l.

V současném projektu se uvažuje, že finanční zdroje budou sdruženy z Krajského úřadu JMK, Magistrátu města Brna a z EU. Budou soustředěny do podniku Povodí Moravy jako správce nádrže, který bude koordinovat veškeré

aktivity. Finance na čistírny odpadních vod a na pozemkové úpravy jsou z peněz Ministerstva zemědělství a Ministerstva životního prostředí s podporou EU. Zatím se však vůbec nepočítá s faktem, že významný zdroj sinic v povodí nad Brněnskou přehradou je (kromě rybníků) vodárenská nádrž Vírská přehrada, kde je v posledních letech u hráze souvislá vrstva sinic.

5. Souhrn

Projekty omezení rozvoje vodních květů sinic jsou zpracovávány po celém světě a je možno se z nich poučit. Tento příspěvek popisuje principy omezení rozvoje sinic v nádržích na příkladu Brněnské přehrady. Proti sinicím je důležité bojovat nejen proto, že omezují rekreační využití nádrže, ale také proto, že masový rozvoj sinic a produkce jejich toxinů výrazně zhoršuje ekologickou stabilitu nádrže, snižuje biodiverzitu vodního ekosystému, mění věkovou a druhovou strukturu fytoplanktonu, zooplanktonu, přirozenou reprodukci ryb a obojživelníků, v nádrži nejsou již 12 let žádné vodní rostliny atd. Základní informací první části tohoto článku je fakt, že 1) pro seriózní opatření musíme mít dobré podklady – hydrobiologická a hydrochemická data a 2) eliminací jednoho z mnoha faktorů nedosáhneme omezení masového rozvoje vodních květů sinic, proto musíme promyšleně kombinovat několik opatření. To je objasnění, proč je tak mnoho neúspěšných projektů omezení masového rozvoje cyanobakterií (pokud vsadí pouze na jedno opatření) a proč trvalo několik let, než byl projekt obnovy Brněnské přehrady připraven. V dobrém projektu obnovy nádrže musí jít o komplex opatření, jejich kombinaci a optimalizaci podle konkrétních hydrologických, ekologických a limnologických podmínek. Každá nádrž a její povodí je originální systém s různou hydrologií, geologickým podkladem, využíváním krajiny, odnosovými poměry, sedimentační rychlostí, ekotoxikologickými a limnologickými souvislostmi, a proto je šablonovité přenášení metod z jiných nádrží většinou pouze neúměrným investičním rizikem. Každý úspěšný projekt obnovy rovnováhy fytoplanktonu, omezení masového rozvoje sinic a revitalizace trofizovaného povodí začíná neoddelitelně analýzou (historického, aktuálního a reálného komplexně limnologického) stavu povodí a nádrže a musí být postaven na promyšlených limnologických základech a souvislostech.

Od roku 2003, kdy byly přijaty základní principy omezení rozvoje sinic v Brněnské přehradě,

- byla realizována výstavba nebo rekonstrukce 17 čistíren odpadních vod v povodí nad nádrží,
- byla vybrána a připravena k financování území nad přehradou, na kterých jsou realizována protierozní a protipovodňová opatření s myšlenkou zadržet vodu (a tedy i živiny) v krajině,
- byla připravena opatření pro obnovu poroční vegetace (pásky zeleně kolem potoků a řeky na Vysočině s cílem omezit znečištění vody živinami),
- byl realizován monitoring ekosystému nádrže a povodí nad nádrží tak, že byly získány podklady pro rozhodování o metodách obnovy nádrže. By-

lo zjištěno, že sedimenty v nádrži neobsahují toxické ani radioaktivní látky, ale obsahují hodně živin a sinic, bylo zjištěno, že do nádrže přiteče ročně obrovské množství živin (např. v roce 2007 přiteklo 27 tun fosforu a oteklo 29 tun fosforu, takže přehrada nejenže nezachycuje živiny (což je normální u zdravých ekosystémů), ale navíc pouští více, než přiteče, což dokladuje přesycení systému živinami, dále byla zjištěna „líhniště“ sinic v nádrži (Junácká louka, Střed, Sokolské koupaliště) a další podstatné informace o nádrži.

- V roce 2007 (listopad) a následně v roce 2008 (únor a listopad) bylo realizováno vápnění obnažených břehů s cílem podpořit mineralizaci sedimentů a zhoršit podmínky pro přežívání sinic v sedimentech.

Pro projekt obnovy Brněnské přehrady na roky 2009-2011 byly vybrány metody nechemické a takové, které podpoří přírodní procesy v nádrži. Jde o metody, které přinášejí výsledky sice pomaleji než použití chemie, ale efekty by měly vydržet delší dobu, přičemž bude podpořena ekologická stabilita nádrže.

V průběhu zpracování tohoto článku byla zveřejněna informace, že projekt „Realizace opatření na Brněnské údolní nádrži 2009-2011“ byl přijat a bude financován. To znamená, že celý rok 2009 by měla být nádrž upuštěna na historické minimum. Velikost nádrže bude pravděpodobně pouze 78 hektarů (běžně 258 ha). V létě by měla být instalována aerační, tedy provzdušňovací zařízení a na podzim by měla proběhnout aplikace probiotických kultur pro zmenšení množství sedimentů. Půjde tedy pro odborníky i pro obyvatele Brna o velmi zajímavé období, protože nádrž bude zjara 2010 zpět napuštěna a toto opatření se pravděpodobně nebude v dohledné době opakovat.

Aktuální stav v květnu 2009 ukazuje, že nositel projektu (Povodí Moravy) nestihne před sezonou zorganizovat výběrová řízení na jednotlivá opatření, takže vlastní projekt začne asi až z jara 2010 s tím, že 16. 6. 2009 se začne s upouštěním přehrady (hladina klesne o dalších 4,5 m pod stav při ohňostrojích) a budou instalována provzdušňovací zařízení. Zároveň bude z hladiny sklízena biomasa sinic tak, aby netvořila nové sedimenty. Situace se tedy vyvíjí a aktuální stav by mělo zveřejňovat Povodí Moravy. Informace lez nalézt také např. na www.sinice.cz

Redakci Universitas došlo

pokračování ze str. 24

Sborník z XIII. Semináře o filozofických otázkách matematiky a fyziky. Velké Meziříčí, srpen 2006. Ed.: A. Trojánek, J. Novotný. *Matematika, fyzika a školství.* Masarykova univerzita Brno, 2008

Sborník prací Filozofické fakulta BU, řada literárněvědná bohemistická, V 10. Masarykova univerzita Brno, 2008

Sborník z konference **Setkání učitelů matematiky.** Vzdělávání žáků se specifickými vzdělávacími potřebami. Ed.: I. Sytařová. Masarykova univerzita Brno, 2008. CD

4. ročník Slovensko-českého semináře: **Ložisková mechanická vlastnosti.** 7. - 9. listopadu 2007 Brno-Šlapanice. Masarykova univerzita Brno, 2008. CD

Kultura a umění**Kinetická plastika
šedesátých let 20. století**

JAROSLAV SEDLÁŘ

Výstava v Galerii Denisy René v Paříži, nazvaná *Le Mouvement*, se uskutečnila v květnu roku 1955 a oživila nejrůznější proudy v umění, které neusilovaly jen o vytvoření nového stylu, ale přímo o vytvoření nového umění. Denisa René, pařížská galeristka, která založila novou galerii brzy po druhé světové válce, vystavovala především současné abstraktní umění a jeho předchůdce. Její ctížádostí bylo realizovat formou výstav dialog generací a objevovat nové tendence mladých avantgardistů. Výstava *Le Mouvement* se stala centrem tehdejší avantgardy, poprvé totiž předvedla díla umělců, kteří se zabývali novým kinetickým uměním. Vystavovali na ní Alexander Calder i Jean Tinguely, ale také malíři zobrazující iluzi pohybu – Victor Vasarely, Jésus Rafael Soto, Yaakov Agam i Pol Bury. Victor Vasarely publikoval *Manifeste jaune*. Byl to po vystoupení kinetistů ve dvacátých letech 20. století druhý velký rozmach kinetického umění. Mechanická kinetika, jež prodělala svůj první vrchol před rokem 1945 v mobilech Alexandra Caldera, našla své pokračování také u Pola Buryho, George Rickeye a Vassilakise Takise, kteří rozšířili repertoár sil pohybu o magnetické a přírodní systémy energie.

V 60. letech 20. století však byla už jiná situace. Umění se formovalo zároveň jako protiklad k dosavadním směrům v umění, a to proti těm, které stavěly ještě na tradičních uměleckých principech, na kompozici, jako například Mondrianův *Neoplasticismus* a jeho následovníci v rovině konstruktivistické abstrakce, na expresivité a na individualitě, jako například *Informel*. Expresionistické směry, zdůrazňující rukopis, gesto, třeba *Abstraktní expresionismus* Jacksona Pollocka, kladly také důraz na originalitu osobnosti. Proti nim začaly vystupovat snahy usilující o odmítnutí tradičního uměleckého projevu, o opětovný návrat k objektu. Umělci šedesátých let hlásají orientaci na společnost, na plnost života, na realitu, techniku, novou krásu, na objekt. Obdivují nová média, a pokud jde o hloubku nového nazírání na svět, pak ve všech sférách, ale i v sochařství nacházíme paralelu k rozporům a novým počátkům moderního umění, podobnou rozporům kolem roku 1900 a po něm.

Tyto nové tendence, úsilí spojit umění, techniku a přírodu, realizovaly skupiny a tvůrčí kolektivy. Kinetisté vystoupili jako kolektivní hnutí v Paříži, kde založili skupinu *Espace 1951* a v Záhřebu *Exat 51*, zejména však opět ve Francii *Groupe de Recherche d'Art Visuel* (GRAV), v Düsseldorfu *ZERO*, v Amsterodamu v přímé návaznosti na *ZERO* skupina *NUL*, v USA *Experiment in Art and Technology*, *USCO* a *IAT*, v SSSR *Dviženije* a *Prometheus*, v Miláně

roku 1959 *Gruppo T* (Giovanni Colombo), v Padově o málo později *Gruppo N*. V Córdoba se přihlásila ke kinetice světla skupina *Grupo Espacio* a u nás v roce 1965 *Syntéza*. V Londýně propagují nové způsoby od roku 1964 umělci kolem časopisu *Signals* (vydává David Medellas) ve smyslu nových sil, jakými jsou pára, voda, oheň, magnetismus v umění. Frank Popper právě těmto skupinovým výtvorům připisuje mimořádný význam v dalším vývoji, a to proto, že při takovém způsobu práce vystupuje do popředí několik důležitých aspektů: sociologický, psychologický a estetický.

Sledujeme na prvním místě samozřejmě kinetismus, ale v 60. letech byly stejně provokativní návraty k duchampovskému objektu. Nyní ovšem nikoliv ironickému a skeptickému, nýbrž obdivnému. Byl to *Pop art*, který se k němu vrátil v podobě asambláží, sestav z objektů všedního dne, z odložených a konzumu již nevyhovujících věcí nebo věcí nalezených na smetištích, na haldách šrotu a skládkách vysypaných z popelářských aut, tedy něco podobného, jako byly bleší trhy. Šlo o směr přitakající městskému folkloru, masmédiím, prostým věcem a konzumu. Vedle něho se objevil proud úplně nového chápání objektu jako čistého, naprosto odosobněného uměleckého tvaru, který se shlížel sám v sobě a obklopoval diváka svým čistým prostorem – *Minimal art*. Ten poznamenal výrazně také následující generace.

„Četné novoty se vzájemně proplétaly. Taktická fronta je drží proti včerejšku pohromadě i v tom, co se později ukáže jako cizorodé. Odhlížeje od několika důležitých výjimek, platí všeobecně zřeknutí se kompozice a psychologie. Všude platí jako prostředek proti estetické zálibě a individuálnímu rukopisu *seriální, modulární řady*. Negativismus k neosobnímu a strojovému zhotovování věcí ztratil na síle. Konec – pochopitelně s poválečnou fobií, technikou, průmyslovým normováním a komunikačními systémy ve světě využívání.“ (W. Hoffmann)

V šedesátých letech hledají umělci úplně nové materiály, nová média, prostory. Za plastiku můžeme nyní považovat kus tuku, plynový mrak, opuštěný akr země, ale i pouhou akci, ideu, videozáznam. V tom smyslu hraje stále větší roli Josef Beuys a od té doby je poznáván více a více jako hlavní postava. Plnost jeho výrazových forem se často projevuje v protikladných obrazech, které vyrůstají z individuálního dialogu s kosmem a dostávají pak dialektické symboly jazyka. Tyto protiklady se konkretizují v konkrétních materiálech, jakými jsou měď jako vůdčí element a tuk nebo plst jako náhradní prvek (*Skladiště*). Takové materiály se nacházejí v galerii, na ulici, v poušti nebo na nebi, v našem těle nebo také pouze v naší hlavě. Pohybuje se od pojmu k pojmu, od objektu k procesu, ke konceptu, k atitudě, k situaci, k modelu. Označování jako *kinetika, Sky Art, Land Art* nebo *Body Art*, prozrazují zručnost nebo nedostatek zručnosti a také přesun do blízkosti nebo do vzdálenosti od Evropy. Většina z nich dokládá americkou prioritu. Evropskou pojmovou tvorbu může prokázat pouze *Nouveau Realisme* Pierra Restanyho na začátku tohoto desetiletí ve Francii a *arte povera* Germana Celantse v Itálii.

Můžeme říci, že právě v šedesátých a sedmdesátých letech skončila tradiční plastika, její od renesance platná identita. Už kolem roku 1970 lze hovořit o její *dematerializaci* (Lucy Lippard). Tradiční sochařství nahrazují prchavé mediální obrazy, náznaky, ideje (koncepty). Vedoucí roli v tomto směru sehrál New York a tak zvaní *asamblážisté* z Chicaga a z Kalifornie. Razantnost, s jakou zde nastoupily tyto nové způsoby umělecké tvorby také v sochařství (dále se ještě o sochařství mluvit), nebyla nikde jinde možná. Právě v New Yorku nastoupilo místo „*figurative mode of sculpture*“ především „*landscape mode*“ (Robert Morris): místo verbálního vzpřímení dominuje horizontální rozložení.

„Neskrývaný patriotismus amerických umělců a kritiků vyhlásil šedesátá léta za americké desetiletí. Ale také v Evropě se dá rozlišit centrální silový trojúhelník Paříž-Düsseldorf-Milán. ‚Zero‘ a ‚Nouveau Réalisme‘ tvoří spolu s Yvesem Kleinem a Tinguelym jako staviteli mostů něco téměř takového jako nestejnou společenskou frontu. Létající loď Piero Manzoni poletuje sem a tam mezi centrem jako tkalcovský čluněk, který splétá nejrůznější nitky. Anglie setrvává ve své izolární izolaci, a to i přesto, že se zde zrodil pop art a že významně k umění přispěli Paolozzi, Caro a Phillip King. To, že se od roku 1955 experimentovalo se světlem, ohněm a vodou také v Japonsku, se dověděl západní svět teprve když se projevil jako hravě rituální přínos k umění akce v roce 1963. Ostatně skupina ‚Gutai‘ musela působit jako paralela k hnutí Fluxus a ke konceptualismu.“ (Manfred Schneckeburger)

Otto Piene oznamuje, ať už je to anekdota nebo pravda, že Yves Klein mu roku 1958 navrhl dělení světa. On sám měl být zodpovědný za vzduch, Kricke za vodu a Piene za oheň. Piene pak spektrum ještě rozšířil: „Naše umělecké zájmy se nevztahují pouze na pohyb a světlo, nýbrž na teplo, zvuk, optickou iluzi, magnetismus, vzájemné stahování a rozložení materiálů, vody, pohybu písku a pěny, ohně, větru, kouře a četných jiných přírodních a technických jevů.“

Neomezovalo se to ani na skupinu (nebo na klima ?) *Zero*, ani na mladého praotce Yvese Kleina. Kricke koncipoval již roku 1955 vodní skulptury jako zrcadlové plochy, podoby vln, tryskání, odliv, příliv a v roce 1957 navrhl ze skleněných sloupů (z plexiskla) svůj první *Wasserwald* (Vodní les). Werner Ruhman pracoval na vzdušné architektuře. Manzoni projektoval pneumatické divadlo. Hans Haacke zachytil roku 1963 v kondenzačních nádržích páru. V Londýně pěstoval David Medella organické vzrůstové environmenty. V roce 1963 visely ve vzduchu inscenace na „odcizení fyzikálních jevů“ (Piene). Také v Düsseldorfu vznikly ideje, manifesty, akce ze země. Roku 1957 založili Otto Piene a Heinz Mack skupinu *Zero* a nyní korespondovali téměř se všemi avantgardními proudy ve Francii, Holandsku, Itálii. Roku 1961 k nim přistoupil Günther Uecker. Jiní umělci, jako Christian Megert, předtím Hans Salentin, Hermann Geffert, Jan Schoonhoven (z holandské skupiny *Nul*) se pouze připojili nebo se objevili ve třech číslech časopisu *Zero*. Tvrdé jádro s Pienem, Mackem a Ueckerem bojovalo tehdy v přední linii proti postimpresionismu, seriálnímu, monochromnímu obrazu. Jejich přínos k plastice se pro-

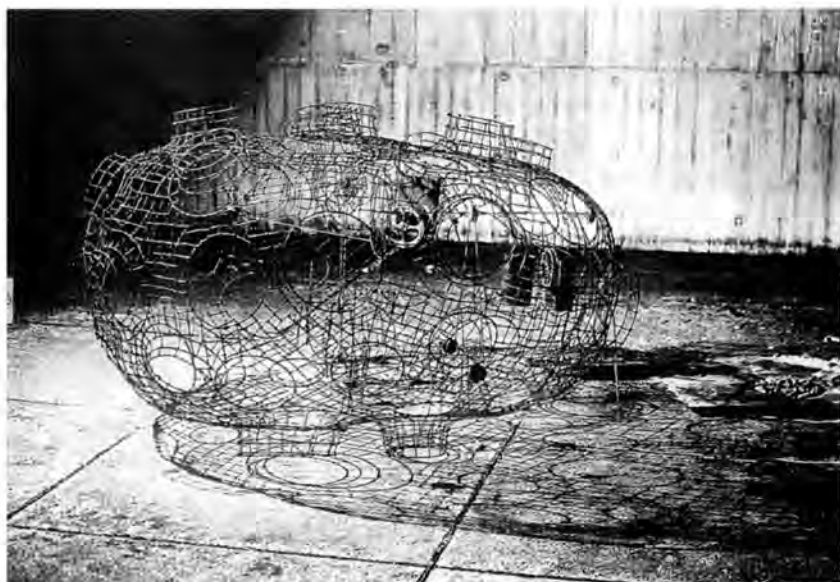

Günther Uecker: **Les z jednoho kmene**, 1990

to neodděloval snadno od malířství: obrazy, reliéfy, objekty byly přiměřenými instrumenty k zachycení rytmizování, nuancování světla. Bodové rastry nebo struktury z hřebíků na sebe vázaly vibrace a optickou energii.

Piène je oficiální organizátor a teoretik. Z projekcí svých perforovaných rastrových obrazů vyvinul od roku 1959 *Světelný balet*, nejprve s ručními lampami, potom postupně zapojovanými mechanicky a nakonec elektronicky programovanými světly. Světelná hra zasahovala diváka úplně jinak svým hladkým krouživým tancem, světelnými body, paprsky a poli než reflektující aparatura. Později Piène proslul jako zakladatel *Sky artu* – grandiózních vzduchových projektů. Roku 1972 překlenula jeho 460 m dlouhá duha z pěti heliem naplněných vaků z polyetylenu závěrečné olympijské hry v Mnichově. Alternuje, se stříbrnými vodními mraky, Mack rozšířil na duze 600 zářících hrušek. Byla to slavnostní zóna skupiny Zero, ve které si dopředu zajistili (jen dekorativní) rezervaci na umění? V roce 1974 se stal Piène ředitelem *Center of Advanced Visual Studies* v Cambridge (Mass.) a důležitým promotorem techno-esteticky zaměřeného umění.

Plastické dílo Heinze Macka pendluje mezi utopickým prostorem krásy a jeho pragmatickým odmítáním jako uměním na zakázku. Rytmik světla, který chce zpívat (a může) a mnohokrát zůstane trčet v elegantní rétorice stříbřitých reflexů a granitových plošek. Pionýr *land artu*, jehož *Sahara Projekt* z obrovských světelných fontán, umělého slunce, zrcadlové stěny, pískového reliéfu, světelné stély (realizované roku 1967) hřívá úřpytem. Je jisté, že Mack obohatil svými rotujícími kotouči a dynamy uměleckou optiku o nikdy před-

Harry Kramer: B. E. N., 1963

tím nevidané vibrace. Nadto ještě vyvinul diferencovanou strategii pro urbán- ní plastiku. V jeho stélách se stalo světlo preferovanou formamou, kterou povýšil na pracovní sochařský materiál, jakými dosud byly kámen nebo kov.

Skupina Zero se rozpadla v roce 1967. Uecker se bránil Pieneho pokusu proklamovat analogicky k *Nouveau Realisme* v Paříži ve skupině *Zero Nouveau Idealisme*. Rozpad se však netýkal jen terminologických sporů. Za nimi stojí latentní, více let trvajícím napětí, které právě nyní vedlo k erupci. Uecker, nejstarší a skutečný sochař skupiny byl z rozpadu skupiny po roce 1967 velmi rozpačitý.

Pro Ueckera nebyla skupina Zero žádným utopickým horizontem, nýbrž přechodnou nebo průchozí sešlostí. Umění pro něho nebylo od počátku žádným rezervoárem světlem opilé ideality, ale „prostorem hravé činnosti jeho existence“ (Dieter Honisch), na kterou měl vliv Rudolf Steiner nebo taoismus až po filozofii Zen-Budhismu. V tom se podobal více Yves Kleinovi, tento rodilý Mecklenburčan, než nebeským eufronikům, ke kterým se připojil roku 1961.

Když roku 1957 zarážel první hřebíky a vymezil jimi monochromní obraz, nemělo to se světlem a rytmy stínů nic společného. Teprve od roku 1959 používal hřebíky také jako světelné vibrace. Přestříkával je bělobou, překonával jejich materiálnost a převáděl je do vzletně jasné struktury. Ty se zhušťují do kruhů a spirál, polí a vlnovitých pohybů; světelné krabice a světelné plantáže patří nakonec k nejsubtilnějším projevům senzibility skupiny Zero. Právě proto mohl Uecker urazit kus cesty společně s touto skupinou.

Jean Tinguely: *Eva Aepli a Měšťané z Calais*, 1989

Hřebíky jsou také potřeby, reálné předměty. Vznikly z praktické potřeby, slouží k manuální práci. Používá-li je Uecker, pak je estetizuje a tím zároveň dokládá, že umění vzniká velmi jednoduchým a srozumitelným způsobem. Současně vrací těmto hřebíkům jejich fyzikalitu, ba agresivitu: Ueckerova cesta probíhá od světelné struktury k tělesnému pocitování a k hmatovosti, od optiky k objektu. Vedle ryzích struktur stojí už od počátku šedesátých let hmatové objekty, kartáče, ohřebikované všední předměty, jako stoly, židle, stoličky, piáno. Předimenzovaný hřebík, extrovertní brutální objekt, kterým propic hl v roce 1968 vnější stěnu Dortmundského nákupního domu, vymezuje odvrát od tabulí meditací. Odtud se Uecker dostává do styku také s akcionismem (akcemi). Jeho skulptury jsou prostupné jako architektonicky založený velký hřebíkový stůl.

V šedesátých letech rozšířil sensorium, změkčoval své materiály (v návaznosti na postminimalistickou antiformu ?), zavěšoval roztrhaná plátna, vlnité papíry, lana (provazy). Když se v osmdesátých letech vrátil k hřebíkovým reliéfům, které jsou expresionisticky postříkány bíle nebo černě, dosahoval toho, že rušení a ticho jsou v rovnováze. Tento Uecker je evropský sochař stojící na opačné straně ideality skupiny Zero.

Vedoucí postavení mají USA a Francie, ale objevují se i nová centra v Jižní Americe, Japonsku, Itálii a v Západním Německu. Mezi nejznámější představitele kinetismu dnes patří Nicolas Schöffer, který už po druhé světové vál-

Pol Bury: **Patnáct tun sloupů**, 1972

ce kinetismus významně posunul vpřed. Naroděný roku 1912 v Kalocsy v Uhřích a usedlý od roku 1937 ve Francii začal už po roce 1945 vytvářet první kovové plastiky, které působily jako do trojdimenzionality přenesené Mondrianovy obrazy. Ale již v roce 1948, po řadě experimentů, objevil spatiodynamismus, plastiku vystavěnou z pohyblivých a pomalovaných prvků, který byl pak často využíván ve scénografii. Roku 1957 vynalezl luminodynamismus, syntézu plastiky, malířství, filmu a hudby, ve kterém kladl důraz na světlo. Byly to pohyblivé konstrukce z kovových tyčí, terčků a kovových destiček. Celék osvětlil reflektorem a jeho světlo propouštěl dvěma různě zbarvenými skleněnými disky, které se točily proti sobě. Světlo pak nechal dopadat na desku z plexiskla, na níž se po dobu chodu elektromotoru neustále proměňovaly barevné vzorce. Složitě plastiky doprovázela navíc hudba. Známa je jeho kinetická věž vysoká 52 metrů s kybernetickým samočinným ovládním, která se otáčela a promítala nekonečné variace barevných obrazců, utvářela je svým pohybem, reagovala na světlo, vlhko a měnila svůj program podle změn počásí.

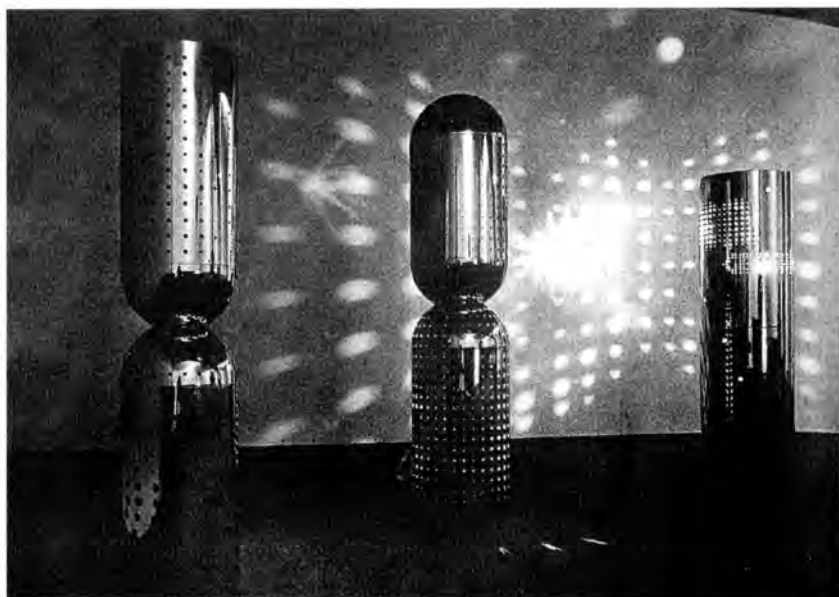
Schöffferovu audiovizuální syntézu lze nalézt také u Franka Maliny nebo Paula van Thienena, kteří používali i stejnou elektronickou hudbu. Objevily se dokonce pokusy o spojení kinetismu s baletem, například u Maurice Bějarta, nebo o spojení s architekturou, jak to zkoušel Gregorio Vardanega a mladí moskevští kinetisté, mezi kterými vynikl Lev Nusberg, usilující stejně jako oni

o velká kinetická představení s luminodynamickými a audiovizuálními i jinými efekty, ke kterým je snad inspirovala Schöffferova první *Spatialdynamique* (luminodynamické) *tour* (Prostorově dynamická světelná věž, 1961) pro La-Boverie-Park v belgickém Lutychu a *Kybernetischen Bühnenbild* (Kybernetická scéna, 1968) pro Staatsoper v Hamburku. Schöfffer patří k hlavním tvůrcům kinetického umění. Spojil do naprosto nové umělecké formy plastiku, světelnou projekci, pohyb a film. Jeho dílo bylo oceněno již na velké přehlídce *Kinetic and Opic Art Today* (Kinetické a optické umění dnes, 1965) v Allbright-Knox Art Gallery v Buffalu v USA, Velkou cenou na Bienále v Benátkách (1968) a cenou Leonarda da Vinciho v San Francisku (1986). Frank Malina, Victor Vasarely, Martha Boto, Julio Le Parc, Nino Carrera, Bernard Lassus, Hugo Demarco a Vassilakis Takis, který vedle své nejvýznamnější plastiky s názvem *Les Signals* (Signály, 1958), jemně kovářsky vytepané a sestavené z ocelových drátů, což perfektně reprezentuje tehdejší industriální dobu, rozšířil repertoár mobilů Alexandra Caldera o telemagnetické plastiky, složené z magnetů a vystavené roku 1959 v pařížské galerii Iris Clert. Některé z nich jsou ustrnulé ve chvějivém napětí ignorujícím zákony gravitace nebo kyvadlově rozhoupané mezi dvěma střídavě zapojovanými elektromagnety.

Zcela zvláštním druhem kinetického umění byly hydraulické skulptury Gyula Kosice, který ve svých plexisklových objektech uvádí do pohybu proud vody. V šedesátých letech přenesl Kosic tento postup do architektury, do projektů tzv. hydraulických domů s průhlednými stěnami, mezi nimiž proudila voda. Někteří kinetisté pracují jen jednou kinetickou metodou, jiní kinetismus spojují s filmem, architekturou a pod. Například Frank Malina vytváří kinetické anebo světelné malby. Podstatou je promítání maleb na otáčivý disk – rotor a stabilní disk – stator.

V USA chybí historický impulz konstruktivistického a dadaistického strojového umění. Rovněž tradice Bauhausu přišla vcelku pozdě. Byly zde však poměrně brzy přítomny průmyslové prostředky a rapidně dopředu pronikající masmédiá. R. 1964 vyšla kniha Marshalla McLuhana: *Understanding Media*, poselství o konci *Gutenbergovské éry tištěných slov*. Izolovaná abstraktní informace bude v budoucnu nahrazena přímou smyslovou zkušeností obrazů. Nervový systém zemi obklopující komunikace vytvoří nového senzualně všestrannějšího člověka. Jack Burnham ve své knize *Beyond Modern Sculpture* vidí, jak se rozplývá sochařství 20. století v kybernetických systémech. V 60. letech pronikají tyto myšlenky do umělecké praxe. Odpovídajícím způsobem dominují tehdy v USA dalekosáhlé multimediální a multisenzorické instalace.

Přes skladatele Johna Cage, který jako první vtáhl do hry všechny registry audiovizuálních médií, se dostávají do zorného pole od samého počátku také happening, divadlo, balet. Divadelní se stává znamením umění, které pojednává i objekty jako aktéry (jako účastníky hry). Roku 1966 vytvářejí Robert Rauschenberg a švédský inženýr Billy Klüver sestavy. Jejich E. X. T. (*Experiments in Art and Technology*) byly americkým protějškem ke skupině GRAV.

O. Piene: **Automatický Světelný balet**, 1962

s těžištěm kladeným na syntézu umělec-inženýr místo anonymního kolektivu. V říjnu roku 1966 se konala v New Yorku, v budově legendární *Armory Show* z roku 1913, výstava *Nine Evenings* (události předváděné devíti umělci), mezi nimi Cage, Rauschenberg, Robert Whitman, Öyvind Fahlström, Yvonne Rainer: *reaktivní environmenty* s elektronickým spojovacím systémem, systém řízení světelných vzorků, zesilovače pro vnitřní hluk, infračervenou televizi, vzduchový polštář. Iniciační rituály pro nové médium: *totální divadlo* (Fahlström). O rok později zakládá žák Moholy Nagye György Kepes *Center for Advanced Visual Studies*.

Centrem zůstává nyní po dobu dvaceti let převodní pákou pro expanzi technicky podmíněné, ne však technicky určené umění. Od laserového umění Rone Krebse až po videopionýra Nam June Paika jsou přítomny téměř všechny možné formy elektroniky; roku 1977 je ústředním nosníkem (*Centrebeam*) na „documenta“ v Kasselu 61 m dlouhý viadukt, akční divadlo pro explozi páry, stroboskopické blesky, vodní prismata, větrné kolo, neon, argon, laser, hologram, rádio, video. Konstrukt předváděl biologické procesy růstu, archaické síly vody a vzduchu, raně industriální základní energie, páru, různé verze umělého světla, četné informační systémy a reléové vypínače: zkrátka technický pokrok, smyslově zažíváný. Umění ve stadiu přechodu od mechanické ke kybernetické době ?

V roce 1977 symbióza umění a techniky byla pryč. K peripetii došlo na výstavě *Art and Technology* v Los Angeles už v roce 1971. Obdiv pro světelnou

bouří, chromatické duhy, blyskavé reflexy zrcadel nebo synestetická kouzla odezněla. Neobjevilo se něco jako přesvědčení, že umění je přece jen něco jiného než svět techniky, ne její kreativní partner? Ostatně na vrcholu vietnamské války byla americkému hnutí *Art and Technology* kromě jiného předhazována výtka morální slepoty.

Spojenectví umění a techniky ironizoval například belgický umělecký inženýr Panamarenko, který vyšel z oblíbené ironizace stroje u Tinguelyho. Luginbühla a Kramera. V roce 1967 konstruoval letadla, která se i přes veškerou pečlivost konstrukce ve vzduchu nepohybovala. Tak realizoval Panamarenko své osobní dobrodružství jako utopii, neplodnou iluzi o spojení techniky a umění včerejška, a jeho letadla se stala jen osobní poetickou vizí.

Historický význam kinetiky a její multimediální expanze však nespočívá v efektivním spoluidivadelnictví aparatury nebo v dlouho již posuzovaném uměleckém principu pohybu jako takovém. Spočívá však také ještě dnes v tom, jak je pohyb proveden: jako diferencovaný jazyk výrazu: dramaticky, lyricky, komicky, kontemplativně.

Ital Bruno Munari, který ve třicátých letech konstruoval „neužitečné stroje“ pro dýchání vzduchu, programoval rozklad světla podle exaktního matematického výpočtu. Belgičan Pol Bury vzpomíná pomocí nekonečně pomalé proměny místa koulemi, kotouči nebo sloupy na růst přírody nebo na pohyb hvězd. Oko se zaměřuje na časovanou lupu meditací. Řek Takis se vrací zpět k neviditelnému prameni fyzikální energie, především k magnetismu a přesazuje ho do viditelné akce těžko vysvětlitelných srážek pohybů a intervalů. V jeho otáčivých zvukových prostorech přecházejí účinky magnetu, kinetiky a třpytivých, ohrožujících tónů hmoty do sebe. Izraelský umělec Jaakov Agam hrou tvoří téměř neomezený počet pozic a přenáší téma variací a sérií na průběh virtuálních možností. Švéd Olof Utveldt mobilizuje inteligentním způsobem nábytek, nechává kartáčovat kartáč kartáčem, mucholapkou chytá mouchy. Pohyb bere jako špatný vtip.

Hranice mezi jednotlivými směry moderního umění jsou mnohdy neostře. A tak s kinetismem souvisí například i op-art. Zprostředkující pozice mezi kinetismem a op-artem zaujali umělci jako Venezuelan Jesús Rafael Soto a Carlo Cruz Diez, izraelský malíř a sochař Yaakov Agam, Američan Richard Anuskiewicz, Polák Wojciech Fangor nebo Brazilec Almir da Silva Mavignier. Sotovo dílo má podle jeho vlastní výpovědi původ v přání „uvést do pohybu dílo Mondrianovo“. Proto namontoval před své většinou reliéfní, monochromní nebo barevné plochy tenké drátěné tyčky, které jsou upevněny nylonovými nitěmi (vlákny) a pohybují se lehce ve vánku. Sotovy smíšené formy mezi obrazem a reliéfem odkazují už na plasticko-kinetické umění Schöfferovo (v jeho rovněž na Mondrianově díle spočívajících konstruktivisticko-jevových formách) nebo na dílo Jeana Tinguelyho v jeho ironicky černé romantice. Soto zkoumal od roku 1952 tzv. moarový efekt, jehož dosahoval jemným černobílým pruhováním pozadí. Vrátil se však i k trojrozměrnému kinetismu, přičemž využíval i na-

dále například efektů vznikajících oddálením kreseb provedených na dvou deskách z plexiskla. Ještě později kombinoval s vizuálním vnímáním vnímání hmatové a vytvářel tzv. environnements pénétrables (prostupná prostředí), do nichž mohl divák vstoupit, aby prostřednictvím ocelové nebo nylonové příčky znovuobjevoval totalitu vztahů uvnitř světa. Soto tím upozorňuje na vědecké a umělecké jevy, které běžně oku unikají.

Všem představitelům op-artu je společně odpirání klidového bodu pro diváka, odmítnutí celkové kompozice, nucení ke stále novým způsobům vidění, vyloučení individuálního rukopisu, ústup umělecké osobnosti za objektivní optickou událost. Neklid vidění odpovídá touze nejen dát oko do pohybu, nýbrž dát do pohybu celé umělecké dílo. Sledujeme-li důkladně tento proces, který vedl ke kinetickému umění, a vrátíme-li se například ještě k pečlivě malovaným seriálním *Vibracím*, které prováděl Heinz Mack, k jeho *Sahara-Projekt, Lichtgarten auf einem 11 m hohen Stelen* (Projekt na Sahaře, Světelná zahrada na stélách vysokých 11 m) a k plastickým kinetickým dílům, která integrují do estetické hry světél rovněž aleatoriku a interferenci, která se nikdy doslova neopakuje, pak zde máme výsledný obraz vyústění op-artu.

Z hlediska vztahu tvůrce-divák má kinetismus nejbliže k filmu a divadlu, popřípadě k hudbě. Způsoby kinetické produkce se však liší. Některá vystoupení je možné reprodukovat a opakovat bez autorovy přímé účasti, jiná mají neopakovatelný charakter, další jsou improvizovaná. Kinetismus objevuje nové estetické hodnoty výtvarného díla v čase. Nevytváří tedy obrazy a sochy, které by se navíc pohybovaly, ale přímo v jejich vnitřní struktuře uplatňuje pohybové zákonitosti.

Zcela jinou pozici má však kinetika ve strojích nového realisty Jeana Tinguelyho, která představuje syntézu dadaistických a konstruktivistických tendencí a zároveň druhý velevýznamný pól kinetismu. Jean Tinguely, narozený roku 1925 v Basileji, není jen malíř a sochař, nýbrž i mimořádně šikovný kutil, jak dokazují jeho *Metamatické stroje*, které označoval také názvem *Roboti* k výrobě abstraktních obrazů. Takovým jeho nejznámějším strojem je *Meta-Matic-Maschine Nr. 17* (Metamatický stroj č. 17) z roku 1959 s podtextem: Tento stroj může vyrobit automaticky asi 30 000 různých abstraktních maleb.

Tinguely už v roce 1947 pojal plán vytvořit trojdimenzionální práce s pohyblivými částmi. A tak vznikly jeho první objekty a plastiky, které odmaterializoval tak, že je zavěsil na desky a pomocí elektromotorů nechal rotovat ve velké rychlosti kolem vlastní osy. Teprve po jeho přestěhování do Paříže po roce 1953 vznikly jeho skutečné plastiky-stroje. Byly to nekonvenční *Les Méta-mecaniques* (Metamechanismy), pohyblivé a nekonečné variace, mezi nimi i kola uváděná do pohybu hodinovým strojem a vydávající ohlušující hluk. Tinguely je vystavil roku 1954 pod názvem *Les Automats abstraits* (Abstraktní automaty) v Paříži, kde roku 1958 předvedl v rue des Beaux-Arts plastiky, jimiž chtěl demonstrovat ryzí rychlost a monochromní stabilitu, doprovázenou hřmotem, který měl připomínat hluk v tovární hale. Svou nefunkční a groteskní existencí ironizovaly absurdní nadvládu moderního světa strojů nad

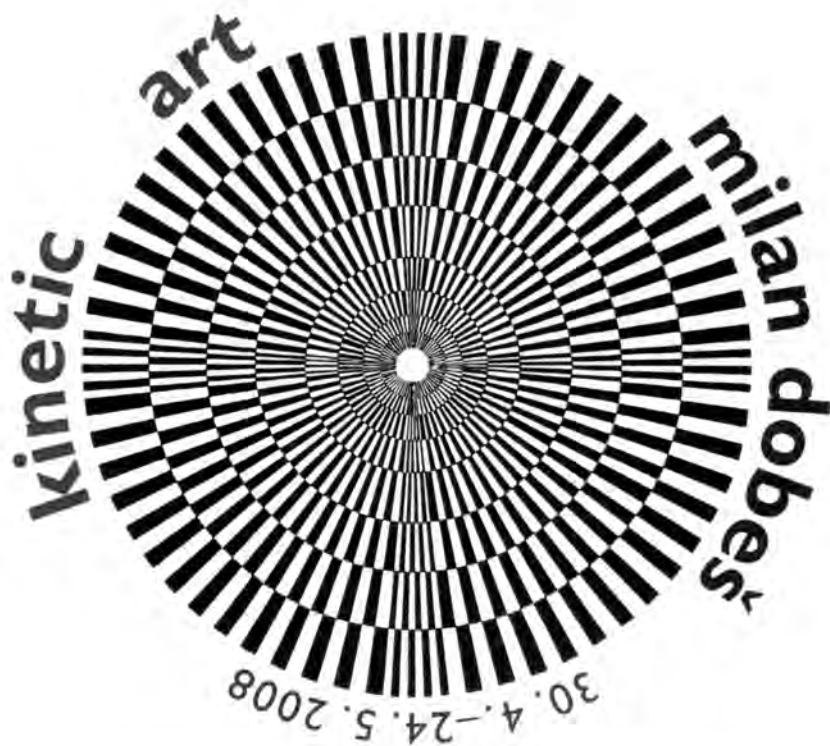
člověkem. Tinguely horoval ještě v roce 1959 za krásnou a absolutní skutečnost v manifestu *Für Statik*, který nechal rozhodit v podobě letáků v počtu 150 000 nad Düsseldorfem. Když ale vystavil roku 1959 na pařížském bienále už vzpomenuť stroj na výrobu abstraktních obrazů, začala se za rok nato šířit fáma, že v USA předváděl zcela novou *Meta-Matic-Maschine* (Meta-Matik-Stroj), byla to asambláž *Hommage à New York* (Pocta New Yorku, 1960), která se kus po kuse sama zničila. Dokonce se dodnes v literatuře setkáme s tvrzením, že při jejím zničení museli asistovat hasiči. Sebeničící idea se nicméně objevila v jeho *Kamikadze Monument* (v Pomníku Kamikadze, 1962-1969) a v některých dalších strojích, které se měly samy destruovat.

Positivně myšlené byly kinetické reliéfy, které Tinguely vystavoval spolu s novými realisty. Sestávají z bílé a černě natřených zašpičatělých forem nestejně délky, které připevněny na prkne a zavěšeny na zdi byly roztáčeny různými rychlostmi. Dopadající světlo a rotace měnilo hru světla a stínů do té míry, že se neustále objevovaly jejich nové a nové konstelace. V Německu se projeví ohlasy kinetismu Jeana Tinguelyho v mobilech Harryho Kramera a Güntera Haese.

Kinetika je tedy (i když její velká doba je očividně pryč) nikoliv historicky uzavřený směr, nýbrž trvalé rozšiřování sochařství.

V české republice se po vzoru Zdeňka Pešánka ke kinetickému umění hlásila v Praze skupina *Syntéza* (první výstava proběhla v ULUV v Praze, 1966, 2. výstava se konala v Divadle hudby v Praze roku 1968-69), kinetický balet *Spirála*, Stanislav Zippe, Vladislav Čáp, František Pokorný, Václav Kučera, který rozvíjel spíše taneční, hudební a světelnou projekci než výtvarnou. *Syntéza* usilovala o integrální umělecké dílo zařazující do světelně kinetické produkce i zvuky a pohyby lidského těla. Hledala vztahy mezi světlem, barvou, tvarem, rytmem a zvukem. Vedle ní ke kinetismu náleží i někteří členové skupiny *Křížovatka*, například Karel Malich, Zdeněk Sýkora a ve scénografii Jan Svoboda. *Křížovatka* byla založena roku 1963 a první výstava se konala roku 1964 za účasti výtvarníků, jakými byli Vladimír Burda, Richard Fremund, Jiří Kolář, Běla Kolářová, Karel Malich, Pavla Mautnerová, Vladislav Mirvald a Zdeněk Sýkora. Druhá výstava roku 1968 proběhla pod názvem *Nová civilizost. Křížovatka a hosté* a zahrnula už 29 autorů představujících vedle zástupců konstruktivních tendencí i představitele vizuální poezie, vedle konkretistů zastávající informelu a vedle existenciálně motivovaného projevu i environment. Této druhé výstavy se zúčastnili Hugo Demartini, Milan Dobeš, Stano Filko, Milan Grygar, Radek Kratina, Zdeněk Sýkora, Miloš Urbásek a řada dalších. Jen některé z nich však lze zařadit také do kinetismu, protože tendence kinetické se u nás prolínaly s tendencemi konstruktivistickými. Také jednotlivci se hlásili jak mezi vyznavače konstruktivismu, tak i kinetismu, jak se to projevílo rovněž ve skupině nazvané *Klub konkretistů*, jehož program formuloval Arsen Pohribný. Podle něho byla tato tzv. konstruktivní tendence chápána jako „optimistická koncepce, které je cizí ostentativní výrazovost a neurastenie a která se přenáší přes bídu života jasným řádem konkrétních projektů...“ Ar-

tefaktem byl konkrétní „nově stvořený předmět estetické fascinace..., kladná parafráze druhé přírody industriální civilizace, přírody stvořené lidskou hromadností, model nového strukturálně dynamického způsobu chápání světa“. Klub konkréťistů vystavoval poprvé v roce 1968 v Jihlavě, v Ústí nad Labem, v Žilině a v Praze, a to i s řadou zahraničních hostů, poté v roce 1969 v Karlových Varech, v Olomouci a v Ostravě a naposledy v roce 1970 v Brně. Následovalo několik improvizovaných výstav v zahraničí, počátek normalizace však činnost skupiny ukončil. V roce 1968 patřili ke Klubu konkréťistů Václav Cígler, Dalibor Chatrný, Tamara Klimová, Radek Kratina, Jaroslav Malina, Eduard Ověáček a mnoho dalších.

Milan Dobeš, Pozvánka na výstavu v galerii Zdeňka Sklenáře v Praze

Z minulosti a současnosti univerzity**Čestný doktorát Romana Jakobsona**

JIŘÍ PULEC

V polovině srpna roku 1968, jen několik dní před invazí vojsk Varšavské smlouvy do Československa, konal se v Praze VI. mezinárodní kongres slavistů. Při této příležitosti se dvě přední české univerzity, Univerzita Karlova a Masarykova univerzita (tehdy Univerzita J. E. Purkyně v Brně), rozhodly ocenit několik významných účastníků kongresu čestnými doktoráty. Nejvyšší vědecká ocenění obou univerzit však získal pouze jeden z přítomných světových slavistů – Roman Jakobson, Američan ruského původu a jeden z největších jazykovědců 20. století. Nejednalo se o náhodu, k oběma univerzitám měl doktorand hluboký osobní vztah, a bez nadsázky lze dokonce říci, že v meziválečném období Jakobson patřil mezi významné postavy české, resp. československé vědy a kultury.

Roman Jakobson ve 30. letech

Do Československa, které se na téměř dvacet let stalo doslova jeho druhou vlastí, přijel mladý absolvent studia filologie na moskevské univerzitě v roce 1920 spolu s misí sovětského Červeného kříže a v letech 1921–1928 byl zaměstnán jako smluvní tiskový referent na sovětském zastupitelství v Praze.

Těsně po svém příchodu do Prahy Jakobson navštěvoval univerzitní bohemistické přednášky na Karlově univerzitě u profesorů Emila Smetánky a Oldřicha Hujera a také u Františka Trávníčka, s nímž se později sešel na Masarykově univerzitě. Není v této souvislosti bez zajímavosti, že na Karlovu univerzitu se Jakobson pokoušel zapsat už v roce 1914. Ve dvacátých letech se Jakobsonova vědecká práce, která slibně započala už v Rusku, plně rozvinula. V roce 1929 charakterizoval Arne Novák Jakobsonův přínos pro české vědecké prostředí slovy: „Nežije mezi námi mnoho mužů tak podnětných, jako je stále čilý, intelektuálně napjatý i plodně se mýlicí R. Jakobson.“

V roce 1926 stál Jakobson u zrodu světoznámého Pražského lingvistického kroužku, jehož vědecký profil, vedle Viléma Mathesia, ovlivňoval zásadním způsobem. Byl rovněž členem Devětsilu a navázal upřímná přátelství s řadou

Do Československa, které se na téměř dvacet let stalo doslova jeho druhou vlastí, přijel mladý absolvent studia filologie na moskevské univerzitě v roce 1920 spolu s misí sovětského Červeného kříže a v letech 1921–1928 byl zaměstnán jako smluvní tiskový referent na sovětském zastupitelství v Praze.

osobností české kultury, například s Nezvalem, Seifertem, Vančurou, Teigem, Voskovcem, Werichem a dalšími.

V roce 1930 Jakobson získal doktorát filozofie na pražské německé univerzitě u profesorů Gerharda Gesemanna a Franze Spiny. Ještě téhož roku ho komise ve složení Bohuslav Havránek, Stanislav Souček a František Trávníček navrhla na jmenování smluvním profesorem Masarykovy univerzity. Návrh ale narazil na odpor části profesorského sboru její filozofické fakulty. Jakobson se proto raději nejprve na této fakultě habilitoval (1933). Jeho jmenování smluvním profesorem pro obor ruské filologie na Filozofické fakultě MU se tak uskutečnilo teprve v roce 1934, přičemž pedagogicky na ní působil už od roku 1933. V roce 1937 Jakobson získal československé státní občanství, což bylo v příčinné souvislosti s jeho snahou o jmenování mimořádným profesorem Filozofické fakulty MU, k němuž došlo ještě téhož roku. Konec Jakobsonova vědeckého a pedagogického působení na Masarykově

univerzitě přinesla rasová opatření ve veřejném životě tehdy ještě Československé republiky na konci února 1939. Na základě výnosu ministerstva školství z 27. února 1939 byl Jakobson k 1. březnu 1939 zproštěn pro svůj „neárijský“ původ funkce profesora na filozofické fakultě. Hrozící rasové perzekuci pak unikl útekem přes Skandinávii (kde přednášel na univerzitách v Kodani, Oslu a v Uppsale) do Spojených států. Po mnoha letech na toto těžké období ve svém životě vzpomínal v rozhovoru s A. J. Liehmem: „Odejít z kterékoliv univerzity, na níž jsem kdy působil, nebyl pro mne nikdy tak bolestný problém, jako loučení s univerzitou brněnskou.“

S Masarykovou univerzitou se Jakobson chtěl rozloučit přednáškou o moudrosti starých Čechů dně 15. března 1939, která se ale ze známých vnějších příčin už nemohla uskutečnit. K témuž datu připravil Spolek posluchačů filozofie MU útlu publikaci *Romanu Jakobsonovi*. Pozdrav a díkůvzdání. Již samotný fakt vydání zvláštní publikace je důkazem, jakou vážnost a jakou oblibu si Roman Jakobson během svého nepříliš dlouhého učitelského působení na Masarykově univerzitě mezi studenty získal. Jádrem publikace byla stať Arna Nováka, v jejímž závěru autor napsal: „Bohdá, shledáme se v době nepříliš vzdálené i s Jakobsonem profesorem tam, kde jest jeho pravé místo. Nebylo by možno vědecky a kulturně žít, kdyby trvale měli nepovolání rozhodovati

ROMANU
JAKOBSONOVI

Pozdrav a díkůvzdání

SPOLEK POSLUCHAČŮ FILOZOFIE
BRNO 1939

Titulní strana publikace
věnovaná Jakobsonovi
spolkem posluchačů (1939)

Čestný doktorát R. Jakobsona – aula právnické fakulty 15. srpna 1968

o vyvolených.“ Naděje tehdejšího rektora Masarykovy univerzity se však neaplnily, sám autor těchto řádků přežil uzavření univerzity v listopadu téhož roku jen o pár dní, a po válce se cesty Masarykovy univerzity a Romana Jakobsona již natrvalo rozešly.

Učitelské působení Jakobsonovo ve Spojených státech započalo na l'Ecole Libre des Hautes Études, založené francouzskými a belgickými emigranty. Těsně po skončení války, v květnu 1945, podal profesorský sbor Filozofické fakulty MU ministerstvu školství jednomyslný návrh na jmenování Jakobsona řádným profesorem. To však od počátku podmiňovalo realizaci návrhu bezodkladným návratem Jakobsona na Masarykovu univerzitu. Na podzim 1946 ministerstvo názor změnilo a Jakobsonovi sdělilo, že jeho jmenování řádným profesorem Masarykovy univerzity bude „s urychlením provedeno“ a zároveň že mu bude udělena bezplatná dovolená k řízení Masarykovy stolice československých studií na Columbijské univerzitě. Jakobson se tak měl stát jakýmsi vyslancem české vědy a zároveň i Masarykovy univerzity na prestižní americké univerzitě. Ale na podzim roku 1947 bylo vše už zase jinak, profesura realizována nebyla a ministerstvo opět trvalo na Jakobsonově návratu domů. V dopise tehdejšímu ministru školství, svému příteli Jaroslavu Stránskému z října 1947 si Jakobson jen povzdechl: „Moji francouzští a belgičtí kolegové tehdy dostali dojemné projevy od svých ministerstev. Já jsem však čekal marně, a když jsem se po dorozumění s vládou československou podjal práce na založení a rozvoji československých studií na Columbijské univerzitě, ani

Čestný doktorát R. Jakobsona – promotor Arnošt Lamprecht

teď se nemohu dočkat od ministerstva symbolického gesta, totiž jmenování bezplatným řádným profesorem MU.“

V únoru 1951 ministerstvo zrušilo pracovní poměr R. Jakobsona k Masarykově univerzitě zpětně k 31. květnu 1945. Stalo se tak na podnět samotné filozofické fakulty a posléze i vedení univerzity, v jejímž čele shodou okolností tehdy stál muž, který se o příchod Jakobsona do Brna nemálo zasloužil, jeho dávný přítel – František Trávníček. Mezi důvody výpovědi je mj. uvedeno, že „prokázal svůj nepřátelský postoj proti lidově demokratické republice, československému lidu a lidově demokratické vládě“.

V padesátých letech byl Roman Jakobson, který v roce 1949 přešel na Harvardskou univerzitu a od roku 1957 souběžně působil i na Massachusetts Institute of Technology, v Československu nežádoucí osobou a terčem nevybíravých útoků. Právem jednou poznamenal Ilja Erenburg v rozhovoru s Jakobsonem „Je jen jediná země, kterou tak rád obdivuješ a hájíš a o které dokážeš mluvit s patosem. Přitom jsem nikdy neviděl zemi, kde by se na tebe vylilo více špíny.“

Do Československa se tak Jakobson mohl podívat pouze v obdobích přechodného uvolnění politických poměrů, v roce 1957 a potom v roce 1968. Slavnostní promoce Romana Jakobsona (společná s dalším významným představitelem brněnské slavistiky Bohuslavem Havránkem) se konala v auditoriu maximu Právnické fakulty (tehdy ovšem Vojenské akademie Antonína Zápotockého) 15. srpna 1968. Promoční projev Romana Jakobson uvádíme v plném znění:

Draží přátelé,

Je to pro mě den velké pocty a velké radosti. Především radosti proto, že se uskutečnila slova jednoho z velikánů české vědy a jednoho z nejušlechtilějších lidí, které jsem poznal, Arne Nováka, že nemohu býti odtržen od této univerzity. Stále ji považuji za svou univerzitu. Období, když jsem tady pracoval, působil, patří k nejkrásnějším obdobím mého vědeckého života. Byla to tehdy mladá univerzita a já jsem byl mladý badatel a nějak náš elán rýmoval. Byla to univerzita, kde jsem se naučil učit. A to znamená velmi mnoho. Poprvé jsem učil na univerzitě. Studenti reagovali, studenti mě opravovali, studenti byli moji přátelé a vůdci.

A právě do brněnského období mé činnosti náleží podle mého mínění nejdůležitější body mé badatelské činnosti, a sice rozložení fonématu ve fonologii, problém obecných významů gramatických kategorií. K tomuto období patří také vyhranění mých názorů na staročeskou literaturu, kulturu a ideový odkaz. Ať jde o dobu velkomoravskou anebo o český středověk a časy husitské. Myslím, že tato univerzita a celý rámeček, rámeček moravský, pomohl mi k ujasnění světového významu těchto dob, které jsem právě jmenoval. Když jsem pod nátlakem hitlerismu musel opustit tuto univerzitu na jaře roku třicátého devátého, studenti a kolegové udělili mi největší dar, který byl pro mě povzbuzujícím darem pro léta a léta. To byla ta malá vzácná knížečka Pozdrav a díkůvzdání. Nese strašné datum – 15. března roku třicátého devátého – bylo to proto, že mě žáci vyzvali, abych 15. března měl přednášku na rozloučenou. Tato přednáška se nekonala, ale stala se podkladem knížky, kterou jsem napsal v cizině v době války, a to je knížka Moudrost starých Čechů. Bylo to rozvedení těch myšlenek o odkazu české minulosti, které jsem chtěl vyložit v této přednášce. Snažil jsem se pokračovat i ve své práci lingvistické, i ve své práci bohemistické právě na těch myšlenkách, které vznikly anebo se vyvinuly v brněnském období. Zvláště doba velkomoravská, základní období českých dějin, bylo a stále je ve středu mé badatelské pozornosti. Chtl bych tady vyslovit jedno jméno, nemohu vyslovit jména všech těch kolegů, kterým jsem zavázán, je to jméno Helferta, s kterým jsem krátce před příchodem Hitlerovy hordy diskutoval o otázce vztahu mezi poezií a hudbou doby velkomoravské doby cyrilometodějské. Teď díky spolupráci mezinárodních vědců víme mnohem víc

Roman Jakobson

o té krásné základní kapitole v dějinách slovanského básnictví a slovanské hudby. A paměť hrdinského Helferta zůstane navždy pro mě a nejen pro mě drahá. Vrátil jsem se poprvé do Brna dvakrát v roce padesátém sedmém, nezapomenu to zasedání pod předsednictvím mého drahého přítele Václava Machka, kde jsem mluvil o vlivu staročeské literatury na začátky literatury ruské. Machek chtěl to okamžitě uveřejnit, Bretšnajdrové se postavili proti tomu. Bretšnajdrové se postavili proti tomu, aby moje spolupráce s brněnskou univerzitou pokračovala. Ted', když éra Bretšnajdrů skončila, jsem šťastný, že tato spolupráce, věřím spolupráce trvalá, je obnovena. Mám vždy radost, když jde o vědeckou spolupráci, o mezinárodní vědeckou spolupráci navzdory cenzorům a Bretšnajdrům celého světa, neboť odpověď vědy tomuto sdružení Bretšnajdrů ať má jakékoli zbarvení, je jenom jedna – Nolli tangere circulos meos.

Naposledy navštívil Jakobson Československo v roce 1969, kdy se v Praze konalo sympozium věnované osobnosti Konstantina Filozofa. Po skončení zasedání pronesl Roman Jakobson svůj emotivní Přípitek české zemi a českému lidu. Tento text, který mimochodem na magnetofonový pásek (dnes uložený v Archivu MU) zaznamenal syn někdejšího profesora MU Josefa Vachka, už nemohl být v normalizačním Československu zveřejněn. Jakobson zde zůstal i nadále personou non grata. V roce 1986 hodlala revue Universitas otisknout medailonek k nedožitým Jakobsonovým devadesátinám. Vyžádané stanovisko tehdejšího děkana Filozofické fakulty znělo takto: „Po konzultacích si Vás dovoluji požádat, aby vzpomínka k nedožitým devadesátinám prof. R. Jakobso-
na nebyla zveřejňována.“

Třebaže je Roman Jakobson patrně světově nejproslulejším členem akademické obce Masarykovy univerzity, je tento fakt na samotné univerzitě poměrně málo znám. Z četné literatury o Jakobsonovi zmiňuje jeho vztah k Masarykově univerzitě jen málokterá. Tento příspěvek chtěl naznačit, že ne úplně právem.

Jaroslav Gregr – 70 let života, 31 let pedelem MU

LIBOR PÁČ

Dlouholetý pedel Masarykovy univerzity, pan Jaroslav Gregr, se dne 12. května dožívá významného životního jubilea. Narodil se v roce 1939 v Brně, kde po absolvování základní školy se v letech 1954 až 1957 vyučil v brněnské Tesle frekvenčním mechanikem. Od roku 1954 pracoval v Tesle na pracovišti montáže a finálního nastavování elektronových mikroskopů. V roce 1967 ukončil maturitou studium na Střední průmyslové škole elektrotechnické v Brně. V letech 1969 až 1974 absolvoval jako technik brněnské Tesly celou řadu významných mezinárodních výstav a veletrhů, na kterých se podílel na prezentaci elektronových mikroskopů Tesla. V téže době pracoval jako servisní technik elektronových mikroskopů v zahraničí, především v sibiřské oblasti tehdejšího Sovětského Svazu. Při těchto výjezdech měl možnost se setkat se spoustou zajímavých lidí a prožít celou řadu, mnohdy humorných, ale i značně dramatických zážitků, na které často vzpomíná a rád o nich barvitě povídá.

V roce 1974 ukončil pracovní poměr v Tesle a nastoupil jako technik v laboratoři elektronové mikroskopie na Anatomickém ústavu Lékařské fakulty MU. Své dlouholeté praktické zkušenosti z vývoje a montáže elektronových mikroskopů využíval k zajištění bezporuchového provozu našich elektronových mikroskopů a k údržbě přístrojů elektronově mikroskopické laboratoře. Jeho pomoc se významně projevila při zpracování a fotografování vzorků na elektronovém mikroskopu. Přispěl tak k celé řadě úspěšných publikací a dalších prezentací učitelů Anatomického ústavu. Tento ústav opustil po dlouhých 30 letech pilné a záslužné práce odchodem do důchodu dne 31. 12. 2004.

V roce 1978 byl požádán tajemníkem naší fakulty, aby se ujal uvolněné funkce fakultního pedela. Přání vedení fakulty akceptoval a zapojil se ihned do promoci absolventů naší fakulty. Ještě v témže roce byl v rámci již probíhající promoci „převeden“ do funkce pedela Masarykovy univerzity. Pracoval pro řadu rektorů – prof. MUDr. Vojtěcha Kubáčka (1978-1983), prof. PhDr. Bedřicha Čerešňáka (1983-1990), prof. PhDr. Milana Jelínka (1990-1992),

prof. RNDr. Eduarda Schmidta (1992-1998), prof. RNDr. Jiřího Zlatušku (1998-2004) a prof. PhDr. Petra Fialu (2004). Také v této činnosti se projevuje schopnost pana Gregra jednat s lidmi a díky jeho nespornému organizačnímu talentu mají všechny oficiální akce Masarykovy univerzity (promoce, imatrikulace, udělování čestných doktorátů a další akademické obřady) důstojný a nerušený průběh. Dokáže vždy aktivně reagovat na případné problémy, které se v aule mohou objevit, a nalézá jejich řešení tak, aby vše proběhlo bez komplikací.

Ve funkci pedela měl pan Jaroslav Gregr možnost se setkat osobně a zblízka s řadou významných osobností, mj. s našimi prezidenty (Václavem Havlem a Václavem Klausem), několika zahraničními státními prezidenty, ministryni zahraničí USA Madeleine Albrightovou a s řadou významných světových vědců a umělců. Podle jeho vyjádření však na něj největší dojem udělalo setkání s anglickou královnou Alžbětou II. v roce 1996. Za svého „pedelování“ se při promocích setkal s více než 60 tisíci absolventů Masarykovy univerzity. Patří tak u široké veřejnosti příbuzných a přátel promovaných absolventů k nejznámějším „tvářím“ Masarykovy univerzity.

Vedle zabezpečování slavnostních akcí v rámci Masarykovy univerzity se významným způsobem organizačně podílel při výpomoci také na zajišťování akademických akcí na brněnské Janáčkově akademii muzických umění a na začínajících fakultách nově založené Slezské univerzity v Opavě a Karvině.

V loňském roce oslavil pan Jaroslav Gregr významné pracovní jubileum – 30 roků ve funkci univerzitního pedela Masarykovy univerzity. Zařadil se tím na čelné místo univerzitních pedelů celé naší republiky. Tato skutečnost byla zaregistrována do České databanky rekordů dne 14. března 2008, v době, kdy náš rekordman i nadále zastává tuto pozici.

Pan Gregr stál rovněž při zrodu Klubu důchodců na naší Lékařské fakultě. A stále, i po vlastním odchodu do důchodu v roce 2004, odvádí pro důchodce, bývalé pracovníky fakulty a celé univerzity, spoustu záslužné práce. Tradičně pro ně připravuje mnoho zajímavých a bohatě navštěvovaných akcí, seminářů, besed, večírků a v neposlední řadě velmi oblíbených atraktivních a úspěšných tuzemských i zahraničních zájezdů.

Pan Gregr má i řadu mimopracovních zájmů. Dlouhá léta například aktivně a dobře hrál na křidlovku v dechové kapele Bobravanka, rád pilně zahradničí, věnuje se turistice apod.

Jménem všech spolupracovníků si dovoluji popřát panu Jaroslavu Gregrovi do dalších let především pevně zdraví a hodně dalších úspěchů v jeho záslužné práci pro Masarykovu univerzitu i pro Lékařskou fakultu. Ad multos annos!

In memoriam

Odešel jeden z posledních žáků brněnské právní školy

Dne 30. ledna 2009 navždy odešel světově uznávaný český právní teoretik a logik Ota Weinberger. Byl jedním z posledních žáků brněnské právní školy, za jejíhož zakladatele je považován profesor František Weyr spolu s profesorem Karlem Englišem. K myšlenkovým základům této školy se nejen hlásil, ale pokusil se je dále kriticky rozvíjet do svébytné právněteoretické koncepce neoinstitucionalismu.

Weinberger se narodil 20. dubna 1919 v Brně. Zde také vystudoval gymnázium a Právnickou fakultu Masarykovy univerzity. Po válce nastoupil do soudních služeb v Brně a následně v Praze. Z politických důvodů, kdy odmítl vstoupit do komunistické strany, byl nucen v letech 1953 až 56 pracovat jako zámečník. Ve svém zájmu o právní teorii však nepolevoval a začal studovat filozofii na Filozofické fakultě UK v Praze. Tím, že se věnoval logice, která nepodléhala tak silně ideologickým vlivům, povedlo se mu v roce 1956 vstoupit na akademickou půdu. Stal se vysokoškolským asistentem a později, v roce 1964, dosáhl hodnosti docenta. Logiku vyučoval až do své emigrace jak na Filozofické, tak Právnické fakultě UK v Praze.

V době srpnových událostí v roce 1968 se Weinberger účastnil Filozofického kongresu ve Vídni. Po vstupu sovětských vojsk na území tehdejšího Československa se rozhodl zůstat v Rakousku. Jeho rozhodnutí bylo velmi odvážné, v té době nebyl ve světě příliš známým teoretikem. Díky dobré znalosti němčiny a také práci, kterou s sebou přinesl, se záhy dostavil úspěch a uznání na mezinárodním poli. Obsáhlý manuskript „Právní logika“, který publikoval v roce 1970, je dodnes považován za to nejlepší, co na půdě německé právní logiky vzniklo. Následně v roce 1972 se stal v Rakousku profesorem právní filozofie a také mu bylo svěřeno vedení Institutu pro právní filozofii ve Štýrském Hradci. V této funkci působil nepřetržitě do svého odchodu do důchodu v roce 1989. Jako emeritní profesor byl pedagogicky aktivní až do roku 1991. Po dvanáct let, od roku 1985, také vykonával funkci místopředsedy Mezinárodní společnosti pro právní a sociální filozofii (IVR).

Po společenských změnách v roce 1989 navázal spolupráci s pražskou a brněnskou právní fakultou a byl pravidelným hostem vědeckých konferencí a seminářů. Za podporu při obnovování výuky právněteoretických disciplín mu byl v roce 2004 udělen čestný doktorát Masarykovy univerzity v Brně. Byla to jedna z dalších poct, které profesor Weinberger obdržel. V roce 1989 se stal nositelem Humboldtovy ceny a také převzal vyznamenání Grosses Goldenes Ehrenzeichen des Landes Steiermark a města Salcburku. Čestným doktorem honora causa jej poctila v roce 1993 Salcburská univerzita.

Weinberger pokračoval ve své teoretické práci i ve vysokém věku, byl aktivní do posledních let. Psal a publikoval odborné články a před třemi lety ještě dopisoval svoji třicátou knihu. Ve svých pracích reagoval na celou řadu aktuálních otázek nejen právní teorie, ale také praktické filozofie, za jejíž jádro považoval teorii jednání. Jeho vědecké zkoumání, podobně jako jeho život, prošlo dvěma etapami. První byla poznamenána zájmem o logiku norem, což bylo přirozeným důsledkem jeho snahy o kritické překonání tradiční normativní teorie. Tato snaha vyústila do rozvinutí teorie „normativního institucionalismu“ nebo – jak sám Weinberger uváděl – do „neoinstitucionalismu“, která představuje druhou etapu jeho práce.

Brněnská varianta právního normativismu, především Weyrova teorie práva a Englišova teleologie, se ve Weinbergerově pojetí změnila na provokující výzvu, která jej přivedla, přestože studoval právo, do „světa“ logiky, přesněji k logice norem. Skutečnost, že na půdu logiky vstoupil nezatížen nějakou myšlenkovou tradicí, umožnila mu odhalit nové dimenze a souvislosti zkoumaných problémů. Svůj zájem soustředil na vybudování pravé logiky norem jako kritické odpovědi na normologický (Kelsen, Weyr) nebo sémantický (Jörgensen) skepticismus a také tzv. deontickou logiku (G. H. von Wright, G. Kalinowski), které byly prezentovány jako pokus o vytvoření obecné logiky norem. Weinberger v řadě svých prací dokazuje, že systém normativní logiky není možné nahradit deontickou modální logikou. Jeho pojetí vycházelo z přesvědčení, že logika norem představuje zvláštní logický systém budovaný na základech dichotomií sémantiky, která rozlišuje deskriptivní a preskriptivní věty. Dalším východiskem této logiky byl pojem důsledku (inference), který rozšířil tak, že byl použitelný i na normativní premisy a důsledky. Weinberger chápal logiku norem jako součást praktického myšlení a pokusil se vysvětlit vztahy jeho různých systémů v rámci formální teorie jednání. Tuto teorii aplikoval jak na jednání individua nebo kolektivu, tak na libovolné institucionální jednotky. Na základě toho přistoupil ke zdůvodnění teorie instituce a představil právo jako systém praktických informací určujících strukturu a chování státu.

Základní principy neoinstitucionalismu představil poprvé v práci napsané spolu s D. N. MacCormickem v roce 1985 pod názvem „Grundlagen des Institutionalistischen Rechtspositivismus“. Oba, nezávisle na sobě, dospěli k podobným závěrům a neo-institucionalismus představují jako pozici, která usiluje o prohloubení kritického právního myšlení a moderní jurisprudence. Především umožňuje rozlišovat různé typy právních pravidel a vidět dynamiku práva jako děj, který neprobíhá jen v oblasti norem, ale jako souhrn norem a skutečností. Tato koncepce, i když je pozitivistická, uznává racionální právně politickou analýzu. Jak sám Weinberger zdůrazňoval, jeho teorie spravedlnosti není politickým programem, ale kritickým zkoumáním vycházejícím z ideálů solidarity, rovnosti a svobody.

Weinberger svým pojetím představil originální koncept práva, který má nezastupitelné místo v současné právní teorii. V jeho odchodu ztrácí právní teo-

rie osobnost, která celým svým dílem usilovala o rozvoj kritického právního myšlení.

Čest jeho památce!

T. Machalová

Za Ivanem Hodovským

Vracíme se tam, odkud jsme vyšli... V sobotu 18. dubna rozloučili jsme se v kostele v Babicích nad Svitavou s doc. PhDr. Ivanem Hodovským, DrSc., který zemřel ve věku jednasedmdesáti let (nar. 13. března 1938 v Brně). Byl jsem Ivanovým kolegou jak na Jedenáctileté střední škole v Blansku, tak za studií oboru filozofie – dějepis na Filozofické fakultě MU v Brně (1956-61). Svým způsobem nás spojovalo také to, že naši otcové byli učitelé; Ivanův ve Křtínách i na dalších školách poblíž, včetně Babic, můj ve Sloupě v Moravském krasu. Zatímco já jsem směřoval svými zájmy od filozofie k literatuře, Ivan patřil mezi přední, oblíbené posluchače jak hostujícího prof. PhDr. Josefa Ludvíka Fischera, CSc. tak tehdejšího vedoucího Katedry filozofie doc. PhDr. et JUDr. Josefa Macháčka. Jako přesvědčený marxista absolvoval v letech 1963 až 1964 postgraduální kurz filozofie na Vysoké škole politické v Praze. V období tzv. pražského jara zase v letech 1968-69 intenzivně studoval moderní německou filozofii na Pedagogické fakultě v německém Darmstadtu. V letech 1964-70 působil jako odborný asistent na brněnské filozofické fakultě; následujících dvacet let jeho života (1970-90) pak bylo spjato s Ústavem vědeckého ateismu ČSAV, později Ústavem pro výzkum společenského vědomí, jehož byl rovněž ředitelem (1982-90). Nejvýznamnější Hodovského práci z připomenutého dvacetiletí byla bezpochyby doktorská disertace *Problém světa v křesťanské filozofii a teologii* (obhájená 1988). Poté přešel na Filozofickou fakultu MU, od roku 1994 na Pedagogickou fakultu Univerzity Palackého, do důchodu však odešel jako pedagog působící na katedře občanské výchovy brněnské pedagogické fakulty.

Jak již připomenuto, badatelskou pozornost věnoval I. Hodovský kromě jiného německé filozofii 19. a 20. století. Výsledkem byly studie publikované ve sbornících anebo časopisecky kontinuálně od 60. let 20. století až do nedávné doby. Dalšími okruhy jeho studijních a badatelských zájmů se již od vysokoškolských studií staly filozofie hodnot, etika a posléze filozofie náboženství. Z 90. let minulého století připomeňme práce koncipované ve spolupráci s J. Sedlákem (*Z dějin etických teorií*, 1993, *Etika ve společnosti a v povoláních*, 1995) anebo příspěvek *Fischerova krize demokracie v kontextu třicátých let*, publikovaný ve sborníku *Hledání řádu skutečnosti*, který vyšel k 100. výročí narození J. L. Fischera (1994).

V souvislosti s „hledáním řádu skutečnosti,“ s tímto filozofickým a zároveň politickým a kulturním problémem si připomínám, jak byl Ivan za vysokoškolských studií přímo posedlý problematikou utváření vlastního světového názoru a jak debatám na toto téma dával přednost před tématy jinými, včetně rozprav takřkajíc řád života odlehčujícími. Čímž nemá být řečeno, že se choval jako nějaký morous. Vždyť na počátku nového milénia mě osobně, a jistě i druhé překvapil tím nejméně očekávaným – vydáním vlastní sbírky lyrických básní. Anebo skutečností – to jsme zase ve sféře filozofie –, že knihu o Maxi Schelerovi vydal sice v renomovaném nakladatelství, ale „grantově“ na ni přispěl sám – vlastními penězi.

Ve formování světového názoru a bezpochyby také filozofické metodologie byl I. Hodovský nejbliže marxismu. Myslím si však, že by stálo za to hlouběji se zabývat problematikou, která je v hesle Ivan Hodovský ve *Slovníku českých filozofů* (MU Brno, 1998) vymezena následovně: „Snažil se ... jít za hranice slovních významových klíše užívaných v ‚učebnicovém‘ marxismu. Podařilo se mu prokázat, že K. Marx nepoužíval výrazy ‚vědecký světový názor‘, ‚vědecká ideologie‘, ‚vědecký ateismus‘ apod., ale že uvažoval v jiných intencích, v dimenzích ‚konce kritiky náboženství‘, konce spekulativní filozofie, v dimenzích potřeby rozvoje sociálně kritické filozofie opírající se o znalost mechanismů ekonomických a historických stránek společenského života“ (s. 182). Nikoli jen souvislosti s předchozím – připojují ještě něco osobního. Ivan věděl o mých kontaktech s doc. PhDr. Olegem Susem, CSc., jeho učitelem a vzorem z fakultních let i z období, kdy byl Sus bez zaměstnání (1975-1982), a doporučil rozsáhlou stať napsanou „pod Susovým dohledem“ věnovanou problematice interpretací a dezinterpretací Šaldova vztahu k náboženství k publikování na pokračování ve dvou ročnících na Slovensku vycházejícího časopisu. Mezi mnou a Ivanem Hodovským nešlo o vztah, který se dá charakterizovat přímo jako přátelský, bezpochyby však šlo o vztah vzájemného respektování. Ať již v letech „marxistických“, ať „pomarxistických“; dá-li se vůbec poslední období takto kategorizovat.

L. Soldán

Významné osobnosti naší univerzity

40 let od smrti Františka Ryšánka

Letos v červnu uplyne 40 let od úmrtí českého jazykovědce a literárního historika Františka Ryšánka. Přestože je jeho působení svázáno především s pražským prostředím, vzpomínáme na tuto významnou osobnost rádi i u nás v Brně.

František Ryšánek se narodil 26. srpna 1877 v rodině domkáře ve Výšovicích u Prostějova. Po maturitě na arcibiskupském gymnáziu v Kroměříži vstoupil na Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze a věnoval se studiu slovanské a germánské filologie. Svou profesní dráhu zahájil jako pedagog na reálkách v Praze a Moravské Ostravě. V roce 1922 získal na Filozofické fakultě v Praze docenturu v oboru starší česká literatura. Čtyři roky nato byl jmenován profesorem československé filologie na univerzitě v Bratislavě, kde v letech 1932-1933 zastával funkci děkana filozofické fakulty. Jeho pedagogická činnost z období od roku 1939 do roku 1941 je svázána s prostředím Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. V roce 1945 se však vrátil zpět na pražskou univerzitu, kde zůstává až do svého odchodu na odpočinek.

V rámci svého působení v Praze, v Brně a v Bratislavě se stal členem mnoha významných vědeckých společností, např. Královské české společnosti nauk, Učené společnosti Šafaříkovy a Československé akademie věd. Ve všech činnostech se Ryšánek projevil jako vynikající filolog a znalec starší české literatury. Centrem jeho vědeckého bádání se stalo zejména dílo Tomáše Štítného, pozornost věnoval také tvorbě Petra Chelčického, Jana Rokycany, Jana Blahoslava a Jana Amose Komenského. K staročeskému materiálu přistupoval František Ryšánek stejně zodpovědně jako jeho univerzitní učitel Jan Gebauer. Rozhodující pro něho byla fakta získaná analýzou jednotlivých děl. Díky tomuto badatelskému postupu se mu ve staročeské literatuře podařilo vysvětlit řadu doposud neobjasněných míst. Znalosti z oblasti historické mluvnice a staré české literatury uplatnil rovněž při uspořádání a vydání

Výboru z české literatury od počátků po dobu Husovu (1957), při práci na třetím dílu Gebauerovy *Historické mluvnice jazyka českého* (1958, 1960) a při redigování *Staročeského slovníku* (1977).

Za velký přínos lexikografický lze považovat Ryšánkovo vydání *Slovníku k Žilinské knize* (1954). Výrazným způsobem zasáhl F. Ryšánek i do oblastí etymologie. Výklady o původu různých slov otiskoval zejména na stránkách časopisu *Naše řeč*. Svě poznatky publikoval mimo jiné i v *Listech filologických*, kde v letech 1957-1961 působil jako člen redakční rady.

Rozpětí Ryšánkovy bohemistické činnosti je skutečně pozoruhodné. Za svou mnohaletou vědeckou práci získal právem mnohá ocenění. Jedním z nich byla i zlatá medaile Josefa Dobrovského, kterou při jubileu svých devadesátých let obdržel od ČSAV. K jeho celoživotní práci, která obohatila českou literární vědu i jazykovědu a stala se podnětem pro další vědeckou činnost v těchto oborech, s úctou pohlížíme i dnes – 40 let po jeho smrti.

L. MARKOVÁ

Slavista Frank Wollman (40 let od jeho smrti)

Jestliže si připomínáme jubileum čtyř desetiletí uplynulých od smrti Franka (vl. jménem Františka) Wollmana, rodáka z Bohušovic nad Ohří (5. 5. 1888 – zemřel 9. 5. 1969 v Praze), nabízí se, ba přímo se vnučuje otázka: Co nového se za tu dobu u nás odehrálo právě v oblasti slavistiky? Zvláště když se převratně změnila politická situace a k proměnám došlo i v oblasti vysokých škol a vědeckých pracovišť. A v souvislosti s předchozím: Mělo by nás v neposlední řadě zajímat rovněž to, co všechno je dosud živé z Wollmanova bohatého díla a jak nejlépe využít jeho duchovní odkazu. To je ovšem otázka v první řadě pro ty, kdož jsou znalci Wollmanova díla a v oblasti slavistiky jsou daleko aktivnější než autor tohoto jubilejního zamyšlení.

Pro ty, kteří se chtějí s dílem a osobností F. Wollmana seznámit aspoň ve stručném přehledu, odkazujeme na heslo o něm, které je součástí čtvrtého dílu *Lexikonu české literatury* (Academia, Praha 2008). Součástí hesla je podrobná bibliografie jak Wollmanových prací knižních anebo uveřejněných v mnoha časopisech a sbornících českých, slovenských i zahraničních, tak studií, statí i článků jiných autorů týkajících se reflexe různých stránek a částí Wollmanova obsáhlého a v lecčem různorodého díla. Z prací brněnských autorů, v první řadě z řad slavistů, ale také rusistů a bohemistů i teatrologů, připomeňme z let nedlouhou po druhé světové válce například stať Antonína Grunda *Osobnost Franka Wollmana*, součásti sborníku *Pocta Františku Trávníčkovi a Franku Wollmanovi* (1948); o deset let později k Wollmanovým sedmdesátinám napsal do časopisu *Host do domu* článek Artur Závodský, z dalších desetiletí zaznamenejme studie, statí anebo články Viktora Kudělky, Jiřího Kristýnka, Bohuslava Beneše, K. Kardyni-Pelikánové aj. Například Miroslava Mikuláška (v roce 1988 uveřejnil článek k stému výročí Wollmanova narození v časopise *Slavia*), z poslední doby Ivo Pospíšila (stať *Sedmero poznámek k Wollmanově Slovesnosti Slovanů ve sborníku Slavistika na křižovatce*, 2004).

Název poslední zmíněné publikace akcentujeme záměrně. Vždyť slavistika, její výuka na vysokých školách, ale rovněž vědecká práce v této oblasti se na začátku nového milénia skutečně „ocitá na křižovatce“, což bylo ostatně připomenuto již v úvodu tohoto jubilejního zamyšlení. Jeho autor mohl poznat aspoň obrysy některých proměn ve slavistice za svého nedávného pedagogického „hostování“ bohemisty na oddělení slavistiky filozofické fakulty ve slovinské Lublani.

V následujícím se zase vrátíme k tomu, co již bylo řečeno, totiž ke konstatování, že F. Wollman publikoval „v časopisech českých, slovenských i zahraničních“. Jisté, není to tvrzení zcela přesné, neboť Slovensko je pro nás v současné době zahraničím a slovenština je jiný jazyk než čeština. Ale chtěli jsme aspoň naznačit, že Slovensko, konkrétně Univerzita Komenského v Bratislavě, byla po určitou dobu (1923-1928, externě tam působil až do roku 1941) prvním Wollmanovým vysokoškolským a vědeckým pracovištěm. To se ovšem

dostáváme k samým začátkům jeho vědecké dráhy, od počátku rozběhnuté nejen v domácím prostoru. Po maturitě na Akademickém gymnáziu v Praze (1907) studoval totiž F. Wollman jednak na filozofické fakultě české univerzity v Praze (1907-1911), jednak na univerzitě v Berlíně (1912). Pak se stal učitelem na středních školách na různých místech v Čechách, na Moravě i na Slovensku (naposledy v Bratislavě 1919-1922). Zajímavým námětem třeba pro některou diplomovou práci by byla třeba skutečnost, že patřil mezi zakladatele „obce umělecké tvorby“ s názvem Koliba, která ve východní části Moravy, zvláště Valašska s Novým Jičínem jako jedním z kulturních center, sdružovala na specificky modernistické a zároveň regionalistické bázi literáty a výtvarníky. (Poznámka nikoli jen na okraj: Nedávno vyšla o sdružení Koliba obsáhlá publikace Pavla Šopáka, historika dějin umění působícího na Filozoficko-přírodovědecké fakultě Slezské univerzity v Opavě.) Po doktorátu, který získal obhájením práce *Pověst o bílé paní v literatuře a v tradicích českého lidu* (1917), a po habilitaci na základě práce *Vampyrické pověsti v oblasti středoevropské* (1922), což obojí svědčí o hluboké erudovanosti autora ve sféře etnologie, nastoupil F. Wollman jako docent srovnávacích dějin slovanských literatur na pražskou filozofickou fakultu (1922-1923). Později přešel do Bratislavy, viz výše. Na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity působil F. Wollman vlastně až do konce svého života (1928-1939 a potom 1945-1958, v roce 1959 odešel do důchodu); jen poznamenáváme, že se v roce 1940 přestěhoval do Prahy.

O šíře Wollmanových zájmů svědčí skutečnost, že začínal jako básník (1918 sbírkou *Bludný kámen* pod pseudonymem Frank Vlnovský), pak následoval několik divadelních her, z nichž drama *Rastislav* mělo v roce 1922 premiéru na divadelní scéně v Košicích). Zájem o drama se promítl i do Wollmanovy badatelské sféry, a to počínaje dílem vyslovené již slavistického zaměření, knihou *Srbochorvatské drama* (Bratislava 1924), následovaly obdobně zaměřené publikace *Slovinské drama* (1925) a *Bulharské drama* (1928).

Vydání Wollmannových nejvýznamnějších prací z oblasti slavistiky spadá do třicátých let 20. století, tedy do období brněnského působení

ní. Během něho uskutečnil několik delších studijních anebo přednáškových pobytů v různých evropských zemích, z nichž připomeňme Jugoslávii a Bulharsko, dále Francii, SSSR a Polsko. Pokud se týká polské literatury, publikoval studie o Żeromském a Reymontovi (1926) a následujícího roku přednášku o J. Slowackém. Aktivně se zúčastňoval slovanských sjezdů a podílel se rovněž na činnosti Pražského lingvistického kroužku. (Reagováním například na stanoviska některých nacisticky orientovaných německých slavistů, konkrétně „na skeptický názor na strukturální jednotu slovanských literatur“, viz připomenutý *Lexikon 4 II*, s. 1649). Trvalý zájem o svět divadla na Balkáně uzavřel F. Wollman publikací *Dramatika slovanského jihu* (1930). Dva roky předtím, v závěru bratislavského působení, vyšla jedna z jeho stále k studijním účelům využívaných publikací *Slovesnost Slovanů* (1928), když neméně ceněná kniha s názvem *K metodologii srovnávací slovesnosti slovenské* (1936, vydána rovněž ve francouzštině) spadá především do oblasti lingvistiky. V poválečném období, zasvěceném především výchově hned několika generací slavistů na brněnské filozofické fakultě, vydal F. Wollman práci *Slovanství v jazykově literárním obrození u Slovanů* (1958) a rozloučil se publikací *Slavismy a anti-slavismy za jara národů* (1969). Bylo to jeho nejrozsáhlejší dílo, v mnohém podnětné i pro badatele v této sféře v době schengenské dohody, i když dobově je práce zasazena do konce 1. poloviny 19. století. V připomenuté knize se F. Wollman kromě jiného podnětně věnoval analýze pro- i protislovanských programů (například panslavismu, austroslavismu anebo panrusismu), jež se znovu objevují, ba lze někdy říci, že svým způsobem „mutují“ právě na začátku nového tisíciletí; kromě jiného v souvislosti s tím, co se děje v Asii, ale rovněž na dalších kontinentech.

L. SOLDÁN

Ke 115. výročí narození Zdeňka Hájka

Zdeněk Hájek se narodil 13. března 1894 v Suchdolu u Kutné Hory v rodině řidičského učitele. Absolvoval gymnázium v Čáslavi, kde v roce 1913 maturoval. Na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze si zapsal obory dějepis a zeměpis. Již po roce však vypukla světová válka a Hájek v říjnu 1914 narukoval do rakousko-uherské armády. Na východní frontě padl do ruského zajetí a byl internován v zajateckém táboře v Charkově. V srpnu 1917 vstoupil do československých legií, se kterými se vrátil do vlasti přes Sibiř a Vladivostok, kde se dokonce stal vojenským velitelem města.

Již v době vysokoškolských studií v něm vzbudil prof. dr. Jaroslav Bidlo zájem o slovanské dějiny. Za války získal z autopsie nejen znalost polských a ruských reálií, ale i jazyků. Na základě rigorózní práce o rusko-byzantských stycích do konce 10. století získal v roce 1924 titul PhDr. V té době již pracoval jako asistent prof. Bidla ve východoevropském oddělení historického semináře Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Tehdy také uveřejnil své první příspěvky v Českém časopisu historickém (ČČH), především zprávy o nové literatuře o slovanských dějinách.

Dne 18. června 1947 Akademický senát MU, vykonávající funkci profesorského sboru Pedagogické fakulty MU, se jedenácti hlasy z dvanácti rozhodl schválit návrh, aby dr. Hájek byl jmenován mimořádným profesorem slovanských dějin na této fakultě, a to po splnění podmínky, aby byla nejprve realizována habilitace na Filozofické fakultě. Habilitační řízení proběhlo 24. října 1947 a bylo schváleno profesorským sborem Filozofické fakulty MU 20. prosince 1947. Jmenování docentem vřele doporučil profesor Josef Macárek. Dne 29. července 1948 byl Hájek jmenován mimořádným profesorem slovanských dějin na Pedagogické fakultě MU.

Na této fakultě vykonával Hájek v letech 1946-1950 funkci administrativního ředitele historického semináře, v letech 1952-1955 byl proděkanem pro vědecký výzkum a po přeměně pedagogické fakulty ve Vyšší pedagogickou školu zastával v letech 1954-1958

funkci vedoucího katedry dějepisu a občanské nauky. To, že literární produkce Zdeňka Hájka nebyla ještě intenzivnější, způsobily některé choroby, které se dostavily se stoupajícím věkem, a jeho značně zaneprázdnění při budování pedagogické fakulty a poté Vyšší pedagogické školy.

Významný brněnský odborník zemřel v roce 1958 ve věku 64 let.

J. VACULIK

Prof. JUDr. František Kop (1906-1979)

Nejvýznamnějším představitelem církevního práva na brněnské právnické fakultě byl bezesporu prof. JUDr. František Kop. Narodil se v Praze 18. srpna 1906. Po gymnazijních studii, které ukončil 17. června 1924 na státním Akademickém gymnáziu v Praze, byl imatrikulován na Právnické fakultě Univerzity Karlovy. Zde po vykonání předepsaných zkoušek a rigoróz byl promován 13. prosince 1930. Již v době studií se projevil jeho opravdový zájem o vývoj církevního práva. V letech 1926 a 1927 navštěvoval seminární cvičení u prof. dr. Kamila Hennera, čehož výsledkem byla také práce *O vývoji a závaznosti dekretu Tametsi (Ukázka ze studia vývoje práva manželského)*, uveřejněném potom ve Všeohru (1929, roč. X, s. 56 a násled. 96 a násled., 120 a násled.). V té době se zajímal též o studium francouzského jazyka a literatury. Za tím účelem byl mimo jiné i na studijních cestách v Dijonu (1925) a Paříži (1926).

Po promoci na právnické fakultě se ještě zapsal na Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy, kde navštěvoval přednášky z historie. V té době také vypracoval obsáhlou překladovou partii pro knihu P. Placht – F. Havelka: *Předpisy pro vysoké školy ČSR* (Praha 1932). Současně zahájil badatelskou činnost v oboru církevního práva tím, že od roku 1931 začal pracovat na rozsáhlém vědeckém díle o vývoji metropolitní pravomoci v církvi západní, rozvrženém do pěti svazků.

Při těchto pracích však neopomněl se zabývat i otázkami týkajícími se současného právního stavu, zejména věnoval pozornost

problematice vztahu státu a církve. Výsledkem toho byl mimo jiné prezidentu E. Benešovi dedikovaný spis *Modus vivendi, nynější stav jeho provedení, k vydání papežské buly – Ad ecclesiasticis regiminis incrementum – z 2. září 1937 o zveřejnění československých diecézí*. Vyšel roku 1937 v Politické knihovně (řada I., kniha 35), vydané Orbisem. Téměř současně vydal dva německy psané výtahy tohoto spisu: *Die Durchführung des Modus vivendi. Der heutige Stand* (Praha 1937), *Die Durchführung des Modus vivendi. Der heutige Stand. Zur Ausgabe der päpstlichen Delimitationsbulle. Ad ecclesiasticis regiminis incrementum vom 2. september 1937* (Praha 1937). Vypracoval rovněž podklady pro podrobnou diecézní mapu Slovenska. Účelem těchto publikací bylo ulehčit práci československým úřadům při provádění Modu vivendi.

V roce 1938 se Československo dostalo do hluboké politické a státoprávní krize, která vyvrcholila odsazením Čech a Moravy a vytvořením Protektorátu. František Kop na to reagoval studiem archivních pramenů vztahujících se k počátkům pražské univerzity, čehož výsledkem byla v červnu 1939 publikovaná práce *Založení Univerzity Karlovy v Praze*. V ní dokazoval, že toto nejstarší české učení bylo podle slov jeho zakladatele určeno hlavně pro „obyvatele Království českého“. K posílení českého sebevědomí směřovaly i další Kopovy práce vydané v tomto období: *Zrcadlo vá kaple v pražském Klementinu* (Praha 1938), *Národní muzeum, památka našeho kulturního obrození* (vydáno k 50. výročí otevření budovy muzea v Praze roku 1941).

V prvních letech Protektorátu také dokončil úvodní část svého rozsáhlého projektu o vývoji metropolitní pravomoci v západní církvi. V roce 1941 vyšel jeho první díl *Obyčejový a zákonný podklad ústavy metropolitní. Začátky její závislosti na moci papežské* (Rozpravy České Akademie věd a umění, třída I, čís. 93, Praha 1941). Práce byla okamžitě vědeckými kruhy přijata velmi pozitivně, o čemž svědčila řada pochvalných recenzí v odborném tisku.

S vědeckou prací nepřestal ani v dalších letech nesvobody, i když od roku 1941 pracoval jako úředník Československé akciové tiskárny v Praze II. Důkazem toho jsou práce publikované v roce 1944. Byl to např. článek *Šestileté*

výročí církevní metropole české v *Časopise katolických duchovních*, roč. 84, č. 2, 1944. Redigoval sborník *Praha šest set let církevní metropolí*, do něhož i přispěl hlavní kanonistickou prací. Zejména však v tomto roce vyšel druhý díl jeho připravované pentalogie o vývoji metropolitní pravomoci v západní církvi pod názvem *Provedení metropolitní ústavy v mínoitalských zemích říše západořímské* (Rozpravy České Akademie věd a umění, třída I., čís. 96, Praha 1944).

Československo bylo v roce 1945 osvobozeno a František Kop se mohl opět začít plně věnovat vědecké práci, tentokrát již na půdě Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, kde se v roce 1945 habilitoval. Intenzivně se pustil do pedagogické činnosti, která vzhledem k ohromnému množství studentů na fakultě nebyla jistě jednoduchá. V roce 1946 se stal profesorem církevního práva. Z jeho vědecké produkce tiskem vyšel zejména článek. *Trvá dosud právo metropolitní kapituly olomoucké volit arcibiskupa?* v *Časopise katolického duchovenstva*, v němž odborným výkladem hájil dosavadní platnost starého artikulárního moravského práva; ve vědecké ročníce Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně (sv. XV, 1947) publikoval článek *O jasnou formulaci poměru církví ke státu v chystané ústavě Československé republiky*, v němž upozornil na povážlivou mezeru v dosavadní ústavě a navrhl vhodnou úpravu. Ve stejném roce (1947) rovněž vyšla jeho významná práce *Odvěky doklad naší státnosti. K počátkům českého práva korunního* (Praha 1947). V ní se pokusil odkrýt podstatu pojmu „Svatá říše římská“ s důrazem na upozornění, že samostatnost a nezávislost českého státu byla světu manifestována již před šesti sty lety. V roce 1947 také znovu vyšel jeho spis o založení Univerzity Karlovy, tentokrát ve francouzské (*Fondation de l'Université Charles de Prague*) a anglické (*The founding of the Charles University of Prague*) mutaci.

Rok 1947 však byl posledním, který řádně ukončil v hodnosti profesora. Únor 1948 pro něho, stejně jako pro několik dalších významných profesorů brněnské právnické fakulty, znamenal konec pedagogické a v podstatě i vědecké práce. Mezi prvními byl prof. JUDr. František Kop z fakulty vyhozen a jeho obor byl zrušen. Ještě proslovil několik přednášek

v roce 1968 na Filozofické fakultě brněnské univerzity, ale pak byl nucen žít až do konce svého života v ústraní a léměř v zapomnutí. Zemřel 22. listopadu 1979. Jeho dílo, k němuž se pořád vracíme, se však ukazuje jako stále živé a inspirativní.

K. SCHELLE

Profesor MUDr. Jan Navrátil, DrSc., dr. h. c., em. profesor

(26. 1. 1909 – 17. 6. 1992)

V lednu tohoto roku by se dožil sta let profesor MUDr. Jan Navrátil, zakladatel brněnské kardiologie, spoluzakladatel kardiologie v Československé republice a ve Vídni.

Profesor Jan Navrátil se narodil 26. ledna 1909 v rakouském Spielbergu, dnešním Melku, v rodině finančního úředníka. Tři roky navštěvoval Komenského školu ve Vídni. Reálně gymnázium vystudoval již v Brně. Po maturitě se zapsal na Lékařskou fakultu Masarykovy univerzity, kde promoval v roce 1934.

Svou chirurgickou a vědeckou dráhu začal po promoci na I. chirurgické klinice Zemské nemocnice v Brně u profesora Petřivalského.

Po habilitaci v roce 1946 byl pověřen profesorem Podlahou vedením neurochirurgického oddělení, to přivedl na vysokou odbornou úroveň.

Po skončení druhé světové války se vrátil do Zemské nemocnice v Brně vynikající válečný chirurg, žák Bakešův a Petřivalského, MUDr. Bohdan Hejduk. Primářem chirurgického oddělení byl ustanoven v lednu 1946. V roce 1948 se habilitoval a stal se přednostou nově zřízené II. chirurgické kliniky. Po jmenování profesorem nečekal na předání profesorského dekretu a tajně opustil republiku. Byl přáteli varován, že je neustále sledován komunistickou policií a hrozí mu zatčení. Psal se rok 1950.

Na uvolněné místo přednosta II. chirurgické kliniky Fakultní nemocnice v Brně byl v roce 1952 jmenován docent MUDr. Jan Navrátil. Hned po nástupu na kliniku se připravoval se spolupracovníky na zahájení srdečních operací. Cílevědomá a systematická odborná práce umožnila profesorovi Navrátilovi již v roce 1953 zahájit srdeční operace dospělých a ve spolupráci s I. dětskou klinikou také dětí. V experimentu se připravovalo rozšíření operačních možností v hypotermii pod přímou kontrolou zraku na zastaveném srdci. Po dvou letech příprav mohl tak dne 23. 5. 1956, jako první v tehdejší Československé republice, uzavřít defekt mezišifňové přepážky u 35leté pacientky v celkovém podchlazení pod přímou kontrolou zraku.

Srdeční zástava trvala 6,5 minuty a teplota operované pacientky poklesla na 26,5 °C. A v tomto roce byl Navrátil jmenován řádným profesorem patologie a terapie chorob chirurgických. Hlavním nedostatkem této operační metody bylo, že zástava srdce jen na 6-8 minut nestačila na nápravu složitějších vad. Profesor Navrátil věděl, že J. H. Gibbon ve Filadelfii použil dne 8. května 1953 při operaci defektu mezišifňové přepážky u 18leté pacientky přístroj pro mimotělní srdeční oběh. Byla to první operace srdeční vady s použitím takového přístroje ve světě.

Od tohoto dne se začala nová důležitá éra v rozvoji chirurgické léčby srdečních vad, kdy generace chirurgů mohou provádět složitější operace vrozených vad u dětí, nahrazovat nebo zachraňovat poškozené srdeční chlopně, transplantovat srdce a j. Profesor Navrátil věděl, že získat takový přístroj by bylo beznadějně, ale také si uvědomil, že další rozvoj srdeční chirurgie v Brně je bez stejného nebo podobného přístroje nemyslitelný. Proto zadal skupině spolupracovníků v experimentu pod vedením MUDr. Miloše Vašulína za úkol konstrukci přístroje pro mimotělní oběh. Pracovní podmínky a technické vybavení, které měli, se nedaly srovnat s možnostmi a vybavením J. H. Gibbona v USA (pomoc IBM, vlastní laboratoř) v roce 1953. Při znalosti podmínek, za kterých skupina pracovala, musíme ještě dnes vysoce ocenit obětavost, vysokou odbornost a cí-

levědomost všech členů výzkumné skupiny, která umožnila dne 5. února 1958 profesorovi MUDr. Janu Navrátilovi uzavřít defekt mezišifňového septa I. typu u 7-leté pacientky, pod přímou kontrolou zraku na zastaveném srdci s vlastním přístrojem pro mimotělní oběh. Byla to první operace s takovým přístrojem v Československé republice.

Radikální operace Fallotovy tetralogie v mimotělním oběhu byla první nejen v republice, ale také ve střední Evropě. Zahájení implantací mechanických chlopní v roce 1963 bylo dalším odborným prvenstvím chirurgii srdečních vad republiky.

Ve výzkumu se zkoušela délka mimotělního oběhu ještě únosná pro operovaného, možnost použití přístroje (ECC) při akutní plicní embolii, mechanická podpora při jednostranném srdečním selhávání, zevní srdeční defibrilátor, výměník tepla aj.

Jméno profesora Jana Navrátila a úspěchy v chirurgické léčbě srdečních vad na II. chirurgické klinice FN v Brně se brzy rozšířily za hranice republiky. Nebylo proto divné, když vídeňská univerzita, která hledala v roce 1966 přednostu pro II. chirurgickou kliniku, nabídla toto místo také profesorovi MUDr. Janu Navrátilovi. Z konkurzního řízení vyšel vítězně, a tak v říjnu 1967 odchází do Vídně, stává se členem vídeňské univerzity a přednostou II. chirurgické kliniky tamtéž.

Téměř 3000 srdečních operací, zkušené odborníky, fungující experiment a chirurgickou kliniku, která se stala uznávaným pracovištěm doma i v zahraničí, to bylo dědictví, které profesor Jan Navrátil v Brně zanechal po odchodu do Vídně.

Ještě před nástupem profesora Navrátila na II. chirurgickou kliniku ve Vídni se srdeční operace prováděly také v Grazu, Innsbrucku a ve Vídni. Nebylo jich však mnoho. Vědecky vzdělaných lékařů v srdeční chirurgii bylo málo. Za krátkou dobu po převzetí kliniky se začaly pravidelně operovat vrozené vady, chlopně vady a od začátku sedmdesátých let ischemická choroba srdeční. Při pojednávání svého nástupu do Vídně prosadil zvýšení kliniky o jedno poschodí, do kterého instaloval výzkumné pracoviště. Sestavil pracovní skupinu, jejímž úkolem zabývat se mechanickou podporou

srdečního oběhu. Za dva roky po nástupu profesora Navrátila na kliniku v roce 1969 ve Vídni použili, jako první v Evropě a možná i ve světě, balonovou kontrapulzaci u člověka na podporu selhávajícího srdce. Výzkum na zvířatech pokračoval. O velkou profesоровu popularitu se zasloužilo tele „Esmeralda“, kterému bylo úspěšně implantováno umělé srdce. V tisku o tom informovali pod titulkem „Chladné srdce – medicínská senzace z Vídně“.

V klinické praxi se zvyšoval nejen počet srdečních operací, ale také se operovali nemocní s komplikovanějšími vadami. Tak v roce 1968 implantoval nemocnému dvě mechanické chlopně, krátce poté tři chlopně a v roce 1976 nahradil nemocnému poškozenou aortální chlopně chlopní biologickou.

Publikoval 200 původních prací, vydal tři monografie a dvě knihy o srdeční chirurgii. Rozsáhlé experimenty v chirurgii srdce a velkých cév, realizované s týmem spolupracovníků, byly publikovány pouze v dílčích sděleních. V roce 1966 se uskutečnil přímý televizní přenos operace vrožené srdeční vady v mimořádném oběhu pod názvem „Zpověď u Sv. Anny“; realizoval se z operačního sálu II. chirurgické kliniky. V roce 1967 byl dokončen vynikající výukový dokumentární film „Implantace aortální a mitrální chlopně“. Film natočilo Filmové studio Zlín a promítal se také v zahraničí na Festivalu zdravotnických filmů. Škoda, že ani jedna kopie se nezachovala. Štáby dokumentaristů byly častými hosty také na operačním sále ve Vídni, když profesor operoval. Vzniklo rovněž několik audiovizuálních záznamů, na kterých jsou zaznamenány Navrátilovy názory na současné problémy v srdeční chirurgii a možné směry dalšího vývoje. Byl členem několika zahraničních vědeckých společností a za svou činnost klinickou, experimentální, pedagogickou, publikační a organizační získal řadu ocenění a poct. Ve Vídni mu byla udělena Velká zlatá čestná cena za zásluhy o Rakouskou republiku a Čestný prsten města Vídně. Od roku 1976 byl řádným členem Rakouské akademie věd a až do konce života ředitelem Institutu Ludwiga Boltzmann pro kardiologický výzkum. Před odchodem do penze byl

jmenován emeritním profesorem vídeňské univerzity

V ČSR dostal v roce 1959 Československou cenu míru a Zlatou medaili J. E. Purkyně., Řád práce v r. 1962. Čestný doktorát za Zasluzhy a rozvoj chirurgie mu udělila Masarykova univerzita v roce 1991.

Měl jsem to velké štěstí, že jsem mohl navštěvovat Navrátilovy přednášky z chirurgie na Lékařské fakultě, byl mým učitelem srdeční chirurgie v Brně a ve Vídni. Jako šéf byl přísný k podřízeným, ale také k sobě. Vyžadoval naprostou oddanost a poctivost v práci. Systematická a vědecky podložená práce klinická a experimentální zaujala hlavně mladší lékařskou generaci, která s velkým elánem plnila úkoly, které profesor ukládal. Cilevědomé a vysoce odborné vedení kliniky, operační výsledky, příjemná pracovní atmosféra byly příčinou toho, že si brzy získal úctu a uznání všech spolupracovníků. V roce 1980 odešel do penze, ale zůstal v kontaktu se svou dřívější klinikou. Odborně pracoval jako ředitel Boltzmannova institutu až do konce života.

Profesor Jan Navrátil měl to štěstí, že zažil čas zrodu srdeční chirurgie. Nebylo to však jen štěstí, ale i jeho velká inteligence, že zavčas poznal, co mnozí nepoznali. Začal se srdečními operacemi v Brně dříve, než se tak stalo na většině evropských klinik. Kdo byl tenkrát u zrodu kardiochirurgie, patřil mezi pionýry srdeční chirurgie.

Co však bylo zvláštní na profesorovi Navrátilovi, bylo to, že kladl zvláštní důraz na vědeckou práci v kardiochirurgii. Vysoká odbornost, precizní fyziologická operační technika spolu s důrazem na vědeckou práci byly vlastnosti, které se táhly jako červená nit celý jeho pracovním životem a byly také jeho velkou silou.

Není pochyb o tom, že profesor Navrátil udělal ve své době mnoho pro rozvoj srdeční chirurgie v Brně, v Československé republice a ve Vídni. Nastartovat kardiochirurgický program za podmínek, které měl v padesátých letech minulého století, vyžadovalo nesmírné úsilí a vytrvalost.

Isaac Newton v době své největší slávy prohlásil, že za vše, čeho dosáhl, vděčí obřím, na jejichž ramenou mohl stát.

Jedním z takových obrů, na jehož rame-nou stálo několik významných kardiochirurgů, byl a zůstane také profesor MUDr. Jan Navrátil, DrSc.

M. BEDNÁŘIK

JUDr. Jan Vích, CSc. – souputník a vrstevník naší univerzity

V dubnu se dožívá 90 let pan JUDr. Jan Vích, CSc. Se stejně starou brněnskou univerzitou je spjat sice „teprve“ od r. 1972, kdy na ní začal učit jako významný externí odborník v oboru hospodářského práva, vysoká škola se mu však málem stala osudem již v roce 1939, kdy byl jako dvacetiletý student Právnické fakulty UK v Praze a jeden z účastníků studentských nepokojů ze 17. listopadu 1939 zatčen a internován v koncentračním táboře Sachsenhausen. Po válce dokončil přerušené studium práv a krátce působil jako soudce. Jeho nadějnou profesní dráhu přerušila v r. 1950 známá převýchovná akce „administrativa do výroby“, která z něj učinila pomocného dělníka. Po jejím ukončení pracoval ve výzkumném ústavu v dokumentačním oddělení, kde využil své výborné jazykové vybavení. Po čase se dostal na uvolněné místo právníka a od r. 1965 působil jako vedoucí právního tvaru generálního ředitelství CHEPOS v Brně. Pracoval v rámci ministerstva i jako zmocněnec pro rozhodování resortních arbitrážních sporů, zabýval se v rámci Československé obchodní komory podporou mezinárodního obchodu s investičními celky.

V té době začal pravidelně publikovat v odborném tisku příspěvky ze zaměřením zejména na vyšší dodávky technologických celků a na mezinárodní obchod s nimi. Stal se v této specializaci doslova klasikem. Zastával pozici, v níž psát „nemusel“; on však (vlastně dodnes) „musí“ psát z jiného důvodu, a to z vnitřního tvůrčího přetlaku a z potřeby podělit se o svoje hluboké znalosti a praktické schopnosti. Ještě v r. 2008 publikoval informačně hodnotnou instruktivní přílohu v nejrozšířenějším časopisu pro

právní praxi, kterou otevřel druhou desítku druhé stovky svých publikací. Kromě toho přednášel nejen na právnické fakultě, ale i pro praktiky v různých institucích. Posluchačům – a nejen na fakultě – imponoval rozsahem svých právních znalostí a výbornou orientací v praxi – nebyl nikdy suše akademizujícím lektorem, ale jako teoreticky fundovaný a přítom v právně obchodní praxi zběhlý odborník byl jedinečným přínosem pro kultivaci právních znalostí i dovedností svých posluchačů. Pro studenty i spolupracovníky byl a je navíc i morální autoritou a velmi milým a upřímným kolegou.

Po dosažení důchodového věku zůstal pracovně spjat s naší univerzitou a pracoval na právním útvaru rektorátu. Jeho nepokojný a tvořivý duch mu ani později nedal odpočinout; právní erudici dr. Vícha i jeho vzácné lidské vlastnosti využívalo několik let Výzkumné pracoviště ekonomiky a řízení nevýrobní sféry UJEP. Po roce 1989 pracoval v obdivuhodné intelektuální kondici a svěžesti až do svých 80 let opět (na částečný úvazek) na právním oddělení rektorátu. Ani tehdy se nedal dr. Vích zlákat ke klidnému „důchodcování“ a zapojil se do výuky na státních i soukromých školách. Ochetně přijímal jako externí odborník členství v komisích a ujímal se pečlivého zpracování posudků kvalifikačních prací učitelů naší fakulty a samozřejmě i prací studentských. Kromě toho byl stále plný zá-

jmou o nové právní problémy a o nové předpisy; s nimi se neúnavně seznamoval a přispíval k jejich výkladu a propagaci. Teprve v posledních letech mu zhoršené zdraví nedovoluje pokračovat v tom rozsahu, na nějž byl zvyklý on i jeho okolí, ale pan dr. Vích si přesto udržuje alespoň občasnou výpomocí pedagogickou kondici a kontakt se školou.

Formativní životní zkušenosti dr. Vícha je nepochybně jeho zatčení gestapem a pobyt v lágru. Někteří z jeho kamarádů akcí gestapa v listopadu 1939 nebo věznění nepřežili. Dr. Vích jednou vzpomínal na slova Vítu Dvořáka, kamaráda z koncentráku, jenž útrapy vězení nepřežil: „Vidiš, Honzo, tady máš příklad, kam vede pohrdání lidskými ideály. Jak málo stačí a z lidí jsou zase divoši. Člověk snadno zapomíná a je to smutné – musí se asi přímo zúčastnit katastrofy, aby pochopil její význam; jen ti, co byli zasaženi tragédií, cítí její důležitost a jen málo lidí se zajímá o abstraktní krásu nebo spravedlnost...“ Tato zkušenost jistě vtiskla našemu jubilantovi mimořádnou moudrost, filozofický životní nadhled a nepochybně ovlivnila jeho hodnotovou orientaci; nemožná se neprojevit na jeho vzácném charakteru. Celý život po osvobození působil dr. Vích jako funkcionář odbojářských organizací, nezištně pomáhal a stále pomáhá svým kolegům – odbojářům s řešením právních problémů, stal se jejich neformálním „ombudsmanem“. Dodneška navštěvuje akce Jednoty českých právníků, jež mu v r. 2008 udělila vysoké vyznamenání – stříbrnou medaili Antonína rytíře Randy.

Jako bývalý žák pana dr. Vícha vím, jak jej studenti měli a mají rádi nejen pro jeho odbornost a pedagogické zaujetí, ale především pro jeho prostou lidskou upravednost, vztahovost, laskavost, a doslova otcovský pocht k nim. Jako jeho pozdější kolega na katedře jsem pak tyto jeho vlastnosti mohl dále obdivovat a dát se jimi inspirovat. Pan dr. Vích má rád lidi, a lidé mají rádi jeho.

Milý pane doktore, dovoluji si srdečně Vám k Vašemu jubileu poblahopřát a poděkovat Vám za Vaši práci jménem všech Vašich přátel.

J. BEJČEK

Ohlédnutí za Františkem Tenčíkem

V červnu si připomeneme 35. výročí úmrtí Františka Tenčíka, autoritativní osobnosti, která se podílela na utváření mnoha kulturních oblastí, především literatury pro děti a mládež.

František Tenčík se narodil 24. října roku 1912 ve Vídni. Jeho jméno je však spojeno s moravským prostředím, kde vyrůstal od svých sedmi let. Po vystudování brněnské reálky a abiturientského kurzu při učitelském ústavu se věnoval pedagogické činnosti a v roce 1938 začal spolupracovat s brněnským rozhlasem. Vysokoškolské vzdělání získal na Palackého univerzitě v Olomouci, kde současně působil jako externí učitel literatury pro mládež. Učitelské povolání neopouští ani v následujících letech; roku 1955 nastoupil jako odborný asistent na Vyšší pedagogickou školu v Brně a v roce 1960 přešel na Filozofickou fakultu Univerzity J. E. Purkyně. Pod vedením profesora Josefa Hrabáka úspěšně obhájil dizertační práci *Četba mládeže v počátcích obrození (1962)* a roku 1964 se stal docentem.

K hlubšímu poznání tvorby pro děti a mládež vedlo F. Tenčíka jeho působení v kulturním životě. Roku 1937 inicioval vznik *Kruhu přátel literatury pro mládež*, pozdějšího *Sdružení pro výchovu mládeže literaturou a uměním*, jemuž v letech 1940 až 1948 předsedal. V období od roku 1946 do roku 1954 stál v čele estetického odboru brněnské pobočky *Zemského výtěžného ústavu pedagogického*, o jejíž vybudování se zasloužil. Krátce nato (1954-1955) byl zvolen tajemníkem brněnské pobočky *Svazu československých spisovatelů*. Ve svých dvaceti šesti letech vstoupil do *Skupiny brněnských*, v níž v letech 1940-1941 zastával funkci vůdčího teoretika a kritika. Spolu s dalšími členy této skupiny se staví proti tehdejšímu hodnocení dětské literatury, utvářejí nový kritický pohled na soudobou produkci. Literární díla pro děti a mládež posuzují na základě jejich umělecké hodnoty a estetické působivosti, nikoliv podle výchovných a utilitaristických aspektů. Stati odsuzující tradiční měřítka relevantní pro

hodnocení dětské literatury a zdůrazňující nový přístup k ní shromáždili příslušníci organizace roku 1940 do sborníku *Literatura pro mládež*.

Významným způsobem zasáhl František Tenčík nejen do oblasti literární kritiky a historie, ale i teorie literatury pro mládež. Vnímá ji jako plnohodnotnou, avšak pro svá specifika zvláštní oblast literatury národní. Velkou pozornost věnoval též tvorbě J. V. Plevy. Výsledkem dlouhodobého zkoumání měla být monografie, jež by Plevu představila v celistvosti jeho tvorby pro děti i dospělé. Zamýšlenou práci však Tenčík nestihl za svého života publikovat, její vydání se uskutečnilo až roku 1979 zásluhou literárního historika a kritika Pavla Pešty.

Umění pro mládež se snažil František Tenčík vnímat komplexně, nesoustředil se proto pouze na rovinu literární, ale zkoumal rovněž oblast divadelní, filmovou a rozhlasovou. K problematice daných okruhů se vyjadřoval ve svých studiích, jimiž přispíval do tehdejších významných periodik (*Úhoru, Rovnosti, Hosta do domu, České literatury, Nového života* atd.). Svými příspěvky nejednou obohatil stránky *Štěpnice*, kritické revue tvorby pro děti a mládež, a na ni navazujícího *Zlatého máje*, který v letech 1961 až 1963 redigoval. Tenčíkův zájem o loutkový film dokládá jeho monografická práce *Hermína Týrlová* (1964).

Tvorbě pro děti a mládež se František Tenčík věnoval nejen z hlediska teoretického, ale i praktického. Podílel se na utváření čítanek a učebnic, pořádal výběry z děl významných českých autorů piščíků pro mládež (K. J. Erbena, J. Kozíška, M. Majerové, M. J. Sychry, J. Tomečka a dalších) a sám napsal několik beletristických knih, z nichž největší oblibu si u malých čtenářů získaly drobné příběhy *Ivánek* (1954) a *Barevná svítidla* (1959) a próza ze života starších dětí *Chlapec v bílém svetru* (1971). Ve spolupráci s televizí a rozhlasem působil jako autor televizních dramatizací, pásem, filmových scénářů a rozhlasových her. Do oblasti divadelní pak zasáhl jako dramaturg a režisér scén pro děti.

Široká působnost Františka Tenčíka v oblasti umělecké tvorby pro děti je skutečně pozoruhodná, svou tvůrčí a především

badatelskou činností inspiroval řadu svých nástupců nejen mezi učiteli naší univerzity.

L. MARKOVA

Před třiceti lety odešel profesor František Jordán

Dne 2. 6. 2009 uplyne třicet let ode dne, kdy řady akademické obce brněnské univerzity opustil prof. PhDr. František Jordán, CSc. (21. 10. 1921 – 2. 6. 1979), profesor československých dějin a vedoucí tehdejší katedry historie a archivnictví Filozofické fakulty. Přestože se v důsledku válečného strádání netěšil pevnému zdraví a dlouhodobě trpěl anginou pectoris, odešel velmi nečekaně a náhle ve věku nedožitých padesáti osmi let. V jeho osobě tehdy opustila akademickou obec jedna z významných osobností té generace, která v desetiletích po r. 1948 výrazně spoluvytvářela profil brněnské filozofické fakulty a hlavně její historické obce. Jeho životní a profesní dráha probíhala ve složitě době poznamenané pohrůbými událostmi a úživými poměry, počínaje koncem první republiky, Mnichovem, nacistickou okupací, totálním nasazením, odbojem a konče poválečným oblužením komunistickou ideologií a složitým osobním vyrovnáváním se s realitou reálného socialismu. V případě F. Jordána byly tyto životní zážitky o to intenzivnější, že po maturitě na strážnickém gymnáziu r. 1941 a po nástupu do tovární výroby byl totálně nasazen na nucené práce do rakouského Kapfenbergu, odkud posléze utekl a aktivně se jako partyzán zapojil do protinacistického odboje na území bývalé Jugoslávie. Po válce studoval na Filozofické fakultě v Brně obor historii a bohemistiku u profesorů Macůrka, Urbánka, Holinky, Šebánka, Trávníčka, Grundta, Kellnera ad. Po promociích r. 1950 a krátkém zaměstnání v nakladatelství Rovnost, kde působil jako odpovědný redaktor, nastoupil r. 1951 na Filozofické fakultě dráhu vysokoškolského učitele. Brzy se na ni uplatnil jako schopný akademický pracovník a erudovaný historik. Od r. 1959 po dvacet let vedl katedru historie a archivnictví a byl členem Vědecké rady FF, v letech 1960–1962 byl též jejím proděkanem a r. 1969 byl zvolen i děka-

nem, ale pro špatné zdraví do funkce nenašouplil. Řadu let působil rovněž v čele Kabinetu pro dějiny univerzity. Postupně splnil jednotlivé kvalifikační stupně akademické dráhy: obhajobou práce o česko-chorvatských vztazích v raném novověku získal titul PhDr. (r. 1952), r. 1962 obhájil kandidátskou disertaci z dějin dělnického hnutí a stal se kandidátem věd (CSc.) a na základě práce o rozkolu v rakuském dělnickém hnutí v 80. letech 19. století se habilitoval (r. 1964) a konečně byl r. 1972 jmenován profesorem pro obor československé dějiny. Badatelsky se profesor Jordán zaměřoval na tři základní oblasti dějin. První byla tvořena výzkumem problematiky česko-jihoslovenských vztahů. Zájem o ni v něm byl vzbuzen prof. Macúrkem, ale i Jordánovými vlastními životními zkušenostmi z osobních styků s příslušníky národů tehdejší Jugoslávie. Kromě česko-chorvatských vztahů v minulosti se prof. Jordán zabýval též vztahy česko-slovenskými, zejména společným bojem obou národů na konci habsburské monarchie za zřízení univerzity v Brně a v Lublani. Významnou položku mezi těmito studii i dnes zaujímají práce částečně vzpomínkového charakteru zaměřené na protifašistický odboj na území dřívější Jugoslávie. Druhou a třeba říci i nejrozsáhlejší oblastí jeho vědeckého zájmu tvořila problematika vývoje dělnického hnutí. Jordán tímto tematickým zaměřením reagoval na výzvy doby, na druhé straně je třeba vidět, že z tohoto dobou protežovaného tématu učinil ve svých pracích legitimní a seriózními metodami zkoumanou oblast dějin modernizace středoevropské společnosti. Výsledky jeho bádání, zveřejněné v četných studiích a završené monografií *Problémy rozkolu dělnického hnutí v českých zemích na umírněné a radikály v osmdesátých letech minulého století* (1965) byly pro svou důkladnou heuristiku a korektní ne-černobílou interpretaci vysoce ceněny nejen doma, ale i v tehdejších „kapitalistickém“ Rakousku a Německu. Tato monografie bez ohledu na vlivy doby, v níž vznikla, patří dodnes k základním dílům o počátcích dělnického hnutí v českých zemích i Rakousku. Jordán totiž na základě zevrubného studia vyložil složitou genezi dělnického hnutí v českých zemích i jeho různých proudů, včetně anarchistického, v kontextu jeho vývoje ve střední Evropě a ukázal i na specifický přínos jeho

jednotlivých proudů i teritoriálních center. Třetí tematickou oblastí Jordánova vědeckého působení byla problematika dějin Moravy v 19. a 20. století. Z tohoto výzkumného zaměření vzešla zejména velká kolektivní díla, na nichž se Jordán autorsky i jako hlavní redaktor významně podílel. Šlo především o *Dějiny univerzity v Brně* (1969) a o *Dějiny města Brna 1-2* (1969-1973), jež dodnes slouží svému účelu a nebyly dosud překonány žádnými novými pracemi. Osobní životní zkušenosti nabyté v mládí jej sice vedly už v době jeho partyzánské anabáze do řad komunistické strany a posléze po r. 1948 i do různých veřejných funkcí, na druhé straně v něm posílily schopnost přímočarého a čestného jednání a osobní obětavosti i schopnost nepodléhat dobovým náladám a kampaním a umět se postavit za jiné lidi. Projevil se to zejména v dobách společenských a politických porывů spjatých s obdobím pražského jara a následně normalizace. Za jeho dlouholetého vedení katedry se mu podařilo stmelit starší generaci historiků (Holinka, Macúrek, Šebánek, Dušková, Šindelář) s nastupující mladou generací (Hejl, Kolejka, Mainuš, Kudrna, Válka, Janák) a vytvářet na pracovišti takové podmínky a atmosféru, aby tyto různé individuality navzájem tvořily dělný kolektiv. Bylo to umožněno i tím, že prof. Jordán přes určitou osobní uzavřenost byl člověkem velmi laskavým, vnitřným i shovívavým, který si nepotrpěl na formality a okázalost, který nenápadně uměl otupovat ostří osobních řevnivostí a který se i v dobách nepřejících serióznímu výzkumu snažil vytvářet prostor a dostatečné podmínky pro solidní bádání všech svých kolegů. Toto nenápadně působící blahodárné fluidum osobnosti profesora Jordána, jež si jeho okolí ani neuvědomovalo, vytvářelo na oboru historie velmi příjemné prostředí i pro studenty, kteří zde studovali. Jako Jordánův žák, který studoval právě na přelomu 60. a 70. let, jsem toto blahodárného působení jeho osobnosti vnímal a reflektoval až dodatečně a postupně, zejména např. tehdy, když právě díky jeho osobnímu nasazení mohli dostudovat i ti studenti, kteří měli být postaveni za protirežimní aktivity na počátku 70. let vyloučením ze studia, a zvláště naléhavě, když prof. Jordán opustil svou práci, své kolegy a své nejbližší navždy.

J. MALÍR

K pátému výročí úmrtí profesora Dušana Jeřábka 14. 3. 1922 – 18. 6. 2004

Letos je tomu pět let, co nás opustil profesor Dušan Jeřábek. Jeho výrazná osobnost je spjata s Brnem a jeho pedagogická a vědecká činnost s Filozofickou fakultou Masarykovy univerzity. Přes 50 let zde působil na studenty i kolegy svou hlubokou erudicí a zaujetím pro literární vědu.

Po všechna ta desetiletí ovlivňoval také brněnské kulturní dění jako zasvěcený literární a divadelní kritik.

Svět literatury, divadla a žurnalistiky mu byl téměř osudem, neboť pocházel z rodiny s dlouhou spisovatelskou tradicí. Přes otce, spisovatele Čestmíra Jeřábka, děda Viktora K. Jeřábka, až ke starým českým knihtiskařům sedmáctého století. Dalším zdrojem napájejícím Jeřábkův zájem o kulturu bylo bezesporu střetávání s významnými představiteli tehdejší kulturní a vědecké scény, většinou známými a přáteli jeho otce (např. Arne Novákem, J. L. Fischerem, Rudolfem Waltem).

Dušan Jeřábek vystudoval klasické gymnázium v Brně a poté se přihlásil na hudební a dramatickou konzervatoř, kde na něj silně působil již zmíněný profesor Rudolf Walter. Ve studiu pokračoval i během nelehkých dob okupace, kdy byl jako dvacetiletý totálně nasazen po tři roky ve válečné výrobě. Od roku 1945 studoval na Filozofické fakultě obory čeština, filozofie. Doktorát získal roku 1949 prací o Karolině Světlé a následujícího roku začal na fakultě pracovat jako vědecký aspirant. Brněnské literární vědě na Filozofické fakultě zůstal věrný až do své smrti. Roku 1960 se habilitoval prací *Vítězslav Hálek a jeho úloha ve vývoji české literární kritiky 19. století* a roku 1966 byl jmenován profesorem novověké literatury. I po odchodu do důchodu (1987) profesor Jeřábek nepřerušil styk se svým celoživotním pracovištěm. Nadále rád učil, přednášel a v neztenčené míře publikoval.

Jeřábkovým hlavním polem vědecké práce bylo 19. století. Ze široka se zabýval především májovci – Karolínou Světlou, Janem Nerudou a nejvíce Vítězslavem Hálkem – a vlivem jejich díla na vývoj literatury v 19. stole-

ti. Ze stejného neuralgického bodu vyrostl i jeho soustředěný zájem o literární kritiku a její vývoj od počátků obrození až po Arneho Nováka. Často překračoval hranice literární vědy směrem k historii, politickým a kulturním dějinám. Tuto tendenci můžeme nejlépe pozorovat na práci *Václav Vladivoj Tomek a Karel Havlíček Borovský v letech bachovské reakce*.

Jak napsal Vladimír Justl, Dušan Jeřábek se s radostí toulal i ve svém století dvacátém. Se zájmem sledoval moderní divadlo, soustavněji se zabýval např. Rudolfem Těsnohlídkem, Josefem Merhaudem, Bedřichem Václavkem. Dominantní však je jeho zájem o Arneho Nováka. Jeřábek patřil k vynikajícím znalcům a vykladačům jeho života a díla, a to v době, kdy neměl nejmenší vyhlídku cokoliv o něm publikovat. Své studie mohl vydat až v 90. letech a knižní monografie, obsahující výsledek Jeřábkovy celoživotního zájmu o Novákovu osobnost a vzpomínky žáků a kolegů Arneho Nováka, vyšla v roce 1997.

Výčet bohatých aktivit profesora Jeřábka by pokračoval připomenutím jeho celoživotní kritické činnosti v oblastních, celostátních i zahraničních odborných periodících a v denním tisku, mnohaleté spolupráce s brněnským rozhlasem a literárních příspěvků pro Svobodnou Evropu, dále členství ve výboru ČSAV, předsednictvím v brněnské pobočce Literárněvědné společnosti ČSAV, členství v redakčních radách odborných časopisů a spolupraci s mnoha nakladatelstvími. V průběhu let také zastával významné akademické funkce – v letech 1965-1966 byl proděkanem, v letech 1966-1969 děkanem Filozofické fakulty.

V závěru své vzpomínkové knihy *Brněnská romance* (1997) profesor Jeřábek skromně bilancuje svůj přínos městu Brnu. Ten mu jistě potvrdí nejen město pod Petrovem, ale také desítky vděčných studentů, kteří mohli navštěvovat jeho přínosné přednášky, které jako náročný, ale zároveň vstřícný učitel vedl při psaní diplomových a doktorských prací a kteří se mohli inspirovat velkou osobností české literární vědy.

L. ANDREE

Panorama knih

Vybrané přírodní extrémny a jejich dopady na Moravě a ve Slezsku, Rudolf Brázdil, Karel Kirchner a kolektiv*

Stále častějším objektem zájmu jak odborné, tak široké veřejnosti, je problematika extrémních stavů přírodní sféry naší planety. Společnost a její produkty jsou totiž stále více zranitelné i při takových stavech, které by dříve vyvolaly sice pozornost, nebyly by ale příčinou velkých škod a ztrát na životech. Do rukou odborné i širší veřejnosti se nyní v podobě hodnocené publikace dostává aktuální titul renomovaných odborníků, kteří své dlouholeté zkušenosti aplikují v podrobné analýze projevů přírodních extrémů na území Moravy a Slezska.

Zvýšený zájem o hodnocenou problematiku lze spatřovat v několika momentech. Především dochází ke stálému nárůstu počtu obyvatel Země a ještě rychleji vzrůstá jejich materiální spotřeba. Zejména ekonomické aktivity se už dávno nekoncentrují jen do městských sídel, ale začínají prostupovat stále více okolní krajinou. Symbolem jsou průmyslové zóny, sklady a nákupní centra sahající často hluboko do zemědělské krajiny, dopravní sítě apod. Pokud se tedy vyskytnou extrémní přírodní situace, je velmi pravděpodobné, že zasáhne některý z lidských produktů či přímo samotného člověka.

Nelze opomenout proměnu přírodního prostředí. Nejdiskutovanější v posledních desetiletích je otázka kolísání a změn klimatu Země. I když nedokážeme s určitostí stanovit, zda v dlouhodobém výhledu se například bude podnebí stále oteplovat, již dnes pozorujeme stále větší rozkolísanost klimatického systému. Možná, že čtenější výskyt extrémních jevů je pouze návratem k „normálnímu“ či „běžnému“ chování, do budoucna ale zapříčiní mnoho problémů a jistě i přírodních extrémů katastrofických rozměrů. Poněkud stranou pozornosti se přitom dostává problematika geo-

morfologických nebezpečí, jako jsou velmi rychlé a velkoplošné procesy. Objevují se náhle, často ve spojitosti s mimořádnými hydrometeorologickými jevy a nejen v podmínkách hodnoceného území mohou způsobit značné škody.

Vlastním vstupem do problematiky je kapitola *Morava a Slezsko v historickém a geografickém kontextu*, v níž jsou hodnoceny přírodní poměry a také socioekonomická charakteristika a vývoj území Moravy a Slezska. Největší pozornost z hlediska rozsahu je tu věnována geologickým a geomorfologickým poměrům. Tato část je dokumentována řadou map, obrázků a především fotografií, výstižně dokreslujícími krajinný ráz zachyceného území. Klimatické poměry jsou zhodnoceny zejména s ohledem na roční chod teploty, srážek a četnosti směru a rychlosti větru. Hydrologická charakteristika postupně hodnotí hlavní vodní toky v rámci jejich povodí: Moravu, Bečvu, Dyji, Svatku, Odru a Opavu. Uvedeny jsou rovněž základní parametry velkých vodních nádrží na těchto tocích. Možná by vzhledem k širšímu geografickému pohledu přispělo i zařazení stručné charakteristiky vegetačního a půdního krytu s ohledem na ovlivnění odtoku vody z povodí.

Socioekonomická charakteristika hodnotí nejdříve vývoj osídlení a průmyslových aktivit, dále pak současný stav prostorového rozložení průmyslové a zemědělské výroby a dopravní sítě a uzavírá ji podrobně hodnocená základní klasifikace půdního krytu.

Další kapitola *Metody výzkumu přírodních extrémů* podává souhrnný přehled o způsobech jejich hodnocení a datových zdrojích. Pozornost je věnována současným trendům kartografické vizualizace a využití geografických informačních systémů.

Těžistěm práce, a to nejen z hlediska rozsahu, je kapitola *Přírodní extrémny na Moravě a ve Slezsku*, přinářející podrobný popis hydrometeorologických a geomorfologických výjimečných stavů a metod jejich hodnocení. Pojednány jsou srážky, sucho, povodně, silné větry, krupobití, gravitační svahové pochody a seismicita. Názornost a srozumitelnost zvyšuje množství analytických map, diagramů,

fotografií, tabulkových údajů i dobových artefaktů. Následující kapitola tak poskytuje ucelenou představu o možných extrémních stavech, příčinách jejich vzniku a průběhu, a to v komplexním geografickém pohledu.

V těsné návaznosti na předchozí kapitolu uvádí kapitola *Dopady přírodních extrémů* obecně se vyskytující projevy i konkrétní příklady výše popisovaných extrémních stavů. Zvýšená pozornost je věnována geomorfologickým pochodům, které jsou mnohdy vyvolány působením hydrometeorologických procesů.

Skutečným imperativem je predikce příštího vývoje klimatu a s ním souvisejících přírodních extrémů s konkrétními dopady na Českou republiku v pojednání *Přírodní extrémy na Moravě a ve Slezsku v kontextu globálních změn*.

Logicky, i když ne s příliš optimistickými výhledy, je tak zakončeno kompaktní, vysoce odborně zpracované dílo, prokazující užitečnost a potřebnost komplexního geografického hodnocení přírodního prostředí s reálnými dopady na člověka a jeho aktivity, a to nejen na území Moravy a Slezska.

S. NOVÁK

* Masarykova univerzita, Český hydrometeorologický ústav, Ústav geoniky AV ČR. Brno, Praha, Ostrava 2007, 431 s.

Život ve zvláštním století*

Článek uveřejněný v Literárních listech a v Zemědělských novinách pod názvem Dva tisíce slov z politicky obrodného roku 1968 označovali jedni za manifest, jiní za pamflet, jedni za stanovisko vědců, jiní za výstup publicistů. Každopádně podpis pod ním od zakladu změnil život mnoha lidem. Rozdělil společnost nejméně na dvě opoziční až nepřátelské skupiny. Mezi jeho signatáře patřil i prof. MUDr. Jan Vanýsek, DrSc., přední český oftalmolog, nositel medaile J. E. Purkyně, děkan LF v letech 1957-1960, prorektor pro vědu a výzkum (1960-1968), zvolený rektor v r. 1969, předseda Československé lékařské

společnosti J. E. Purkyně v Praze, prezident Societas Internationale Diagnostica Ultrasonica in ophtalmologia, předseda vědecké rady Ministerstva zemědělství Československa, člen výkonného výboru Conseil int. Des Organisations Medic Scientifique, předseda Spolku lékařů českých v Brně, zakladatel Oční kliniky v Hradci Králové (1945-1955), který si zajistil trvalé místo v dějinách očního lékařství u nás. Vanýsek byl prvním, kdo zaváděl keratoplastiku a později implantaci umělých čoček v Československu i nové diagnostické metody (např. elektronoretinografii, ultrazvukové vyšetření) a genetiku do oftalmologie. Mimo to se ještě vášnivě věnoval motorismu a sportovnímu letectví (byl držitelem světového rekordu v dálkovém létání na 1340 km z 20. 6. 1961).

Vanýsek povznesl brněnskou oční kliniku mezi úspěšná medicínská pracoviště a zajistil jí priority v elektronoretinografii, ultrasonografii, biochemii oka a histologii očních nádorů. Odbornost si po celý život prohluboval nejen studiem všeho, co se mu z oftalmologie podařilo získat, ale také na četných vědeckých konferencích ve světě, kde často referoval (Berlín, Lipsko, Budapešť, Gent, Brusel, Mnichov, Paříž, Toulouse, Albi, Erfurt, Bad Neuhaim, Philadelphie), ale i doma, oftalmologické kongresy aktivně navštěvovali i cizí odborníci věhlasných jmen, např. z Francie, Holandska, NDR, NSR, Švýcarska, z Finska, Rakouska, Belgie, Itálie, z Alžíru, Tunisu, USA, SSSR, Polska, Jugoslávie, Rumunska... Svě odborně klinické poznatky a badatelské výsledky uložil jako autor do desítek samostatných i kolektivních prací.

Jako přednosta řídil Vanýsek Katedru a Oční kliniku LF ve FN U Sv. Anny v letech 1955-1969. Výše připomenutý historický dokument, okolnosti kolem jeho podpisu a příkře následky považoval Vanýsek ve svém profesním i osobním životě za tak důležitý zlom, že se rozhodl předsunout vzpomínku na něj ve své memoárové knize *Prožil jsem zvláštní století* jako úvodní kapitolu. Svě vypravování pak začíná od první utkvělé vzpomínky (uvádí, že mu byly dva roky), až po bolestnou invaliditu posledních let.

Listopad v roce 1989, který po svých životních zkušenostech už přijímal s jistou nedůvěrou, mu přinesl určitý „příděl rehabilitace“, když byl na Masarykově univerzitě slav-

ně vítán jako rektor platný z roku 1969, ale pak se na něj zase rychle zapomnělo, jak konstatuje syn Jiří v Doslovu ke knize. Sestavil ji ze zvukových záznamů pořízených otcem a jako zajímavé ohlédnutí za životem – v podstatě dvou lékařských generací Vanýsků – ji předkládá těm, pro něž může znamenat velmi mnoho podnětů ke konfrontaci s vlastním životem, i těm, kteří se pohybují mimo lékařskou profesi a žijí už ve značně proměněných poměrech. Lidsky přínosná „chodem“ a zkušenostmi jednoho konkrétního života je to kniha pro každého. Čtenář necht po ní ovšem sahá s vědomím, že jde o subjektivní výpověď v medicíně známého a exponovaného člověka s výraznou osobností otce – internisty v zádech, s bohatými kontakty i konexemi (také v zahraničí). Všechny situace vypráví a vyhodnocuje tak, jak je sám prožil, a podle toho, jak lidé, s nimiž se ve svém životě potkával i střetával, více či méně měli vliv na materiální i duchovní kvalitu jeho osobního života. Memoárové práce nelze přijímat stejně jako historický dokument; subjektivní vidění světa a vlastního místa v něm už předem omezuje objektivitu. Přesto, nebo právě proto, doporučujeme knihu k pozornému čtení. Její jednoduchý vyprávěcí styl, vtipné postřehy, četné citace výroků lidí dosud žijících mezi námi, líčení mezilidských pracovních vztahů v exponovaném oboru a všech těch různých politických a sociálních „uzlíků“, kterými se sukují individuální životy, dělají z četby napínavý, pro mnohé místy až adrenalinový zážitek.

V. LINHARTOVÁ

- * Prožil jsem zvláštní století, vzpomínky očního lékaře prof. MUDr. Jana Vanýska, DrSc. K vydání připravili Jiří Vanýsek a František Šalé, Brno/Boskovice: Albert 2007, 393 s.

Ironická komunikace aneb co mají společného Scarron a Cervantes

Dagmar Pichová se ve svých odborných pracích zaměřuje na francouzskou literaturu 17. století, na vztah literatury a filozofie, na

utváření moderního románu a z autorů zejména na Paula Scarrona. Jemu a pojetí ironie v jeho *Komediantském románu* věnovala i svou disertační práci. Nakladatelství Masarykovy univerzity vydalo v roce 2007 v edici Spisů FF MU zkrácenou verzi doktorské práce této autorky pod názvem *La Communication ironique dans le roman comique de Scarron. Étude comparative avec Don Quichotte de Cervantes*.

V první části publikace autorka definuje pojem ironie a ironické komunikace. Vychází nejprve obecně z roviny sémantické a pokračuje přes pragmatické užívání tohoto druhu komunikace. Teprve po důkladném terminologickém úvodu přenáší model ironie a jeho základní cíl do oblasti literárních děl a znovu hledá teoretickou definici pro tuto oblast. Připomíná, že soustavnější práce o románové ironii vznikly až koncem 18. století v období romantismu, ironie se však v dílech objevovala již po staletí. Zdůrazňuje významnou roli čtenáře, který musí znát způsob této komunikace a přistoupit na „pravidla hry“, aby mohl text správně interpretovat, neboli jeho četba musí být aktivní. Jedině za těchto předpokladů může *ironikovo* sdělení proniknout k poučenému *partnerovi* v komunikaci a nezastavit se pouze u *naivního příjemce*.

Druhý oddíl knihy je věnován literatuře 17. století. Jedná se o terminologickou literární základnu pro následující konkrétní zpracování obou románů. Dagmar Pichová představuje pojetí ironie v literární estetice období označovaného jako *baroko*, ale připomíná také její proměny od dob antiky přes středověk a renesanci. Druhou část tohoto oddílu zaměřuje na vývoj románu ve španělském a francouzském prostředí. Žánr patřící mezi *nizká* literární díla si nezískával snadno své uznání, stejně jako jeho autoři stojící často na okraji společnosti. Pichová postupuje systematicky a kousek po kousku odkrývá bohatství a kouzlo barokní literatury, studovaného žánru i teoretických pojednání, případně narážek v dílech dobových autorů. V závěru kapitoly dochází k termínu *moderní román*. Nezpochybuje prvenství *Dona Quijota* v užití mnoha moderních postupů, naopak je potvrzuje a přiřazuje k nim spolu s dalšími literárními kritiky a teoretiky rovněž ironii jako základní prvek moderní románové tvorby.

Třetí část je uvedena informacemi o obou románech, o jejich vydání a dobovém přijetí. U Dona Quijota se autorka zabývá přijetím nejen ve Španělsku, ale i ve Francii, kde se stal rychle oblíbenou četbou. Přestože Scarron vytváří originální dílo svého druhu a v jeho tvorbě jediný a jedinečný román, nezapře znalost rozsáhlého díla svého španělského předchůdce. Největší část práce D. Pichové je však komparativní, přináší pozoruhodná zjištění díky paralelnímu studiu obou románů, tedy Scarronova *Komediantského románu* a Cervantesova *Dona Quijota*.

Praktické studium obou románů se opírá o teoretický základ položený v předchozích kapitolách. Autorka připomíná, že hlavním předmětem jejího studia je román francouzského autora, přičemž *Don Quijote* slouží jako zdroj odkazů a možnost srovnání a návaznosti. Upozorňuje nejprve, že Scarronova komunikace se čtenářem začíná již v samém titulu románu, který spojuje dvě skutečnosti ve své době neslučitelné. *Román* jako vyprávění se v té době vázal k pozoruhodným postavám z exotického prostředí, zatímco adjektivum *komediantský* odkazuje na všednost situací a komiku ze zcela realistického prostředí. V kapitolách třetího oddílu knihy rozebírá jednotlivé prvky tvořící *sít ironické komunikace*, tedy různé signály, jimiž se ironie hlásí a potvrzuje. Zabývá se nejprve kompozicí obou románů, funkcí názvů kapitol a významem vložených příběhů. Nemůže vynechat ani postavy. Dělí je na postavy ironizované, které jsou zcela ve vyprávěčově vůli a stávají se často obětí jeho humoru, a postavy ironizující, připravující jiným nástrahy s cílem dobře se pobavit. Autorka připomíná také situace, kdy se Don Quijote stává ironikem proti své vůli. Dalším důležitým prvkem v celku ironické komunikace je postava vyprávěče. Pichová opět trpělivě a pečlivě definuje nuance mezi pojmy *spisovatel – autor – vyprávěč*, které později doplní definicemi *skutečného čtenáře – čtenáře – adresáta vyprávění*, aby bylo komunikační schéma úplné. V souvislosti s vyprávěčem autorka upozorňuje na časté zmínky o pravdivosti předkládaného vyprávění a komentáře k užívanému stylu, jimiž autoři obou románů často ironizují sami sebe.

Podle Dagmar Pichové uzavírají Scarron i Cervantes se čtenáři *smlouvu*, a to prostřed-

nictvím prologu a mnoha dalších nejrůznějších upozornění během celého díla. Dávají tak najevo, že celá záležitost je jen hra. Sami se dobře baví vymyšlením mnohdy absurdních situací a představami, jak bude čtenář reagovat. Scarron rozlišuje dva druhy čtenářů: shovívavého či naivního (*bénévole*) a ostražitého či poučeného (*malévole*). Tato parodie rytířských románů a hrdinských eposů může naivního adresáta díla ošálit a on bude věřit všemu, co mu autor předkládá. Shovívavě přijme autorovy omluvy, ale přitom nevědomky spadne do pastí, která mu byla nastražena. Jenom ostražitý čtenář se však stává partnerem ironické komunikace, může ocenit autorovy hrátky a *vychutnat si různé nuance projevů ironie* (s. 178). Součástí analýzy příjemců informací v této práci jsou i tzv. sekundární adresáti vyprávění, zde posluchači, kterými se stávají postavy románu, když poslouchají např. Sudbovo vyprávění. Don Quijote je představen zase jako sekundární čtenář. Již od prvních stran se hovoří o jeho početné knihovně a vášni pro rytířské romány. Je jimi tak zaujatý, že si neustále připomíná nějaké historky a komentuje situace podle toho, co se kdy dočítl. Sám se *stává rytířským románem* pro postavy, které se s ním setkávají a vstupují do díla rovněž jako sekundární adresáti komunikace.

Dagmar Pichová pečlivě definuje každou skupinu účastníků ironické komunikace, dokládá svá tvrzení příklady paralelně z obou románů a dotváří tak mozaiku všech reálných i potenciálních možností této komunikace, jež literární díla 17. století nabízejí. Ocenit je třeba především autorčinu detailní znalost studované problematiky doloženou mnoha citacemi a kritickým hodnocením vybraných výroků a dále rozsáhlou, přehledně členěnou bibliografií zahrnující prameny ve francouzštině, španělštině, angličtině a češtině a čítající více než tři sta titulů. Dagmar Pichová ve svém literárním bádání prokazuje pohotovost v uplatňování poznatků z oblastí jazykovědy, psychologie i filozofie a nesmírné zaujetí tématem, které dokáže bezchybnou francouzštinou předat svým čtenářům.

V. BAKESOVÁ

Milan Pol: Škola v proměnách*

Milan Pol, vedoucí Ústavu pedagogických věd Filozofické fakulty MU, se ve své nejnovější publikaci zabývá proměnami současného pedagogického diskurzu. Autor rozpracovává jednotlivé změny probíhající ve škole se zřetelím k teoretickým konceptům za nimi stojícími. Organizace na národní a nadnárodní úrovni, jako je EU, OECD či UNESCO, již několik let vypracovávají scénáře možného budoucího vývoje školy. S největší pravděpodobností můžeme říci, že je to odrazem obecně sdílené shody o nutné změně (reformě) školy s důrazem na nároky v budoucnu, jež na ni budou kladeny. Jestliže chce škola hrát roli ve výchově a vzdělávání i v budoucnu, musí transformovat celou školu tak, aby došlo k redukci chudoby, vyloučení, útlaku a válek, říkají zastánci některých teorií. Pokusy přeložit podobné práce bez ohledu na místní kontexty nemají příliš velkou výpovědní hodnotu. Opačný postup zastává autor recenzované knihy, který rozpracovává takovou koncepci české školy, která se ohlíží na místní kontext a specifický vývoj, kterým vzdělávací systém prošel od roku 1989. Podívejme se nyní na proměny a změny spolu s autorem knihy, který se problematice věnuje dlouhodobě, a to na různých rovinách (teoretické, výzkumné a učitelské).

Spojujícím tématem knihy je vývoj a rozvoj školy (primární a sekundární). V dnešní pedagogice nalezneme dosud jen málo odborných kvalitních studií, které rozpracovávají ideové koncepcce školy a které se teoreticky pokoušejí zdůvodnit určitou koncepcí školy (podle Nagela je pedagogika ve věku nihilismu).

Freire prohlásil, že výchova a vzdělávání jsou vždy politickým fenoménem a k tomuto výroku se přihlašuje i autor knihy s tím, že ideové a ideologické pozadí jednotlivých koncepcí zkoumá detailně kriticky. V pedagogických textech se na jedné stránce můžeme dočíst, jak kapitál, trh a korporace stále více ovládají sociální a kulturní stránky života, včetně školy (levicově orientované kritická pedagogika), na druhé o nutnosti připravovat jedince na budoucí život prostřednictvím roz-

voje jejich klíčových kompetencí, jako je kompetence k podnikání či občanství (právicový neoliberalismus). Recenzovaná kniha se se zdravou mírou skepticizmu staví vůči podobným úvahám, které školu vrhají vždy jinam podle aktuální módy bez kritického zkoumání (Arendtová). Od kritického myšlení přes konstruktivismus k tvořivé škole.

V knize jsou podrobně analyzovány vybrané teoretické koncepty, které významně ovlivňují současné pedagogické vědy, vždy však s ohledem na specifické podmínky českého prostoru. Jedná se zejména o tyto koncepty: akontabilita, celoživotní učení, kultura školy, vedení, řízení a správa školy, učící se organizace a profesionalizace učitelů a vedoucích pracovníků škol. Dále se zabývá jedním z největších problémů, které české školství má, což je evaluace a autoevaluace škol.

Dnešní pedagogika má takovou povahu, že pro pedagoga vědce je nejenom důležité to, čím se zabývá, ale především to, čím se nezabývá. Rozmanitost konceptů školy je natolik velká, že je nezbytné si vybírat, protože je v povaze pedagogiky studovat zejména koncepty efektivní. To znamená ty, které jsou realizovány, ověřovány a testovány, nikoliv ty, které zůstávají na papíře. Recenzovaná kniha je v tomto ohledu odborným průvodcem po fungujících konceptech školy.

Autor knížky po analýze teorií provádí syntetizaci klíčových témat v jím vyzdvihované a oceňované koncepci školy jako pospolitost, která vykresluje školu reformující a měnící se (nejde zde o reformu celé společnosti jako např. u Girouxe). Přitom jedním ze současných ideálů je postoj velmi odlišný: plošné náročné testování se závažnými důsledky pro žáka a jeho školu (*high-stakes testing*) či standardizace kurikula. Není však příliš podloženo zkoumat školu jako relativně izolovanou jednotku provádějící úkoly zadané politickou obecní správou. Škola je podle Pola relativně autonomní jednotka (plnící určité poslání) tvořená vedením školy, učiteli, žáky, ale také (v praxi do různé míry) rodiči žáků, místní samosprávou, politickou reprezentací a veřejným míněním. Škola je komplexním sociálním systémem, který je nutné nahlížet s ohledem na kontext, ve kterém se vyskytuje. Příběhy neúspěšných reforem školy zpravidla začínají vyprávěním o reformě shora. Podle Pola musíme

zejména porozumět lokálnímu rozvoji školy a podpoře z okolí, což je klíčem k zdaru jakékoli změny. Efektivní škola je ta, kde panuje dobré vedení školy, sdílená kultura a étos, kde probíhá reflexe a autoevaluace školy a spolupráce s rodiči žáků a rozvíjí se učitelský sbor. Autor by určitě souhlasil s tvrzením Daye, že učitele nelze měnit, učitelé se musí rozvíjet. Učitelům je navíc přiznána nová role, neboť nyní jsou odborníky na procesy učení (podobné nelze zajistit zavedením nového zákona o standardech učitelské profese, jak se mnozí pokoušejí).

Podobnou úvahu můžeme vést v souvislosti se školami: zvýšení autonomie škol a jejich vlastní budování zdrojů a prostředků k učení. Jakohy docházelo k plné realizaci konceptu celoživotního učení, který byl po dlouhou dobu vztahován jen na učení se jednotlivce a teprve nyní dochází k jeho posunu i na instituce. Koncept učící se instituce a organizace odráží bytostnou nehotovost pedagogiky jako vědecké disciplíny: taková škola podporuje učení svých členů, klíčovým místem pro učení učitelů je jejich vlastní pracoviště a škola se sama neustále transformuje, ale není možné do detailu popsat cestu k úspěchu, po níž by se škola mohla vydat a navěky po ní kráčet. Autor podrobně popisuje, jak můžeme nahlížet na systematické vedení a řízení edukačních procesů, od analýzy vstupní situace podle potřeb a možností, přes plánování, realizační část až

k monitorování, evaluaci a možné změně postupu. Důležité je tedy docenit specifickou kontextu jednotlivých škol s důrazem na autoevaluaci školy jako jednu z nejdůležitějších hnacích sil.

Kniha postupuje kritickým zkoumáním k vymezení toho, jak lze chápat, zkoumat a hodnotit školy: jako relativně otevřené, zevnitř se rozvíjející instituce a pospolitosti komplexní povahy. Spojují místní úřady, primární a sekundární školství, kontrolní orgány, rodiče žáků vzhledem k základnímu úkolu, který školy stále mají: rozvíjet u žáků kvality k učení.

Škola v proměnách nenabízí metodické či didaktické návody, které je nutné přesně následovat. Autor však podává kritické zamyšlení nad tématy, které škola v dnešní měnící se společnosti potřebuje zvládnout, aby úspěšně řídila procesy učení. Nejcennějším příspěvkem Polovy knihy je rozpracování konceptu školy jako komunity, pospolitosti, který je zřejmě nejpravděpodobnějším a nejefektivnějším scénářem dalšího směřování této instituce. Kniha je užitečnou a unikátní pomůckou k porozumění spleťtých vztahů školy, společnosti a teorie.

R. ŠVARÍČEK

- * Milan Pol: *Škola v proměnách*. Brno: Masarykova univerzita, 2007. 194 s.

Sběrné interview

Jsem cíleně nepořádný člověk. Začíná to již mým adresářem. Málokoho si tam zařadím jaksepatří pod jeho jménem. Spíše si – a to podvědomě – hraji na jakousi schovávanou. Např. šéfkou umělecké agentury, jejíž jméno dobře znám, jsem zařadil pod „M“ – „manažerka“. Svého německého interpreta ne třeba pod „klavírista“, ale podle původu či rodiště pod „P“ – „Prus“. Kritická situace pak nastává, když potřebuji najít nějaký telefon subito presto a zapomenu, jak jsem jeho majitele do adresáře zařadil. Stejně je to s doklady o mých nejdůležitějších aktivitách či dokonce s prvopisy (item opisy a edicemi) mých tvůrčích činů. Navíc má nejširší rodina je v aktivitách mně se podobajících velmi kvantitativní (ale i v aktivitách mi vzdálených – věda, sport, vojenství či duchovno), shromažďování veškeré dokumentace už zabralo skříně, stoly se šuplaty, stoly bez šuplat (které jsou tím pádem jako stoly nepoužitelné), kouty místností, kufry na schodech a naposled přímo podlahu v mé pracovně. Ano – to je to správné slovo – je opravdu pak pracné se dopracovat až k partituře té či oné skladby, najít festivalový program (a to nedávny), či dokonce včerejší recenzi vystřiženou z novin.

To však nezpůsobuje ta mnohost, četnost všeho možného, ale cílená nesystematičnost – schraňování té četnosti a mnohosti. Jednou sypu do kouta veškeré muzikantské aktivity podle členění koncert, rozhlas, televize, jindy vrším na stůl vše, včetně sem nepatřících not, soukromé pošty a dárků k jubileu (které si chci dát „před závorku“). A tak se stane, že při hledání vlastní realie najdu účet za kožich svého dědečka z roku 1891. Ten byl totiž záložkou v jedné dědečkově sborové partituře, která se však už nikdy nenašla. A jsem u toho, proč tak dlouhý úvod k tomu, co avizuje název mého příspěvku: Při jedné pátrací akci jsem byl proto překvapen, že jsem našel svá nejrůznější interview, která jsem kdy poskytl, spořádaně a snad i v úplnosti na jednom místě. A zde stůj, ó výpovědi, o tom, co jsem v nich našel.

První interview jsem poskytl jako čerstvý absolvent skladby a je jakýmsi holdem Prokofjevovi, který ovlivňoval tehdy (v 50. letech) mou tvorbu nejvíce. Jako syn Janáčkova žáka a jeho následovníka vyslovuji pak až svatokrádežnou větu, že svrchovaný, téměř magický vliv Prokofjeva mi konečně pomohl vymanit se ze zajetí Janáčka, kterým byla naše rodina doslova prosycena. Leč pojďme dále. Úplně jinde stojí interview ze začátku 60. let. Tehdy „otevřely se mi oči“, přehodil jsem totiž výhybku do vod Nové hudby, dodekafonie, serialismu, aleatoriky, posléze tímbrové hudby. Je to hold především Vídeňské škole, Webernovi, ale i polskému Lutoslawskému. A co to vidí mé nevěřící oči? Prokofjeva odkazují kamsi do poloh „nejušlechtilějšího vyššího populáru“! Je to možné? – Ještě že Stravinský, kterého jsem byl rovněž velkým obdivovatelem, u mne obstál. Však také tehdy i on, ve svých 70 letech se

vydal na cestu seriálního výzkumnictví. Ovšem i můj tehdejší klíčový obrat k hudbě Třetího proudu, tj. k syntéze Nové hudby 60. let s jazzem (a tady se osmělím říci, že patřím k zakladatelům tohoto směru), se musel odrazit i v mých interview. A protože tato má tvorba se odehrávala většinou v zahraničí (včetně Ameriky), jsou to interview různojazyčná. Co mají však společné? „Budoucnost Nové hudby je možná jen ve spojení s jazzem.“ V té souvislosti jsem vyslovil odvážné politování nad celou řadou svých českých i mezinárodních vrstevníků (včetně polského Pendereckého), kteří evidentně smysl pro jazz neměli, že jsou „ztraceni pro vývoj Nové hudby“. Tato interview jsou ze všech ta nejzapálenější, tehdy bych se za tuto „pravdu“ bil do krve. Navíc jsem u těch kolegů, ke kterým jsem měl přátelský vztah opravdu pociťoval smutek: Co by mohli napsat, kdyby... A u těch se vztahem nepříliš přátelským – škodolibý úsměv.

Přišla 80. léta. Únava z Nové hudby vedla masivně k hudbě „návrátů“. Sám – zde už citovaný Penderecki – napsal operu à la Wagner a jednu orchestrální skladbu à la Mendelssohn. U mne to bylo jinak. Chtěl jsem tehdy udělat radost svému skoro 90letému otci, kterému jsem moc radosti se svou avantgardou v životě neudělal. Zkomponoval jsem tak „Vrbu“ (na kterou jsem se popravdě chystal již od dětství,) kantátu na text K. J. Erbena a tím jsem udělal skok zpět – prostředky Třetího proudu to totiž nebylo možné řešit – do náruče tradice české moderny (Janáček, Martinů). A že pozitivní ohlas vyvolal hned další tři „Erbeniády“, není třeba dodávat. Jak se to ale projevilo v dalších interview?

Především jsou všechna už jen česká a čtu v nich například tuto pozoruhodnou větu: „Nová hudba 60. let mi vlastně utáhla pásku na očích.“ Vida, vida! Víím ovšem, že toto nebyl projev nějakého oportunismu, ale opět přesvědčení „do krve“. A toho je dokladem i ta skutečnost, že všechna tato interview jsou s Pavlem ERBENEM Blatným – tak manifestačně jsem se k této tradici přihlásil. (Jeden kritik toto vsunuté jméno pojmenoval vynalézavě jako „mezzonomen“.) Současně jsem pak měl pocit uspokojení, že „hín se ukáže“, co budou nakonec psát ti věční avantgardisté, o kterých jsem byl přesvědčen, že nejsou schopni stvořit „kalou“ a výraznou tradiční melodiku, dále opět harmonii, atd.

A už stojím v současnosti a rozhlížím se. Co se děje: Krajiní avantgardisté stále experimentují, někteří s postupy starými už více než 40 let (Nová hudba?), někteří přišli i na nové věci (minimalismus – geniální Steve Reich), jiní píší tradičně, jiní to všechno házejí do jakéhosi „Eintopfu“ (postmoderna). Projevilo se to i na mém posledním interview, které shodou okolností bylo pro jeden duchovní časopis. Všechno jsem to pojmenoval tak, jak jsem to právě nahore vypsál, a dodal jsem k tomu, že je to vlastně takto správné a že je to hezké a že všichni mají pravdu. Že já osobně jsem se po těch „Erbeniádách“ zase vrátil k avantgardě (čtvrtý proud – se svým synem – mezi Novou hudbou a tentokrát rockem) a opět k tradici jdoucí až k renesanci. Doma si pouštím znovu ruské údobí Stravinského, rovněž Prokofjevovu Popelku (kterou mám hned v pěti verzích stočenou z televize na videu) a hlavně Janáčka, na kterém

jsem doma vyrostl, poněkud později na něj pozapomněl a teď cítím, že je to největší, největší hudební velikán minulého století (jak mě přesvědčuje i ten světový boom, kterým teď jeho dílo prochází). Další interview už ale nebudu žádné poskytovat. Co kdybych v něm, (přes svůj pokročilý věk) opět nadšeně zaplál pro něco přeludně vzrušujícího a zdánlivě nového?

Pavel Blatný

Na koncertech se vždy setkáváme s PŘÍDAVKY.
Protože můj dnešní příspěvek má melancholické
až nostalgické vyústění, příkládám něco pro rozptýlení.

Z rozhlasových hlášení:

- Dozněla symfonie G-dur od Antonína Dvořáka. Jistě jste si povšimli, že z tohoto známého díla nezazněla poslední věta. O tuto větu však, vážení posluchači, nepřijďte. V dnešní noční repríze koncertu symfonie A. Dvořáka s poslední větou zazní, tentokrát ale bez věty první.
- Další skladbou v dnešním komorním koncertu z díla Pavla Vranického zazní dechový oktet Johanna Nepomuka Hummla.